

Ярослав Пастернак

РА Н Н І С Л О В ' Я Н И В І С Т О Р И Ч Н И Х , А Р Х Е О Л О Г І Ч Н И Х Т А Л І Н Г В І С Т И Ч Н И Х Д О С Л І Д Ж Е Н Н Я Х

(Пам'яті мого батька о. Івана Пастернака присвячую)

Від Редакції: Нижче друкуємо першу частину великої праці бл. пам. проф. д-ра Ярослава Пастернака «Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях». Це остання праця нашого визначного ученого, над якою він працював аж до смерті. Цілу працю підготовляє до друку Українське Історичне Товариство. Відповідальним редактором є д-р Марко Антонович.

У першій частині праці «Правітчина Слов'ян» бл. пам. Ярослав Пастернак обговорює думки, які на цю тему дотепер висловлювали різні вчені та подає свої міркування на цю тему.

В С Т У П

Слов'яни, сьогодні найбільша етнічна група в Європі, загальним числом коло 250 мільйонів людей, заселяють майже половину східної та значну частину північної, центральної й південної Європи, крім азійських та заокеанських колоній — разом одну сьому частину цілої земної кулі. На цих широких просторах вони не творять одного етнічного масиву з одною мовою й одною державно-політичною організацією. Проте, ця велика група окремих народів з окремими, в минулому й сучасному, державами пов'язана спільним індоевропейським походженням і спорідненими мовами.

Досліджування прабатьківщини індоевропейських, включаючи і слов'янські, народів та етнографічних зв'язків між ними мало завжди багато принади й цікавості. В другій половині XVIII і на початку XIX ст. у слов'янських краях зросла свідомість потреби досліджувати давню минуле, а з тим і національна свідомість, розпочалася боротьба з примітивно-романтичною інтерпретацією археологічних знахідок.

Тісні зв'язки між слов'янськими дослідниками цих проблем зародились були ще під кінець XVIII ст. Доказом того є жваве листування між окремими слов'янськими науковцями, науковими інституціями й організаціями, яке зберігається в архівах слов'янських держав і є

цінним матеріалом не тільки для характеристики особистих зв'язків між визначними представниками славістики окремих слов'янських країн, але й розкриває різні проблеми, які хвилювали слов'янських дослідників старовини в різних часах та не завжди знаходили віддзеркалення в їхніх друкованих працях. З часом інтерес до археологічних пам'яток постійно посилювався, вдосконалювалась методика досліджень, більшого розмаху набули і польові роботи.

Передовими піонерами на цьому полі були в українців А. Петрушевич (1821—1913), В. Антонович (1834—1908), В. Хвойка (1850—1914), М. Грушевський (1866—1934) і М. Біляшівський (1867—1926), у чехів Й. Добровський (1753—1829), Ф. Палацький (1798—1876) і Л. Нідерле (1865—1944),¹ у словаків Я. Коллар (1793—1852) і П. Шафарик (1795—1876), у поляків А. Нарушевич (1733—1796), Я. Потоцький (1761—1815), В. Суровецький (1769—1827), Зорян Доленга-Ходаковський (Адам Чарноцький 1784—1825), Й. Лелевель (1786—1861), Ю. Крашевський (1812—1887), Жегота Павлі (1813—1895), Е. Богуславський (1825—1901) і Я. Розвадовський (1867—1935), у югославів В. Ягич (1838—1923), В. Златарський (1866—?) і А. Беліч (1876—?), в Болгарії чех К. Шкорпіль (1859—1929), у москалів В. Татищев (1686—1750), М. Ломоносов (1711—1765) і М. Погодін (1800—1875). До певної міри центром слов'янських студій стала на початку ХХ ст. чеська Прага.

Сьогодні походженням слов'ян, які в VI стол. після Р. Хр. виступили на сцену історії, їх культурою і духовністю цікавиться весь західний і новий світ включаючи Далекий Схід, його не тільки наукові, але й політичні кола. Актуалізується справа щораз то нових досліджень в цьому напрямі в ділянці історії, археології, лінгвістики й антропології, в різних краях засновуються для цього окремі наукові інститути з власними журналами, появляються на різних мовах праці з ділянки слов'янознавства, зокрема нові концепції про правітчину й етногенезу слов'ян в археологічній літературі. Деяким вкладом у ці дослідження, малим кроком вперед мала б бути також ця праця.

I.

Правітчина слов'ян.

У дослідженнях початків і походження кожного народу, як одно з перших, вирінає питання про його правітчизну про місце, на якому він зародився, де запустив перше коріння свого життя і де став зростати, забезпечуючи тривалість свого мовного, духовного й матері-

¹ Російський переклад першого тому його монументальної праці «Slovanské Starožitnosti» став виходити в 1904 р. в Києві як додаток до редактованого М. Біляшівським журналу «Археологический летопись Южной России». (Далі скорочено: S.S. — прим. ред.).

яльного розвитку. Вжиті для розв'язки цього питання середники-джерела були спочатку ще популярні, — відповідь повинна була дати біблія, вигадана народня традиція і так звана народня етимологія етнічної номенклатури.

Такий стан тривав аж до кінця XVIII ст. Зворот до кращого, до наукового підходу настав тільки в першій половині XIX ст., коли дослідники на допомогу взяли порівняльне мовознавство, згодом теж антропологію. Звичайно, тут не можливо, з огляду на відсутність різних джерел, виявити цілий історичний розвиток цієї проблеми. Проте ми постараємось дати принаймні головні напрямні досліджень цього важливого для всіх слов'ян питання.

Почнемо розгляд цього питання на ширшій, *індоєвропейській* базі. В минулому столітті спершу дуже поширена була думка, що прабабтьківщина індоєвропейців, званих менше вдало, *арійцями*, в Німеччині індогерманцями, до складу яких входили теж предки слов'ян, була в центральній Азії, на західних схилах Болортага і Мустага, на північ від гір Гіндукушу. Там, нібито, індоєвропейці дійшли значного культурного розвитку, знали, мовляв, важливіші метали (бронзу, залізо, срібло, золото), були, добре ознайомлені з хліборобством і мали сильно розвинений родинний і громадсько-політичний устрій. У такому високому культурному стані окремі члени індоєвропейської родини народів мали б приходити потім звідтіля в Європу. За сьогоднішнім розміщенням народів в Європі перші мали б прийти кельти, а останні слов'яни.² Головними речениками цієї теорії були швайцарський лінгвіст А. Пікетт,³ що досліджував індоєвропейську культуру новим тоді методом, спертим на мовознавстві, і француз А. Лефевр.⁴

У половині XIX стол. в ряди дослідників індоєвропейської проблеми включилися були англійський філолог і етнолог Р. Г. Латам⁵ і бельгійський геолог Й. Б. Омалій Галлої⁶ і тоді розпочалась була дискусія на тему азійської чи європейської прабабтьківщини індоєвропейців. Між іншим, за Туркестаном, як правітчиною арійців, заявився був А. Трачевський.⁷ Звідтіля вони, ніби то, тільки в половині III тисячоліття до Хр., під напором монголів, перейшли через Малу Азію в Європу. Англієць С. Г. Б. Квеннель⁸ уважає питання правітчини арійців (індоєвропейців) ще досі не вирішеним, чи це була Україна,

² Північну групу індоєвропейців творять слов'яни, германці та балтійці, південну кельти, італійці, греки, македонці, албанці, траки, тохари, іранці та індійці.

³ А. Pickett, *Les origines indoeuropéennes ou les Aryas primitifs*, I, 1859; ця теорія вдержалась була аж до половини XX стол.: S. Feist, *Indogermanen und Germanen*, Berlin 1924; K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, Kraków 1939.

⁴ А. Lefèvre, *Germaines et slaves*, 1903, p. 158: „le berceau même de la culture indo-europeen — le bassin de l'Oxus”.

⁵ R. G. Latham, *Man and his Migrations*, London 1851.

⁶ J. B. Omalius d'Hallo, *Les races humaines*, Bruxelles, 5 ed., 1869.

⁷ А. Трачевський, *Русская история* I, Петербург 1895, стор. 4.

⁸ С. H. Quenel, *Everyday Life in Prehistoric Times*, London 1955, p. 123.

Угорщина чи Іран на південному сході від Каспійського моря. Нині цілий ряд дослідників переносить її загально в Європу, бо азійська теорія не має жодної бази ні в матеріалі археологічному, ні історичному, ні антропологічному, ні етнографічному. Тепер переважає європейська теорія, хоча на тему точної локалізації цієї провітчини все ще дискутують. Одним з аргументів в її користь вважають вказівки на споконвічне сусідство індоєвропейців з фінами, на генетичний зв'язок яких вказували свого часу Андерсон,⁹ Микколя,¹⁰ Світ¹¹ і Вік-мюнд.¹²

М. Грушевський бере до уваги розміщення індоєвропейських мов та наглядні зв'язки між ними й у висновку йому «з сих всіх обставин справді стає більш правдоподібною правітчина (індоєвропейців) в східній Європі, на пограниччі степу і лісу».¹³

З польських дослідників філолог А. Брюкнер¹⁴ писав, що археологи майже однозгідно визнають індоєвропейською колискою північну чи середню Європу, Ютландію, Шлезвіг-Гольштайн, дехто Тюрінгію, проте інші науковці шукають її в Євразії. Антрополог Я. Чекановський вміщував цю правітчину між Уралом, Кавказом, Середземним морем і гористою центральною Європою.¹⁵ За Т. Мілевським вона була, навпаки, здалека від моря і високих гір, у поміркованому підсонні, де не було слонів і левів, а тільки вовки і коні.¹⁶ Т. Сулімирський уважав був прабатьківщиною спершу Азію,¹⁷ а тепер, спираючись на мовний матеріал, шукає цієї правітчини на сході, у степовій частині Євразії або в Україні.¹⁸ З ним погоджується В. Дзен-

⁹ Anderson, Studien zur Vergleichung der indogermanischen und finnisch-ugrischen Sprachen, 1894.

¹⁰ J. Mikko, Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen, I, 1894.

¹¹ H. Sweet, The History of Language, 1900.

¹² Wiklund, Finnisch-ugrisch und Indogermanisch, Le monde oriental, 1906.

¹³ М. Грушевський, Історія України-Руси I, 3 вид., Київ 1913, стор. 60-61.

¹⁴ A. Brückner, Dzieje kultury polskiej I, Kraków 1931, 10; 3 wyd., 1957, 19.

¹⁵ J. Czekanowski, Wstęp do historii Słowian, Poznań 1957, p. 39.

¹⁶ T. Milewski, Zarys językoznawstwa ogólnego, Lublin—Kraków 1948, p. 222.

¹⁷ T. Sulimirski, Die schnurkeramischen Kulturen und das indoeuropäische Problem, Varsovie 1933, p. 22: „Somit wird das indoeuropäische Problem zu Gunsten der asiatischen Herkunft entschieden”.

¹⁸ T. Sulimirski, Polska przedhistoryczna I, Londyn 1955, p. 154: „szukać jej (praojczyzny) należy na stepach pogranicza europejsko-azjatyckiego lub na Ukrainie. W Europie środkowej natomiast, gdzieś pomiędzy Łabą a Białorusią powinno było znajdować się ich wtórne centrum, obejmujące tylko grupę europejską z wyłączeniem ludów, mówiących narzeczami aryjskimi należących do wschodniej, azjatyckiej grupy indoeuropejskiej”. Значить після переходу індоєвропейців з правітчини на захід, друга їх правітчина була на землях Польщі, а на схід від Білорусі і в Україні залишалась була тільки азійська їх частина! Таку теорію автора аж ніяк не підтверджують археологічні матеріали.

цол.¹⁹ Г. Ловмянський бачить її на степах на європейсько-азійському пограниччі, від долини Волги на південний схід. Звідтіля північно-європейська група індоєвропейців (балтійці, слов'яни-венеди, германці) мала б пересунутись спершу на долину Оку й середню Волгу, а на землі Одра—Висла—Дніпро праслов'яни мали б перейти тільки в половині I тисячоліття до Хр. і далі жити там суцільно.²⁰ Приблизно тої ж думки був Р. Меллер, мовляв, індогерманське слов'янство витворилося ще в кам'яній добі внаслідок агресивного наступу нордійської раси на східно-європейське пранаселення.²¹

За К. Тименецьким праіндоєвропейський «маточник» зачинався на сході, згодом, недалеко Дніпра, на заході сягав до північно-східної Франції, по Сену й верхню Луару; на півдні й заході він межував із землями лігурів, пізніше теж азятів, на півночі та сході з землями фінів.²² Проте в існування спільної індоєвропейської правітчини не вірив єспанський археолог Бош-Гімпера,²³ покликаючись при цьому на археологів В. Мілойчича і М. Гімбутаса та на філолога Й. Уотмоха.

З іншої, лінгвістичної точки зору підійшов до справи чеський філолог В. Поляк.²⁴ «Мовна розв'язка проблеми прабатьківщини слов'ян, — каже він, — може спиратися чи то на аналізі старого географічного назовництва, передусім назв рік та гір, чи то на розгляді слов'янських лексичних матеріалів з точки зору можливих неслов'янсько-слов'янських мовних збіжностей, які виникали при спілкуванні слов'ян з їхніми сусідами. Мовним аналізом назв рік і гір у Центральній і Східній Європі, де слов'яни з'являються на початку історичних часів і де мусіла бути безумовно їхня правітчина, ніде не знаходимо земель, які були б позначені тільки слов'янськими назвами рік і гір. Дослідження в цьому напрямі, що їх старався підсумувати Т. Лев-Сплавінський,²⁵ виявили, що такі назви як Одра, Висла, Нісса, Буг, Дон, Дунай, Дніпро, Дністер, як теж Татри, Бескиди й Карпати, не мають безпечної слов'янської етимології,²⁶ хоча М. Рудницький і

¹⁹ W. Dzięcioł, The Origins of Poland, London 1963, 15 („their original habit was probably in Eastern Europe or in the border steppes of Europe and Asia, from which they migrated to Western Europe and Asia”). Проте автор перечить сам собі, коли далі (16) каже, що Східня Європа перед індоєвропейцями (значить, там не була їх правітчина — Я. П.) була заселена уральськими племенами.

²⁰ H. Łowmiański, Początki Polski (Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n. e.) Warszawa 1963.

²¹ R. Moeller, Von Rurik bis Stalin, Leipzig 1939, 6.

²² K. Tymieniecki, Ziemie polskie w starożytności, Poznań 1951, 251.

²³ Bosch-Gimpera, El problema indoeuropeo, Mexico, 1960, 282.

²⁴ V. Polák, Slovanská pravlast s hlediska jazykového (Vznik a počátky Slovanů I). Praha 1956, 13-27).

²⁵ T. Lehr-Splawinski, O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian, Poznań 1946.

²⁶ Мабуть на цього автора спирається англійський лінгвіст В. Ентвістл (W. Entwistle-W. Morison, Russian and the Slavonic languages, London 1964, 18), кажучи, що назви цих рік неслов'янського походження, проте він остерігає, що як брати б дуже точно доказовість назв рік, то для слов'ян не залишилося б первісного місця на світі!

доклав багато зусиль та дотепу до того, щоб доказати слов'янський характер назв річок, зокрема на теренах між Вислою і джерелами Дніпра, на північ від Карпат аж по Балтицьке море.²⁷ Проте в різних випадках йдеться про старі європейські назви, а деякі з них чужого походження. Тому твердження Т. Томицького²⁸ про здогадну слов'янськість річкової номенклатури в центральній Європі не мають ніякої переконливості».

«Якщо тепер годі визначити на карті центральної і східної Європи область з безумовно ясною слов'янською географічною номенклатурою, то слід взятися за непряме її встановлення при допомозі чужих, неслов'янських географічних назв. Тоді слов'янською прабатьківщиною будуть землі, на яких аналіз топоніміки не виявив би надто великого відсотку неслов'янських назв».

«На підставі такого аналізу можна, з мовного погляду, вимежити прабатьківщину слов'ян так: праслов'яни сусідували на заході з іллірами, а пізніше, мабуть, з кельтами. Безумовно стрінулися там теж з германцями. На півдні покищо важко говорити про сусідів, бо від них праслов'яни були, мабуть, відгороджені густим лісом порослими Карпатами. На південному сході з ними сусідували спершу предки сьогоденних кавказьких народів, якщо мовні згідності, на яких це твердження спирається, не є абстрактного походження. Пізніше тут були іранці, а врешті турко-татарські племена. На північному сході та півночі сусіди довго не мінялися. На півночі були це балти, а на північному сході угро-фінські племена, з якими праслов'яни безпосередньо стикалися безсумнівно від найдавніших часів».

«На тих то землях дійшло пізніше до консолідації слов'янської мови як мовного типу. Підтверджують це безсумнівно, не тільки лексичні, але й граматичні паралелізми з названими чужими мовами».²⁹

Визначування сумежних з праслов'янами чужих етнічних груп спирав В. Поляк головню на досліджуванні топографічних назв Східної Європи різними філологами. І так А. Соболевський,³⁰ М. Фасмер,³¹ П. Равіля,³² і Н. Чебоксаров³³ досліджували назви угро-фінського походження, М. Фасмер³⁴ і Л. Згуста³⁵ топографічні назви й особові іме-

²⁷ М. Rudnicki, Acta Acad. Scient. Fenn. 27, 1932, 263; Slavia Occidentalis XI, 1932, 82; XII, 1933, 304; XIII, 1934, 169; Atti del Terzo Congresso dei linguisti, Firenze 1935, 365; Studia nad nazwami wod słowiańskich, Kraków 1948.

²⁸ Т. Tomicki, Słowiańskie rzeki w Europie, Kraków 1925.

²⁹ Op. cit., 27.

³⁰ А. Соболевский, Известия по русскому языку I, Москва 1928; II, 1930.

³¹ М. Vasmer, Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas, II-IV, Berlin 1934; Die alten Bevölkerungsverhältnisse Russlands im Lichte der Sprachforschung, Berlin 1941.

³² P. Ravila, Finnisch-ugrische Forschungen, 26, 1939/1940.

³³ Н. Чебоксаров, Советская топография 1952, кн. I, 26...

³⁴ М. Vasmer, Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven, I: Die Iranier in Südrussland, Leipzig 1923.

³⁵ L. Zgusta, Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmerküste, Praha 1955.

на іранського походження, Ю. Покорний³⁶ і В. Поляк³⁷ назви іллірського походження. Крім того, кордон між слов'янами й балтами, на тій же підставі, досліджували В. Буга,³⁸ В. Коваленко³⁹ і Й. Міккола.⁴⁰

З лінгвістичної точки зору до справи підходить теж Т. Лер-Сплавінський. У нього землі праіндоевропейської мовної спільноти, яка за В. Ентвістлом⁴¹ мала б скінчитися приблизно в часі між 2500—1000 до Хр., займали менш-більш доріччя середнього й долишнього Дунаю й сятали теж на західне Причорномор'я й північну частину Балканського півострова. Пізніше, в ранній і середній неолітичній добі (3000—2300 до Хр.) індоевропейські племена, а серед них і носії культури шнурової кераміки, займали вже багато ширші землі в Центральній та Східній Європі, від Райну й Альп принаймні до Дону. На півночі вони доходили до Північного й Балтицького морів, на сході спирались на західню Двину, а на півдні охоплювали ціле доріччя Дунаю разом з Балканським півостровом.⁴²

При допомозі лінгвістики старається вирішити цю проблему теж В. Гензель.⁴³ До відокремлення мовної праіндоевропейської групи прийшло, на його думку, найпізніше в мезоліті, а не в неоліті, як раніше думали.⁴⁴ Сталося це на широких просторах Євразії, головню у її південно-східній частині. Пізніше, на початку неоліту (5000 до Хр.) стали відокремлюватися з цієї групи праслов'яни, проте локалізація їхніх тодішніх земель не легка.

Дуже правдоподібно, праслов'яни виділилися з праіндоевропейської групи разом з прабалтами, творячи балто-слов'янську групу. Ядро її території займало, згодом, терени положені на півночі між перешийком Гельського півострова й устям ріки Німану, і смугу земель, що тягнулися в південному напрямі до околиць Сандомира й Києва. Це ядро творили, на думку В. Гензеля, три групи племен з культурою шнурової кераміки: руцевська, злочька й середнедніпровська, які говорили, правдоподібно, спільно балто-слов'янською мовою. Годі точно визначити час тривання цієї групи. Вона була, згодом, в часі 2000—1400 до Хр., тобто до пізнього енеоліту, до кінця першої, або й другої бронзової доби. Відомо в лінгвістиці, що балтицькі й слов'янські мови виявляють легке споріднення, тому деякі філологи

³⁶ J. Pokorny, *Zur Urgeschichte der Kelten und Illyrier*, Halle 1938.

³⁷ V. Polák, *Slovanská pravlast...*, 19.

³⁸ V. Buga, *Tauta ir žodis*, I, Kaunas 1923; Streitberg *Festgabe*, Leipzig 1924.

³⁹ W. Kowalenko, *Przegląd Zachodni* 7, 1951, 1/2.

⁴⁰ J. Mikola, *Revue des études slaves* I, 1921, 198.

⁴¹ W. Entwistle — W. Morison, *Russian and the Slavonic Languages*, London 1964, 50.

⁴² T. Lehr-Splawinski, *Konspekt zarysu etnogenezy Słowian (Z polskich studiów slawistycznych)*, Warszawa 1963, 5—6.

⁴³ W. Hensel, *Polska przed tysiącem lat*, Wrocław 1964, 14—58.

⁴⁴ Так ще тепер думає W. Entwistle-W. Morison, *Russian and the Slavonic languages*, London 1964, 20.

думали навіть про балтицько-слов'янську прамову, проти чого гостро виступив був свого часу французький лінгвіст А. Мейє.⁴⁵

Існування балто-слов'янської групи брав до уваги вже М. Грушевський. «Слов'яни з литовськими народами жили в тіснім геотрафічному сусідстві дуже довго — писав він — аж до початків великої історичної міграції слов'ян... Включивши території інших племен, дістаємо для старої слов'янсько-литовської колонізації чотирикутник, що обмежується лінією Висли на заході, Балтійським морем на півночі, на полудні займає краї по середньому Дністрі й Богу, а на сході — басейн Дніпра (може, крім верхів самого Дніпра і його головних східних притоків). Тут з найбільшою правдоподібністю мусить бути уміщена слов'янсько-литовська територія перед міграцією».⁴⁶

Пізніше А. Брюкнер⁴⁷ визнавав теж, що слов'яни й литовці продовж віків жили разом на одних землях, тієї ж думки є сьогодні О. Галецький.⁴⁸ Землі балтів, з найчисленнішими литовцями посередині, простягались спершу від Балтицького моря (baltas) — білий) аж до річки Оки. До литовців і лотишів, належали теж давні пруси, які зникли після германського підбою в XIII ст. і затратили навіть своє ім'я в користь окупантів.⁴⁹

До відокремлення праслов'ян з балто-слов'янської спільноти прийшло, за О. Галецьким в ранній бронзовій добі (1800—1500 до Хр.),⁵⁰ а за Т. Лер-Сплавінським, сталося це в часі 1400 або 1200 до Хр. Тоді праслов'яни займали великі простори між Одрою й середнім бігом Дніпра. Праслов'янська група, організація якої спиралася на родину й рід, існувала понад тисячу років, приблизно до часів біля народження Христа. Її територія продовж того часу то поширювалася, то звужувалася. Вона межувала від північного заходу з германцями, від південного заходу з пракельтами, від півдня з «іллірами» й пратраками, від північного сходу з прабалтами, від сходу з угрофінами, від південного сходу з пратраками, а пізніше й з іранцями.⁵¹

Звичайно, праслов'янська група не була спілкою політичною, а культурною, мовною і, очевидно, релігійною та звичаєвою. Пізніше вона розпалася на східних, західних та південних слов'ян, що відбилося перш за все в мові, в поділлі племен з спорідненими діалектами на три мовні групи. Цей процес розпаду виявив тепер повністю переконливо й думаємо вирішально — передовий український лінгвіст Ю. Шевельов у своїй останній основній праці про праісторію слов'ян-

⁴⁵ А. Meillet, Introduction a l'étude comparative des langues indoeuropéennes, Paris 1924.

⁴⁶ М. Грушевський, Історія України-Руси, I, Київ 1913, 74.

⁴⁷ А. Brückner, Dzieje kultury polskiej, I, Kraków 1931, 12. Водночас Л. Нідерле, дуже сумнівається, чи вітчизна балтослов'ян була між Лабою і Вислою.

⁴⁸ О. Halecki, Borderlands of Western Civilization, New York 1952, 8.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Див. прим. 42.

ської мови.⁵² В ній він систематично представив її розвиток від часу її оформлення як окремого діалекту індоєвропейської прамови аж до її остаточного розпаду на окремі історично засвідчені слов'янські мови. Спеціальну увагу автор звернув при цьому на хронологію перемін головно звуків, при широкому приміненні даних етимології й ономастики.

За *М. Рудницьким*⁵³ абсолютну хронологію цього розпаду-поділу можна б означити так: відділення південних слов'ян слід пов'язати з прониканням раних слов'ян через Карпати в I—II стол. та їхнім обходом бар'єри Карпат вздовж Дністра, Серету і Пруту; відділення східних слов'ян слід датувати II—IV стол. У зв'язку з переходом готів і гепідів у III стол. над Чорне море. На IV стол. припадає перехід чеських племен через Судети, а словацьких через Карпати. В V стол. починається лехицька доба в дворіччі Висли, Одри й правобержному доріччі Лаби. Проте цій лінгвістичній теорії *М. Рудницького* в неодному протирічать археологічні наявні факти, про що буде далі мова. Він дав нещодавно короткий, сумарний перегляд новіших думок, головно польських дослідників про індоєвропейську та слов'янську праріччину.

Німецькі археологи школи *Г. Коссінни* бачили праріччину індоєвропейців на теренах Німеччини, в північно-західній Європі,⁵⁴ проте дослідження скандинавських археологів виявили безпідставність цієї теорії. Інший німецький дослідник *Г. Гірт* клав цю праріччину у вузькій межі між річками Везерою й Бугом та Балтицьким морем і Карпатами, Судетами й Тюрінгським лісом.⁵⁵ Німецькі філологи *Г. Гофштеттер* і *Г. Пікса* локалізують тепер колиску індоєвропейців на широких просторах між середньою Європою й Уралом,⁵⁶ американець *Б. Перс* навпаки тільки в центральній Європі.⁵⁷

За московським археологом *Б. Рыбаковим* частиною індоєвропейської прабатьківщини були трипільські землі між Карпатами й Дніпром.⁵⁸ Вкінці над початками індоєвропейської групи застановляється советський археолог *А. Брюсов*. Вона могла скластися, каже він, тільки в часах рісської льодової доби Європи (230 000—180 000 років тому),

⁵² *G. Shevelov, A Prehistory of Slavic: the Historical Phonology of Common Slavic, New York 1965*

⁵³ *M. Rudnicki, Nowe poglądy na prakolebkę indoeuropejską i słowiańską (Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 3, 1962, 133, 240—241.*

⁵⁴ *Der grosse Brockhaus 9, Leipzig 1931, 92: Indogermanen; C. Schuchhardt, Alteuropa, Berlin, 1944, 3.*

⁵⁵ *H. Hirt, Die Indogermanen II, Strassburg 1907.*

⁵⁶ *H. H. Hofstätter — H. Pixa, Vergleichende Weltgeschichte, Baden-Baden 1962, 35.*

⁵⁷ *B. Pares, A History of Russia, London 1926, 34 („it was from the centre of Europe itself that the distribution of the Indo-European family proceeded”).*

⁵⁸ *Б. Рыбаков, Космогония и мифология земледельцев энеолита (Советская Археология 1965, кн. I, 25.*

а її розпад почався в мезолітичній добі (8000—5000 до Хр.) у зв'язку з розселенням тодішніх племен Європи на північ.⁵⁹

Ми самі вважаємо, спираючись на наявні сьогодні археологічні матеріали, що правітчину індоєвропейців слід класти в центральну Європу, між Дніпро й Одру.

Як тільки з часів згаданих вище *Латами й Омалія Галлоя* зачалися спори про те, де була праатьківщина арійців чи індоєвропейців, вони заторкували теж і окремі індоєвропейські народи. В дальшому розвитку цієї етнологічної проблеми, звичайно, з різних сторін досліджували й вирішували теж походження окремих індоєвропейських народів з метою причинитися тим до вирішення загальної проблеми. Та треба тут признатися, що справа слов'ян була при цьому заторкувана досить побіжно й поверхово. Множилися, щоправда, погляди мовознавців і антропологів, проте не було між ними згоди. Такий стан тривав аж до кінця минулого століття, коли проблема праслов'ян була й під антропологічним та археологічним оглядом краще навітлена, хоч і досі немає ще в тому повної згоди між дослідниками. Під тим новим аспектом розглядатимемо тут тільки один з індоєвропейських народів — *слов'ян*.

Перші, найдавніші теорії й уявлення про їх найранішу колиску й походження були легендарного, церковного походження. Спирались вони на відому біблійну розповідь (Генезис X—XI), перші розділи якої є асирійського походження⁶⁰ та на слова жидівського історика *Йосифа Флавія* (37—100 р.).⁶¹ Спираючись на ці джерела середньовічні історики намагалися, перш усього, виявити первісне територіальне походження слов'ян. Перші з них, арабські літописці VIII—X стол. брали за вихідну точку своїх міркувань біблійні оповідання про будову вавилонської вежі, помішання мови зайнятих при цьому робітників та розхід після цього потомків Яфетового сина, а Ноевого внука Мазана (Мадаї?), між якими були теж сакаліби, тобто слов'яни.

Перший відомий арабський історик, що включив в генеалогічну таблицю народів теж слов'ян, був *Садід ібн аль-Музаїб* (помер 713—14 рр.). Слов'яни, турки й казкові північні народи походять від нащадків Яфета, «але вони, — каже він, — не багато варті в порівнянні з візантійцями й персами, що походять від Сема».

Його молодший сучасник *Вагб ібн Муннаббіг* (помер 728 р.) виводив слов'ян-сакаліба від нащадків загадкового Уджана, сина Яфета. Пізніший історик *Ібн аль-Кальбі* (помер 819 р.) вважав потомками Яфета, крім слов'ян, одних тільки греків, візантійців, чорноморських

⁵⁹ А. Брюсов, К вопросу об индоевропейской проблеме (КСИА АН СССР, 84, 1961, 140).

⁶⁰ Chr. E. de Ujfalvy de Mezo-Kovesd, Les migrations des peuples et particulièrement celles des Touraniens, Paris 1873, 157. Згадані в біблії «Магоги» — це на думку автора, слов'яни, що жили біля міста Хіви, на березі Аральського озера (op. cit. 159).

⁶¹ Antiquitates Iudeorum libri XX (I, 4—6, ed. Naber, 1886—1896).

болгарів і франків. Слов'ян-сакаліба між нащадками Яфета вчисляють теж історики *Ібн Кутайба* і *Сайд а ібн-аль-Бітрік*. Останній між ними більше «щедрий», бо, крім слов'ян, він причислював до нащадків Яфета всі відомі арабам європейські народи і більшу частину західньо-азійських племен. Родовід слов'ян-сакляб подає теж жидівський письменник половини Х ст. *Йосиф бен Горіон* в своїй праці «Книга Йосіппон», де він, крім слов'ян, зачислює до потомків Яфета народи германські, турецькі, греків та римлян. Врешті, слов'янина-сакляба, який відійшов був «далеко на північ», згадують між синами Яфета теж перські історики XIII—XIV стол.⁶²

В західньо-європейській літературі найранішу згадку про цю біблійну генеалогію слов'ян знаходимо в баварській хроніці кінця XII стол.,⁶³ пізніше в XVI стол. в польсько-литовсько-русько-жмудській хроніці польського каноніка-хроніста й поета *Мацея Стрийковського* (1547—1582). В ній він розказує, що руські князі, рідні брати Кий або Кіг, Щек та Корево і їхня сестра Лебідь були з народу й потомства Яфетового і Мосохового, сина його.⁶⁴

Останнім, мабуть, прихильником біблійної генеалогії поколінь був на початку XIX стол. варшавський канонік *Я. П. Вороніч*, який помішав слов'ян із сарматами і назвав «Ассармота, сина Ектана, праправнука Сема, пращура Ноя» патріархом слов'янських народів.⁶⁵

Місце поселення найраніших біблійних слов'ян в Європі, а саме в Подунав'ї точніше локалізує київський «Початковий Літопис», який подає:

«По размещении столпа и по разделении язык прияша сынове Симиови восточныя страны, а Хамови сынове полуденныя страны. Афетови же прияша западныя и полунощныя страны. От сих же 70 и 2 языку бистъ язык словенск от племени Афетова, нарцы (населення Норікум в Паннонії — Я. П.), еже суть словене.

По мнозех же временех сели суть словени по Дунаеві, где есть ныне Угорьска земля и Болгарьска. И от тех словен разидошоя по земле и прозвашася имени своими, где седше на котором месте. Яко пришедше седоша на реце именем Марава и прозвашася марава, а дру-

⁶² „Vas Sakalibatu min valadi Mazani ibn Jafata” (слов'яни з дітей Мазана, сина Яфета); *C. Brockelman*, Geschichte der arabischen Litteratur I, Weimar 1898; *Fr. Westberg*, Ibrahim ibn Jakubs Reisebericht über die Slawenlande, Зап. Императ. Академіи, Петерб. 1898, III, 9; *J. Marquart*, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, Leipzig 1903, 103: „Die Slawen gehören zu den Nachkommen des Madaj b. Japhet, b. Nuh und auf ihn gehen die übrigen Nationen der Slawen zurück... ihre Wohnsitze sind im Norden und sie erstrecken sich bis zum Westen”; *L. Niederle*, Slovanské Starožitnosti I, 1, Praha 1925, 37; *T. Lewicka*, Świat słowiański w oczach pisarzy arabskich, Poznań 1949/1950, 339—340.

⁶³ Cronicon imperatorum et pontificum bavoricum, MGSS XXIV, 221.

⁶⁴ „Która przedem nigdy świata nie widziała, Kronika Polska, Litewska, Żmudska i wszystkich Rusi, Królewiec 1582.

⁶⁵ *J. P. Woronicz*, Poezja I: Lechida, Assamota, Kraków 1832: p. 143; „Assarmot, syn Jektana, praprawnuk Sema, praszczur Noego, narodów sarmackich patriarcha, przyszłym pokoleniom w duchu wieszczym błogosłowi”.

зии чеси нарекошася. А се ти же словѣни: хрватѣ бѣли и серб и хорутане. Волхом бо нашедше на словѣни на дунайския и сѣдшем в них и населящем им, словѣни же ови пришедше сѣдоша на Вислѣ, и прозвашася ляхове, а от тѣх ляхов прозвашася поляне, ляхове друзии лутичи, ини мазовшане, ини поморяне.

Тако же и ти словѣне пришедше и сѣдоша по Днѣпру и нарекошася поляне, а друзии древляне, зане сѣдоша в лѣсѣх; а друзии сѣдоша межю Припетью и Двиною и нарекошася дреговичи; инии сѣдоша на Двинѣ и нарекошася полочане рѣчки ради, яже втечетъ в Двину, иманем Полота, от сея прозвашася полочане. Словѣни же сѣдоша около езера Илмеря, и прозвашася своим именем, и сѣдлаша прад и нарекоша и Новгород. А друзии сѣдоша по Деснѣ, и по Семи, по Сулѣ, и нарекошася сѣвер. И тако разидеся словѣньский язык, тѣм же и грамота прозвася словѣнская».⁶⁶

Звідкіля київський літописець взяв саме Подунав'я як секундарну, європейську колицку всіх слов'ян, годі точно сказати. З порівняння текстів виходить, що він міг брати свої відомості про розхід племен з Вавилону із старої «Хронографії» Івана Малали антиохійського з половини VI стол. (Chronicon syntomon) Юрія Гамартола з половини IX стол. Проте в обох цих візантійських літописах немає ніякої згадки про слов'ян чи венеців. Їх автори змішували їх, мабуть, із скинтами чи сарматами і тому були здогади дослідників московських (Карамзін,⁶⁷ Соболевський),⁶⁸ чеських (Л. Нідерле)⁶⁹ сербських (Дринов⁷⁰), що цю традицію, а також відомість про апостолат св. Павла між іллірійськими слов'янами штучно виплекали югославські духовники для піднесення престижу своєї країни в ранньо-християнській Європі, спираючись при цьому на лист папи Івана X (914—929) до Томислава хорватського і Михайла захлємського, в якому є згадка про зв'язки апостолів із слов'янськими землями.

В середньовічну літературу перший впровадив цю традицію київський літописець, а від нього перейняли її польські хроністи-єпископи: краківський В. Кадлубек, родом із Сandomirщини (помер 1223 р.)⁷¹ і Богухвал (помер 1253 р.)⁷². Найобширніше, при допомозі подрібної генеалогії роду Ноаха і Яфета, описав походження слов'ян і їх прибуття з Мезопотамії, з краю Сінеар, на Дунай краківський канонік

⁶⁶ Повесть временных лет по Лавренть. летописи 1377 г., М.-Л., 1950, 11.

⁶⁷ Н. Карамзин, История русскаго государства, I, 1842, 21.

⁶⁸ А. Соболевский, Труды VIII археолог. съезда в Москве, 1890, IV, 139.

⁶⁹ L. Niederle, SS I, 1, Praha 1925, 10.

⁷⁰ М. Дринов, Заселение балканского полуострова славянами, Москва 1873.

⁷¹ W. Kadlubek, Chronica Poloniae, 1206, I, 6 (ed. 1612); автор відомий з бажання надати історії свого народу по змозі стародавній і величавий вигляд. Подібна тенденція була й у Великопольській Хроніці XIII чи XIV стол.

⁷² Boguchwal: „scribitur in vetustissimis codicibus, quod Pannonia sit mater et origo omnium Slavonicarum nationum” (ed. Bielowski, II, 468).

Ян Длугош (1415—1480) в своїй історії Польщі.⁷³ За ним це частинно повторяє краківський професор, географ і медик-лікар *Мацей з Мехова* (1457—1523), що, мовляв, слов'яни поселилися на Балкані разом з преками, нащадками Яфетового сина Явана,⁷⁴ і німецький історик, секретар польського короля Житмонта III, *Йодок Децій* (помер 1545 р.).⁷⁵ На біблійну традицію сперся був, очевидно, теж автор *Хроніки Великопольської*, який назвав Паннонію «mater et origo omnium Sclavonicarum nationum».⁷⁶

Біблійними оповіданнями пояснювали походження слов'ян теж чеські літописці. Перший з них *Козьма* (помер 1125 р.), майже сучасник київського Нестора, подав, щоправда, на початку чеської історії згадану вище біблійну традицію, але виводить тільки Богема (Чеха) з його потомками з Вавилонської вежі до місцевості Ржіл (Říp) у північній Чехії.⁷⁷ Під очевидним впливом балканської теорії був пізніше *Даліміл* (1314 р.), бо в нього, після розходу народів з Мезопотамії, «слов'яни тут, де живуть греки, осіли біля моря» і звідтіля розійшлися на північ.⁷⁸

Біблійної генеалогії придержувався теж *Я. Мариньйола* (Marignola), який на жадання короля Карла IV написав чеський літопис в 1355—1362 рр. і в ньому виводить слов'ян (Sclavi) від Яфетового сина Геліса.⁷⁹ Пізніший хронікар *Пржібік Пулкава* (1374 р.) провадив слов'ян, без ніякої генеалогії, з Мезопотамії на Балкани, але постання слов'янської мови датував такі часом будови Вавилонської вежі: «Ibi etiam unum ydionia slouanicum quod corrupto vocabulo slavonicum dicitur sumpsit initium, de quo gentes eiusdem ydionatis Slouani sunt vocati».⁸⁰ До думки Пулкави і Мариньйоли прилучився був у XVI стол. теж літописець *В. Гаек* (*Kronika česká, Praha 1541*).⁸¹

Московські історики пізнього середньовіччя спершу теж спиралися на оповідання київського літописця про мезопотамську правітчину слов'ян, проте починаючи з XVI стол. ця традиція стала в них поволі затиратися під впливом західних, головним чином польських хроністів. Так звана «*Степенная Книга*» з XVI стол. уміщує колись слов'янських народів уже в Іллірії,⁸² а в пізнішому літописі, мабуть, нов-

⁷³ *J. Dlugosii Historiae Polonicae libri XII, I, 6*: „primum Pannoniam primam et veterem Slavorum sedem, parentem et alumnam”.

⁷⁴ *Maciej z Miechowa, Chronica Polonorum I, 1*; *Tractatus de duabus Sarmatiis: De Sarmatia Asiana et Europaea, I, 12*.

⁷⁵ *Jodocus Lud. Decius, De vetustatibus Polonorum I, 1521* (ed. Pistorius, II, 260).

⁷⁶ *Kronika wielkopolska (Monumenta Poloniae Historica II, p. 468)*.

⁷⁷ *Cosmas Pragensis, Chronicon Bohemorum (Monumenta Germaniae historica, Scriptorum, Nova Series II)*.

⁷⁸ *J. Jireček, Rýmovaná kronika česká tak řečeného Dalimila, Prameny dějin českých III, Praha 1882*.

⁷⁹ *Prameny dějin českých, ed. Emler, III, 522*.

⁸⁰ *op. cit., V, 2*.

⁸¹ *L. Niederle, SS, I, 1, 1925, 42—43*.

⁸² *И. Первольф, Славяне, их взаимныя отношенія и связи, Варшава, 1888, II, 428*.

городського єпископа *Йоакима*, що ним користувався *В. Татищев*, виступає князь Слов'ян, що прийшов до Новгороду з Тракії чи Іллірії, та князі Скит, Бастарн і Вандал, взяті з польсько-німецьких джерел.⁸³

Пізніше, ще в XIX стол. твердження середньовічних літописів про подунайську правітчину слов'ян дослівно розуміли і як правду приймали слов'янські історики й філологи. Головніші з них: югослави *Є. В. Копітар*⁸⁴ і *Г. Ценов*,⁸⁵ чех *Я. Піч*,⁸⁶ москалі *Н. Арцибашев*⁸⁷ і *П. Мілюков*,⁸⁸ поляки *А. Беловський*,⁸⁹ *Е. Богуславський*,⁹⁰ *Заборовський*⁹¹ і *В. Кентшинський*,⁹² у нас історики *Д. Самоквасов*⁹³ і *М. Леопардов*.⁹⁴ Нарешті ще недавно московський археолог *С. Толстов* безуспішно пробував відновити тезу про подунайську правітчину слов'ян, яких він називав нарцями.⁹⁵ Проте сьогодні ця теорія, не підперта перш за все вирішальними в цьому випадку археологічними матеріалами, зовсім не має прихильників між сучасними дослідниками слов'янської старовини. Категорично проти неї висловився ще *М. Грушевський*, кажучи, що «подунайська правітчина слов'ян» се невдала гіпотеза київського книжника. Скомбінувалася вона в тих часах, коли пам'ять про слов'янську міграцію вже затерлася; піддали її різні факти, як згадки народної поезії про Дунай, біблійне оповідання про загальне розселення народів з полудня, а головню, мабуть, нав'язали її свіжіші факти натискання Русі з середнього Подунав'я в X—XI стол.⁹⁶

⁸³ *В. Татищев*, *Исторія Россійская* I, 31.

⁸⁴ *В. Ягичъ*, *Письма Добровского и Копитара*, Петербург, 1885, стор. 112, 119, 153.

⁸⁵ *G. Tsenov*, Berlin 1930.

⁸⁶ *J. Pič*, *Starožitnosti země české*, Praha 1899—1900, I, 55; II, 215. Автор став-
рався доказати, що первісна колиска слов'ян була над Дунаєм, але коло
800 р. до Хр. слов'яни перейшли на північ між Лабу і Вислу і після того
стали там закладати великі урнові поля-погребниця *porcelánové pole*, які пе-
ребувши кілька розвоєвих фаз, вдержалися там аж до початку історич-
них часів, до V—VI стол.

⁸⁷ *Н. Арцибашев*, *Повествование о России*, Москва 1838, 6.

⁸⁸ *P. Milukov*, *Essais*, Paris 1937.

⁸⁹ *A. Bielowski*, *Wstęp krytyczny do dziejów polskich*, Lwów 1850, 432.

⁹⁰ *E. Bogusławski*, *Historyja Słowian*, Kraków-Warszawa I, 1888.

⁹¹ *Z. Zaborowski*, *Les Slaves de race et leurs origines*, *Bulletins d'Anthropologie*, Paris, 1900, 69. („les Slaves du nord sont venue de la region entre Danube et L'Adria-
tique... ils ont pénétré au dela de Carpathes par les vallées de l'Oder et de la Vistu-
le”). Проти цієї здогадної правітчини слов'ян, в цьому і чехів, виступив був
V. Vondrák, *Z oboru slavistiky*, *Časopis Musea Král. Českého*, Praha, 1900, 18.

⁹² *W. Kętrzyński*, *O Słowianach mieszkających niegdyś między Renem a Łabą*,
Kraków 1899, 63.

⁹³ *Д. Самоквасов*, *О происхождении русских и польских славянъ*.
Труды археолог. съѣздовъ, VIII, 1897.

⁹⁴ *М. Леопардов*, *О начале Славяно-Руси*, Київ, 1892, 32.

⁹⁵ *С. П. Толстов*, *Нарцы и Волхи*, *Совет. Этнография* 2, 1948, 8-38.

⁹⁶ *М. Грушевський*, *Історія України-Руси*, I, Київ 1913, 76.

Так само розцінив був вартість літописного оповідання вже раніше чеський передовий дослідник *Л. Нідерле* у своєму листі від 28. X. 1900 до А. Соболевського в Москві: «*Já jsem přesvědčen, že zpráva letopisu je umělá kombinace a že centrum diferenciacie nebylo zde na jihu, ale na severu od Karpat*». ⁹⁷ Тут він протиставився думці чеського археолога *Й. Піча*, який приймав літописну вістку за слід старої традиції.

Ту саму думку про подунайську правітчину *Л. Нідерле* повторив батато пізніше, кажучи: «*Ale proto také letopis nemůžeme nikdy uznati za pozitivní pramen historický pro otázku balkánského původu Slovanů nebo pro otázku podunajské kolébky*». ⁹⁸ Сьогодні називає цю теорію наївною американський лінгвіст чеського походження *Ф. Дворнік*, ⁹⁹ проте вірить ще в неї *В. Дмитришин*. ¹⁰⁰

З Мезопотамії виводив ще слов'ян, хоч і не вірив уже у їхню подунайську правітчину в Європі, ректор Києво-Могилянської академії, білоруський архієпископ *Юрій Кониський* (1717—1795), пишучи в своїй «Історії Русів» таке: «Народ слов'янський, що постав був од племені Афетового, сина Ноевого, названий слов'янами по родоначальникові і князеві їхньому Славенові, нащадкові Росса князя, внука Афетового. Він, переселившись з Азії від часів вавилонського язиків помішання, став мешкати від гір Поясних, або Рифейських і від моря Каспійського на сході до ріки Висли і моря Варязького на заході, і від Чорного моря та ріки Дунаю від полудня до Північного океану та Балтицького моря на півночі. Доказом тому є Історія Преподобного Нестора Печерського... А взято її з книг священних біблійних та з стародавньої багатої бібліотеки, що в Києві була зібрана, але під час навали варварів і руїни загинула». ¹⁰¹

Свою локалізацію європейської правітчини слов'ян автор «Історії Русів» старається сперти вже на археологічних та ономастичних доказах, кажучи: «Не меншим доказом означених меж слов'янських суть спорожнілі міста та румовища, слов'янською мовою звані, і написи, їхніми літерами та наріччям писані на каменях, кладовищах та статуях кам'яних; теж назви річок, озер, гір та улусів, які в степах кримських, заволжанських та на острові Тамані, або в стародавньому Тмуторокані знаходилися».

⁹⁷ Б. Греков (ред.), Документы к истории славяноведения в России, М.—Л. 1948, 207.

⁹⁸ L. Niederle, SS, I, 1925, p. 40.

⁹⁹ F. Dvornik, The Slavs, their early history and civilization, Boston, 1959: „The naive explanation that the Slavs came from Danubian region, was abandoned long ago”.

¹⁰⁰ B. Dmytryshyn, Medieval Russia, New York, 1967.

¹⁰¹ Історія Русов или Малой Россіи, сочиненіе *Георгія Конискаго*, архієпископа Белорускаго, Москва 1846 (в укр. перекладі В. Давиденка, Нью-Йорк 1956, стор. 7). (Звичайно, тепер ми знаємо з певністю, що автором «Історії Русів» не міг бути Г. Кониський; див. передмову до укр. видання пера О. Оглоблина, де докладно з'ясовано складне питання авторства, стор. V-X. Прим. редактора).

Поряд з суто легендарною, штучною біблійною теорією про правітчину слов'ян існували водночас дві інші, вже на конкретній дійсності ґрунтуючись середньовічні теорії, за якими ця правітчина була то на сході, в Україні, в колишній Скитії-Сарматії, то на північ від Карпат, на землях заселених «вандалами». І так італійський анонімний географ VII стол. *Равенський Анонім* у своїй Космографії подає, що «sexta ut hora noctis Scytharum est patria, unde Sclavinorum exorta est prosapia», тобто, що Подніпров'я — Геродотова Скитія — була колискою всіх слов'ян.¹⁰²

З VIII стол. не маємо жодних відомостей про батьківщину слов'ян і тільки т. зв. *Анонім Баварський* у своєму «Описі городів і племен на північ від Дунаю»¹⁰³ написаному в половині IX стол. в Регенсбурзі (?) говорить про землю Зеруянів, «quod tantum est regnum, ut ex eo cunctae gentes Sclauorum exortae sint et originalem sicut affirmant, ducunt».¹⁰⁴ До цього автор додає, що це «descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii».

Який край треба розуміти під «землею зеруянів», справа ще не вирішена між дослідниками. *П. Шафарик* бачив у ній т. зв. Білу Сербію, яку він клав на північ від Карпат, деє від Східної Галичини аж по Лабу на заході.¹⁰⁵ За цим же племенем висловився тепер *Т. Левицький*, який локалізує згадану Білу Сербію на терені північної Польщі¹⁰⁶ та *С. Г. Кросс*.¹⁰⁷ *Первольф*¹⁰⁸ і *Кралічек*¹⁰⁹ бачили в цьому перекинутому назву Сарматії, руське літописне плем'я сіверян мали на думці *Г. Ловмянський*¹¹⁰ і *Р. Керсньовський*.¹¹¹ *К. Тименецький*¹¹²

¹⁰² *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographia* (ed. M. Pinder et G. Parthey, Berlin, 1860, 28, I, 12); *L. Niederle*, SS, I, 1, 14; *G. Labuda*, *Fragmenty z dziejów Słowiańszczyzny Zachodniej*, Poznań, 1960, 39.

¹⁰³ *St. Zakrzewski*, *Opis grodów i terytoriów z północnej strony Dunaju, czyli tzw. Geograf Bawarski*, Lwów, 1917; *B. Horák — D. Trávníček*, *Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii* (tzw. Bavorský Geograf), *Rozprawy Českoslov. Akademie věd*, 66, 1956, 2, 10; *K. Tymieniecki*, *Ziemia polskie w starożytności*, *Ludy i kultury najdawniejsze*, Poznań, 1951, 7.

¹⁰⁴ *L. Niederle*, SS, I, 1, 1925, 15.

¹⁰⁵ *P. Šafařík*, *Slovanské Starožitnosti*, II, 138, 779.

¹⁰⁶ *T. Lewicki*, *Świat słowiański w oczach pisarzy arabskich*, *Slavia Antiqua* II, 1949. 1950, 356—357; *Litzike* *Konstantyna Porfirogenety i Biali Serbowie w północnej Polsce*, *Roczniki Historyczne* XXII, 1956, 18—19.

¹⁰⁷ *H. S. Cross*, *Slavic Origins and Migrations* (L. Strakhovsky, *A Handbook of Slavic Studies*, ed. by ..., Cambridge, Mass. 1949, 4).

¹⁰⁸ *И. Первольф*, *Славяне, ихъ взаимныя отношенія и связи*, Варшава 1888.

¹⁰⁹ *A. Králíček*, *Der sog. baierische Geograph und Mähren*, *Zeitschrift des Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens*, 1898, 216, 340.

¹¹⁰ *H. Łowmiański*, *Kilka uwag krytycznych o początkach Polski*, *Roczniki Historyczne*, 18, 1949, 358, 363.

¹¹¹ *R. Kiersnowski*, *Plemiona Pomorza Zachodniego w świetle najstarszych źródeł pisanych*, *Slavia Antiqua* II, 1962, 98. Автор не погоджується з локалізацією Зеруян з Тименецьким на оботритських землях.

¹¹² *K. Tymieniecki*, *Ziemia polskie w starożytności*, Poznań 1951, 7—8.

припускав, що крім літописних руських та оботритських сіверян були, можливо, теж польські сіверяни на середньому Помор'ї, зі столичним городом в надморському Колобжегу, або в Білгарді. Тепер філолог М. Рудницький переконаний, що це було праслов'янське плем'я ванів (Vana) біля устя Висли, яке Баварський Географ назвав зеруянами (zeruiani).¹¹³

Ст. Закшевський приміщував «землю зеруянів» над нижнім Дунаєм, де в пізніших часах виступає «terra de Zervino»,¹¹⁴ згаданий вже К. Тиmeneцький шукав за нею спершу теж у «звезинській землі» на західному Помор'ї,¹¹⁵ а Й. Маркварт мав на думці Червенські Города, виходячи з деякої подібності між назвами Зеруан і Червень. Проте він, спираючись на коментар до французького перекладу Несторового Літопису, що його зладив Л. Леже,¹¹⁶ помилково ідентифікує літописний город Червень не з селом Черном на Грубешівщині,¹¹⁷ а з селом Червоногородом, Заліщицького району, Тернопільської області на Дністрі.¹¹⁸ Не вирішили цієї проблеми й останні дослідження Г. Ловмянського.¹¹⁹

На нашу думку здогад Ст. Закшевського був, мабуть, найближчий до правди. З густо слов'янами заселеного нижнього дунайського лівобережжя йшли у VI—VII стол. безупинні наступи слов'ян через Дунай на візантійську імперію, пам'ять про них була ще досить свіжа в IX стол. і тому Баварському Анонімові і балканським слов'янам згадане лівобережжя могло справді здаватися колискою всіх слов'ян.

Автохтонність слов'ян на названих обома Анонімами землях обороняли пізніше польські дослідники В. Яжджевський (1880), К. Шульц (1889) і К. Козловський.¹²⁰

У пізнішій баварській хроніці з кінця XIII стол., мабуть, слов'янського авторства, сказано, що слов'яни, все ж таки нащадки біблійного Хама, прийшли з Мезопотамії на землі по північному боці Карпат, у Повисля і верхнє Подунав'я і витіснили звідтіля германські

¹¹³ М. Rudnicki, Prastłowiańszczyzna, Poznań, 1961, 17.

¹¹⁴ St. Zakrzewski, Opis grodów, 5—9.

¹¹⁵ К. Tymieniecki, Łędzicze (Lehici) czyli Wielkopolska w wieku IX, Przegląd Wielkopolski II, 1946, 166; пізніше (як прим. 111, стор. 7) він закинув цей погляд.

¹¹⁶ Chronique dite de Nestor, trad. par L. Léger.

¹¹⁷ Я. Пастернак, Археологія України, Торонто 1961, 652-653.

¹¹⁸ J. Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, Hildesheim 1961, 148: Man hat diese Zerivani fälschlich für Weisserben erklärt, wogegen aber schon die Schreibung Einspruch erhebt. Gemeint ist vielmehr das Land der Cerwenischen Städte, das als strittiges Grenzgebiet in der älteren polnisch-russischen Geschichte eine grosse Rolle spielt.

¹¹⁹ H. Łowmiański, O identyfikacji nazw Geografa Bawarskiego, Studia Źródłoznawcze III, 1958, 1-22.

¹²⁰ J. Kostrzewski, Zagadnienie ciągłości zaludnienia ziem polskich w pradziejach, Poznań 1961; idem, Dzieje i osiągnięcia archeologii słowiańskiej do wybuchu drugiej wojny światowej, ZOW, XXXI, 1965, 171.

племена.¹²¹ З того часу теорія про північну, не південну (балканську) правітчину слов'ян прийнялась була серед німецьких та італійських істориків, напр., у *Флавія Блонда* (помер 1463),¹²² у *Марка Антонія Сабелліка*,¹²³ а зокрема у німецького історика *А. Кранца* (помер 1517). Останній у своїй праці «*Wandalia, in qua de Wandalorum populis et eorum patrio solo ac in Italiam, Galliam, Hispanias, Aphricam et Dalmatiam migratione*» (Coloniae Agr., 1519) обширно доказує тотожність слов'ян з вандалами, нащадками Туїскона і Мана з роду Ноаха. Італійський хроніст *Ян Авентин* уважав венеців (qui et Sclavini) частиною вандалів і взагалі слов'ян уважав одним з чотирьох головних германських племен, що походять від нащадків Туїскона.¹²⁴

Вандалська теорія *А. Кранца* знайшла своїх прихильників теж серед слов'янських дослідників, включаючи поляків (*М. Бельський*,¹²⁵ *М. Стрийковський*,¹²⁶ *С. Сарницький*),¹²⁷ твори яких сильно позначені казковим елементом і югославами (*М. Орбіні*,¹²⁸ *В. В. Бранкович*,¹²⁹ *Й. Раїч*).¹³⁰ Проте в XVI і XVII стол. проти цієї північно-західної теорії виступив цілий ряд інших слов'янських дослідників з польським істориком *М. Кромером* (помер 1589) на чолі. Він у своїй хроніці «*Polonia, sive de origine et rebus gestis Polonorum*» (Basilej 1562) бачив секундарну європейську правітчину слов'ян на сході в Сарматії. За цією сарматською теорією пішло пізніше багато не тільки слов'янських,¹³¹ але й німецьких істориків XVI—XVII стол. Однак, усі прихильники цієї теорії не змогли ще визволитися від панівного тоді вчення про прихід праслов'ян з Мезопотамії, виводили їх різними шляхами від нащадків Яфета та поселювали їх на шляху з Азії спершу в східній частині теперішніх українських земель, біля Дону та Озівського моря.

Нову фазу в досліджуванні початків слов'янської прабатьківщини і ранньої історії розпочав був цісарський двірський радник чеського роду *Ян Хризостом Йордан* працею «*De originibus slavicus opus chronologico-geographico-historicum*», що вийшла в двох томах у Відні 1745-го року. Головна його заслуга полягала в тому, що він перший відрізнявав властивих сарматів і скитів від слов'янських «сарматів-

¹²¹ Chronicon imperatorum et pontificum bavaricum, MGSS, XXIV, 221.

¹²² *Blondi Flavii*, Forviliensis Historiarum ab inclinatione imperii Romani usque ad annum 1410, decades III (I, 8) II, 2).

¹²³ *Marci A. Sabellici Operum* t. IV, 231, Basilej 1560.

¹²⁴ *Annales Boiorum*, (ed. Basilej 1580), I, 8, 14.

¹²⁵ *M. Bielski*, Kronika Polska, Kraków 1597, III wyd. Warszawa 1829.

¹²⁶ *M. Strykowski*, Kronika polska, litewska, Królewiec 1582.

¹²⁷ *St. Sarnicki*, Annales, sive de originibus et rebus gestis Polonorum et Lituano-rum, Cracoviae 1587.

¹²⁸ *Mavro Orbini*, Il rigno degli Slavi hoggi corrotamente detti Schiavoni, Pesaro, 1601.

¹²⁹ *И. Первольф*, Славяне, 1888, II, 251.

¹³⁰ *И. Раич*, Исторія разных славянских народов и ипаче Боргар, Хорватов и Сербов, Вѣдень 1794—1795, I, 20, 64.

¹³¹ З українських згадаємо тут автора «Синописис или краткое описание о началѣ славенскаго народа», Київ 1674.

венедів», які в часі приходу згаданих азійських кочовиків жили під іменем меотидів між Озівським морем, Доном і Волгою і там була їх європейська коліска. Звідтіля вони перейшли спершу в Прикарпаття й Подунав'я, а згодом на свої пізніші історичні землі під проводом Чеха, Леха і Руса.¹³²

З часів Я. Хр. Йордана, попри далішні різні фантастичні вигадки В. Третьяковського,¹³³ М. Ломоносова,¹³⁴ Й. Папанка¹³⁵ та інших, появляються вже тверезі, більше до правди зближені погляди. Сюди належать праці поляка, луцького архієпископа А. Нарушевича,¹³⁶ графа Й. Потоцького¹³⁷ і В. Суворецького,¹³⁸ москалів В. Татищева,¹³⁹ М. Щербатова,¹⁴⁰ а зокрема Н. Карамзіна¹⁴¹ та чеха Й. Добровського.¹⁴² Останній писав про них у листі до передового югославського філолога Е. В. Копитара: «Mich freuen solche Untersuchungen. Mir beweist alles dies, dass die Slaven keine Dacier, Geten, Thracier, Illyrier, Pannonier sind. Slaven sind Slaven und haben nächste Verwandtschaft mit den Lithauern. Also muss man sie hinter diesen suchen, oder hinter dem Dniepr.»¹⁴²

Усі названі тут дослідники перестали були виводити ранніх слов'ян з різних кавказьких чи причорноморських племен і зовсім обличили біблійні родоводи. Єдиний, мабуть, що тоді ще вірив у мезопотамську правітчину слов'ян, був професор історії Віленського університету Йоахім Лелевель: «Tak wielki naród jak słowiański — писав він у 1830 році — nie przychodzi, tylko na miejscu wzrasta. Jego tedy przyj-

¹³² L. Niederle, SS, I, 1925, 53.

¹³³ В. Третьяковский, Три разсуждения, 1758, I.

¹³⁴ М. Ломоносов, Древняя русская история, Петерб. 1766.

¹³⁵ Той автор подає цілі генеалогії праслов'янських королів (L. Niederle, SS, I, 1, 1925, 54).

¹³⁶ A. Naruszewicz, Historia narodu polskiego, I, Warszawa 1781.

¹³⁷ J. comte Potocki, Fragments historiques et géographiques sur la Scythie, la Sarmatie et les Slaves, Brunswick 1796, I—IV.

¹³⁸ W. Surowiecki, Śledzenie początków narodów słowiańskich, Warszawa 1824, (автор вважав Північну і Центральну Європу тільки секундарною правітчиною слов'ян, після їх приходу з Вірменії. Пізніше він локалізував їх трохи точніше: „Słowianie od 1300 lat rozdzieleni nad Elbą, Sawą, Dunajem, Wolgą i Wisłą, dotąd jeszcze są sobie podobni w charakterze i obyczajach”, (W, Surowiecki, Zdanie o piśmie Z. D. Chodakowskiego pod tytułem: „O Słowiańszczyźnie przedchrześcijańskiej”, Kraków, 1835).

¹³⁹ В. Татищев, История Российская с самых древних времен, Москва 1768, I, 72, 453.

¹³⁹ M. Ščerbatov, Russische Geschichte (übersetzt von Chr. Hase), I—II, Danzig 1779, 124.

¹⁴¹ Н. Карамзин, «История государства Российского, I, Петербург 1816—1818.

¹⁴² J. Dobrovsky, Über die ältesten Sitze der Slaven in Europa (Monse, Landesgeschichte Mährens II, Olmütz, 1788); *idem*: Über das erste Datum der slawischen Geographie und Geschichte (Neue Abhandlungen der böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, I, Prag 1790, 365).

¹⁴³ В. Ягич, Письма Добровского и Копитара, Петербург 1885, 119; L. Niederle, SS, I, 1, 1925, 56.

ście słusznie do czasów bliskich arki Noego odnieść można... Owóz przed 2000 lat i więcej daleko mieszkał pomiędzy wspomnionymi rzekami (Одра, Висла, Німан, Буг, Припять, Дніпро, Дністер, Дунай — Я. П.) naród ten sam, który i dotąd mieszka, którego dziś jeszcze słowiańskim nazywają. Naród bardzo liczny, tylko wcale inne nazwiska nosił».¹⁴⁴ Тут, попри модерний вже підхід до проблеми слов'янської правітчини, попри зворот до автохтонізму, слідний ще виразний відгомін біблійної теорії (прихід, ковчег Ноя).

Проте приклонникам автохтонізму слов'ян багато клопоту справляла велика скупість відомостей античних і середньовічних авторів у цій справі і це було причиною того, що в XIX і XX стол. виникло було кільканадцять нових лінгвістично-історичних теорій. Їх автори шукали предків слов'ян між різними, знаваними з джерел старинними народами, однак не могли дійти згоди в справі ідентифікації цього народу. З цього приводу чеський передовий славіст половини XIX стол. П. Шафарик писав: «Одні виводять слов'ян від скитів, другі від сарматів, інші від гетів і траків, інші від кельтів, інші від фінів, інші від венедів, інші знову звідкись інде, так, що врешті немає майже жадного старого європейського племені, якому б той чи інший автор не приписував походження сучасних слов'ян».¹⁴⁵

Сам Шафарик ідентифікував слов'ян з іллірійськими венетами. Після нього словінець К. Сіха послуговуючись методом довільної ідентифікації й етимології, причислював до слов'ян не тільки адриатицьких венетів, але теж гельветів, та іллірів, даків, сарматів і маркоманів, яких він ідентифікував з мораванами.¹⁴⁶ Такими ж манівцями йшли теж твердження Е. Богуславського¹⁴⁷ і В. Кентшинського. Це заставило В. Дідушицького покликати дослідників до критичнішого ставлення справи: «В наукових дослідженнях, — писав він, — не йдеться про те, що любе. Слід доходити правди».¹⁴⁸ Проте ще й тепер польська емігрантка Г. Свідзінська вважає «правдоподібно справжніми предками слов'ян» малоазійських гетитів.¹⁴⁹

Нині всі теорії XIX—XX стол. відносно правітчини слов'ян можна поділити за їх локалізацією в терені на чотири головні групи: західно-, центральну, східно й азійську.

¹⁴⁴ J. Lelewel, Dzieje Polski, Wilno 1830, 14, 29.

¹⁴⁵ P. Šafařík, Slavanské Starožitnosti, Praha 1837, 22—23: „Podobněž i u těch, kterj Slowany za národ v Ewropě dřewnj a domácj pokladajj, co do původu a prwotnjch sjdel geho, weliká neshoda panuge. Gijn ge zagisté odwozugi ode Skythůw, gijn od Sarmatůw, gijn od Getůw a Thrakůw, gijn od Celtůw, gijn od Finnůw, gijn od Wenedůw, a gijn zase od ginud, tak že naposledy téměř žádného staroewropského kmene nenj, gemužby otcowstwj dnešnjch Slowanůw od toho neb onoho spisowatele nebylo připsáno”.

¹⁴⁶ K. Sicha, Namen und Schwinden der Slaven, Laibach 1866, 5—49.

¹⁴⁷ Жахливо критикував його К. Nitsch, О методзе językoznawczej w historii, Język polski, II, 1914, 97—110.

¹⁴⁸ W. Dzieduszycki, Wiadomości starożytnych o geografii ziem polskich, Rozprawy PAU, wydział histor.-filoz., 19, Kraków 1887, 143.

¹⁴⁹ H. Świdzińska, Początki państw słowiańskich (Głos Polski, 29. IX. 1966).

Першу з цих груп, *західню*, можна в значній мірі назвати теж польською автохтонною, бо її польські автори вважають правітчиною всіх слов'ян сьогоднішні польські землі. Цієї думки дотримувався вже варшавський археолог *Е. Маєвський*, який під кінець минулого сторіччя шукав цієї правітчини в Польщі і тодішній східній Німеччині,¹⁵⁰ та його празький сучасник *Й. Піч*, який уміщував правітчину слов'ян між Лабою й Віслою.¹⁵¹

Сьогодні головним представником і пропагандистом цієї теорії є познанський сеньйор-археолог *Й. Костшевський*, який каже: «W okresie międzywojennym zajmowano się też w Polsce zagadnieniem prakolebki Słowian, przy czym interesowali się tym przede wszystkim *J. Kostrzewski*¹⁵² i stworzona przezeń tzw. poznańska szkoła neoautochtonistyczna głosząca, że początki Prasłowian datować należy ok. 3400 lat temu i że prakolebka ich znajdowała się w dorzeczu Odry i Wisły. Hipoteza ta, popierana też przez *L. Kozłowskiego*¹⁵³ i jego ucznia *T. Sulimirskiego*,¹⁵⁴ przez antropologa *J. Czekanowskiego*¹⁵⁵ i sławistę *T. Lehr-Splawińskiego*¹⁵⁶ przyjęła się już przed drugą wojną światową dość powszechnie wśród archeologów polskich».¹⁵⁷ Ми додамо тут ще *Я. Марціняка*, який вважав колискою слов'янщини землі між Одрою і Віслою,¹⁵⁸ та *П. Ковалевського*, що згідно з Чека-

¹⁵⁰ *E. Majewski*, Starożytni Słowianie na ziemiach dzisiejszej Germanii, Warszawa 1899.

¹⁵¹ *J. Pič*, Starožitnosti země české, II, 3, 200, 275; за цим автором праслов'яни із своєї прабатьківщини між Лабою й Віслою перейшли були через Вислу на схід тільки після відходу готів в Україну, а в Україну вони прийшли аж у ранній княжій добі і принесли зі собою прикметну кераміку типу городищ.

¹⁵² *J. Kostrzewsky*, Zagadnienie ciągłości zaludnienia ziem polskich w pradziejach, Poznań 1961.

¹⁵³ *L. Kozłowski*, Kultura łużycka a problem pochodzenia Słowian, IV Zjazd historyków polskich w Poznaniu, 1925.

¹⁵⁴ *T. Sulimirski*, Polska przedhistoryczna, I, Londyn 1955, 154.

¹⁵⁵ *J. Czekanowski*, Wstęp do historii Słowian, Lwów 1957, 377.

¹⁵⁶ *T. Lehr-Splawiński*, O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian, Poznań 1946. Проте, спершу (1924) він сильно критикував цю теорію, мовляв: „Mimo że analiza nazw wodnych nie wykluczała możliwości lokalizowania kolebki Słowian na obszarze zachodniej Polski i ziem przyległych, niemniej jednak brak jakichkolwiek pozytywnych argumentów językowych, które by te hipotezę popierały” (*T. Lehr-Splawiński*, Kilka uwag o praojczyźnie Słowian, Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie, 1924, No. 2, 62—65). Не взяв він при цьому до уваги повної неможливості добути колинебудь такі «позитивні мовні аргументи», коли йдеться про II—I тисячоліття до Хр. Відмітив це вже *Z. Rysiewicz*, O praojczyźnie Słowian, Lud, Lwów 1936, XXXIV.

¹⁵⁷ *J. Kostrzewski*, Dzieje i osiągnięcia. 174. До речі, Лер-Сплавінський і Чекановський приміщують індоевропейську, в тому й слов'янську правітчину на теренах зайнятих носіями культури шнурової кераміки.

¹⁵⁸ *J. Marciniak*, Przyczynki do zagadnienia ciągłości osadnictwa na ziemiach polskich (Wiadomości Archeologiczne XVI, 1939, 225).

новським і Дворніком локалізував правітчину слов'ян між Німаном, Вілією, Березиною, Прип'яттю, Сяном і Вислою.¹⁵⁹

Із вичислених тут Костшевським прихильників його теорії останнє слово сказав недавно Т. Лер-Сплавінський. Здогадною правітчиною слов'ян, — каже він, — були терени зайняті племенами з лінійно-стрічковою (волютовою) керамікою та з кулястими амфорами. Ядром формування праслов'янської прупи були доріччя Одри й Висли. Коло середини останнього століття до Хр. зачалася була експансія цієї групи на схід, на терени доріччя верхнього Дністра і Середнього Дніпра, які первісно були поза засягом балто-слов'янської групи племен, але під мовним оглядом знаходилися в засягу іранських діалектів (скити, сармати), а під культурним оглядом мали зв'язок з племенами трипільської культури та її продовжувачів.¹⁶⁰

Інша група польських дослідників, прихильників автохтонної теорії походження слов'ян вважає їх правітчиною землі, заселені племенами лужицької культури. Познанський археолог А. Гейштор каже: «Od kultury łużyckiej ciągnie się nieprzerwana nić łączności kulturowej i osadniczej aż do okresu wczesno-średniowiecznego, co pozwala mniemać, że była ona odległą kolebką Słowianczyzny».¹⁶¹

К. Яжджевський, професор університету в Лодзі, стверджує на підставі археологічних досліджень на Куявах, в доріччі Варти, що: «w konsekwencji dochodzimy do ostatecznej konkluzji, że od połowy 2 tysiąclecia przed Chr. prakolebką słowianczyzny (лужицьких племен — Я. П.) było dorzecze Odry i Wisły».¹⁶²

До них приєднуються тепер Я. Тшецяковський¹⁶³ і Е. Заборський,¹⁶⁴ а В. Дзецьол¹⁶⁵ кладе правітчину слов'ян тільки в басейн Висли.

(Продовження слідує)

¹⁵⁹ P. Kovalevsky, Manuel d'histoire Russe, Paris 1948, 23; автор покликається на Чекановського, Фасмера, Середоніна, Готіє, Одинця і Дворніка.

¹⁶⁰ T. Lehr-Splawinski, Konspekt zarysu etnogenezy Słowian. Z polskich studiów sławistycznych, Warszawa 1963, 6, 10.

¹⁶¹ A. Gieysztor, Epoka wspólnoty pierwotnej, Historia Polski, I, Warszawa 1958, 44.

¹⁶² K. Jazdzewski, Kujawskie przyczynki do zagadnienia tubylczości Słowian na ziemiach polskich, Wiad. Arch. XVI, Warszawa 1939, 146; *idem*. Atlas to the Pre-history of Slavs, Łódź 1948. Пізніше він змінив свою думку в користь центральноєвропейської правітчини слов'ян. (K. Jazdzewski, Central European Origins of the Early Medieval Civilization of the Slavs, Poland and Germany, vol. VI, No. 2, London 1962, 12).

¹⁶³ J. Trzeciakowski, Antropogeograficzne podstawy prakolebki Słowian, ZOW XXXII, zesz. 2, 1966, 106: „obszar dorzeczy Odry i Wisły, czyli rdzenny obszar polski... stał się, jak udowodniła to później nasza archeologia, kolebką zwartej grupy etnicznej, jaką stanowili Praslavianie”.

¹⁶⁴ J. Zaborski, The State of the Lechites-Predecessor of the State of Polanie (First Congress of Scholars and Scientists, The Polish Institute of Arts and Sciences, Columbia University, Nov. 25—27, 1966, 67—68).

¹⁶⁵ W. Dzieciol, The Origins of Poland, London 1963, 16.

РАННІ СЛОВ'ЯНИ В ІСТОРИЧНИХ, АРХЕОЛОГІЧНИХ ТА ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

(Продовження)

В тому самому дусі висловилися (за польськими дослідниками) і московська дослідниця античної історії *Т. Блаватська*: «Одним из древнейших мест обитания славян (или протославян), как об том говорят археологические источники и топонимика, а косвенно подтверждают языковые данные и позднейшие свидетельства письменных источников, является, повидимому, бассейн верхнего и среднего течения Вислы и области в востоку от нее... где в первые века нашей эры античные писатели помещают венедов».¹⁶⁶

В останньому часі до тези (вже не гіпотези!) польських дослідників про колиску слов'ян на теренах племен з лужицькою культурою прихиливався спершу американський чех-славист *Ф. Дворник*: «Today their theory, — пише він, — appears to be a not unreasonable... such hypothesis would render more understandable the rapid expansion of the Slavs in historical times».¹⁶⁷ Проте, пізніше він змінив свою думку у правильному напрямі, локалізуючи правітчину слов'ян на землях між Вислою і Дніпром.¹⁶⁸

Спираючись на згадку олександрійського історика *Птолемея* про Венедську затоку (*Vendicos kolpos*), англійський лінгвіст *В. Ентвістл* вважає можливим думати, що правітчина слов'ян була при берегах Балтицького моря (це була тільки її північна межа — Я. П.), між Кенігсбергом і Рігою. Пізніше, вони поширилися були не даліше середнього бігу Німану і західної Двини і тільки багато пізніше просунулися були вздовж Дністра до Чорного й Адріатицького морів.¹⁶⁹

До цієї західної групи теорій слід зарахувати теж теорії, за якими правітчина слов'ян була то на просторах теренах між Адріатиць-

¹⁶⁶ *Всемирная история*, II, Москва 1956, 160.

¹⁶⁷ *F. Dvornik*, *The Slavs, their Early History and Civilization*, Boston 1959, 10.

¹⁶⁸ *F. Dvornik*, *The Slavs in European History and Civilization*, New Brunswick—New Jersey, 1962, 1 (their primitive habitats were most probably in the region between the Vistula and Dniepr rivers”).

¹⁶⁹ *W. Entwistle—W. Morison*, *Russian and the Slavonic languages*, London 1964, 17.

ким і Балтицьким морями (П. Шафарик),¹⁷⁰ то над Адриятицьким морем (Заборовський),¹⁷¹ то в сьогоднішній Словаччині (М. Годжа,¹⁷² Л. Штур),¹⁷³ то на землях між Лабою і Одрою (К. Мюлленгоф).¹⁷⁴ Також німецький історик А. Л. Шлецер не сумнівається в тому, що слов'яни не прибули у V стол. з Кавказу й з-над Волги, а споконвіку заселяли землі від ріки Лаби до Адриятицького моря. Причину великої розбіжності думками дослідників слов'янської старовини він, правильно, бачив у неясності найдавніших джерел, які різно називали слов'ян.¹⁷⁵

Головними представниками центральної групи обговорюваних тут теорій про слов'янську правітчину були професор московського університету В. Ключевський (1841—1911) та чоловік чеський представник слов'янознавства професор празького університету Лубор Нідерле. Розглянувши можливості західної, північної, східної та південної меж поселень ранніх слов'ян, він писав: «Podle toho výkladu třeba hledati předhistorickou kolébku Slovanů v kraji od střední Visly na východ k Dněpru a do poříčí Desny, od pásma hor Karpatských pak na sever asi k Mohilevu; možno však, že původní oblast ani tak vysoko nesahala».¹⁷⁶ Кілька років пізніше він писав: «Připojují se k těm badatelům, kteří evropskou kolébku Slovanů ... kladou do Zakarpátí, dovnitř rozsáhlého prostranství mezi řekou Odrou, mořem Baltickým, Donem a horami Karpatskými».¹⁷⁷ Тими дослідниками були: І. Барсов,¹⁷⁸ Г. Крек,¹⁷⁹ В. Ягіч,¹⁸⁰ Т. Браун,¹⁸¹ І. Кулаковський,¹⁸² Й. Ростафінський,¹⁸³ Оштір,¹⁸⁴ у нас автор «Історії Ру-

170 P. Šafařík, Über die Abkunft der Slawen, Ofen 1828.

171 Zaborovskii, Les Slaves de race et leurs origines, Bull. d'Anthropol. Paris. 1900, 66—99.

172 M. Hodža, Větin o Slovančině, Levoča 1848, 15.

173 L. Štúr, Narečja slovenski, Prešpurk 1846, 28.

174 K. Müllenhof, Deutsche Altertumskunde I, Berlin 1870.

175 L. Schlözer, Allgemeine Welthistorie, 1771, 229 („Deutschlands östliche Hälfte, vom Ausflusse der Elbe an bis ans Adriatische Meer herunter, war von jeher, das ist, soweit man in der Geschichte mit Gewissheit und Wahrscheinlichkeit rückwärts gehen kann, von slawischen Völkern bewohnt"). Ворожо наставлений до слов'ян, він казав, що у цих слов'ян не було жадної організації, вони жили як птиці і тварини, що наповнювали їхні ліси. Проти цього виступив був Болтін (В. Ключевський, Курс русской истории, I, 22).

176 L. Niederle, SS, I, 1925, 30. До цієї думки автора приєднався був М. Еберт, Reallexikon der Vorgeschichte, Berlin 1928.

177 L. Niederle, Rukověť slovanské archeologie, Praha 1931, 3.

178 И. Барсов, Очерки русской исторической географии, Варшава 1885.

179 G. Krek, Einleitung in die slawische Literaturgeschichte, Graz, 1887.

180 V. Jagič, Archiv für slawische Philologie XIX, 270.

181 Т. Браун, Разыскания в области рогославянских отношений, I, Петербург 1899.

182 И. Кулаковский, Журнал Министерства Народного Просвещения 1901, 2, 514.

183 J. Rostański, O pierwotnych siedzibach i gospodarstwie Słowian w przedhistorycznych czasach, Kraków 1906.

184 Ostir, Memoires de la Société Linguistique XXIII, Paris 1927.

сів»,¹⁸⁵ В. Антонович¹⁸⁶ і його учень П. Голубовський.¹⁸⁷ До них приєдналися пізніше С. Томахівський,¹⁸⁸ М. Аркас (батько),¹⁸⁹ А. Брюкнер,¹⁹⁰ К. Мошинський,¹⁹¹ І. Крип'якевич,¹⁹² І. Холмський,¹⁹³ А. Бужанський,¹⁹⁴ М. Аркас (син),¹⁹⁵ Е. Петерсен,¹⁹⁶ О. Галецький,¹⁹⁷ С. Г.

¹⁸⁵ Історія Русов или Малой Россіи, сочинение Георгія Конискаго, архієпископа Белорускаго, Москва 1846 (укр. переклад В. Давиденка, Нью-Йорк 1956, 7).

¹⁸⁶ В. Антонович, Монографіи по истории Западной и Югозападной России, 1885.

¹⁸⁷ П. Голубовський, Історія Смоленської землі до кінця 15 століття, 1895.

¹⁸⁸ С. Томахівський, Українська історія I, Львів 1919, 6: «Сусідство українців і південних слов'ян було на північному боці г. Карпат, недалеко якого був історичний резервуар української раси, а саме на пр. верхнім і середнім Дністрі, гор. Пруті і Бузі, Стирі, Горині, Случі, Тетереві й Ірпені».

¹⁸⁹ М. Аркас, Історія України, Київ-Ляйпціг, III вид. 1920, 25: «Слов'яне ні звідки не пройшли, а жили з непам'ятних часів на простороні між річкою Вислою на заході, Балтицьким морем на півночі, на полудні — до середини Дністра та Дніпра, а на сході — по Дніпр».

¹⁹⁰ А. Brückner, Dzieje kultury polskiej, I, Kraków 1931: „Siedziby Praslavian sięgały więc od Odry do Dniepru, którego bieg średni przekraczały; opierały się o Karpaty i Sudety; nie docierały do Bałtyku, oddzielane od niego przez wązki pas pruski” (те саме у III вид., Варшава 1957, 24).

¹⁹¹ К. Moszyński, Kultura ludowa Słowian, 1939: „gdzieś już na kilkaset lat przed Chr. Słowianie zajmowali ogromny obszar Dzikich Pól aż do wybrzeży Bałtyku włącznie”.

¹⁹² І. Крип'якевич, Історія України, Львів 1941, 3: «Наші предки, що звали себе слов'янами, жили тільки у північних землях, в Київщині, Чернігівщині, Волині, Галичині. Південні землі, над Чорним морем, були порожніми, безлюдними степами, в яких кочували дикі орди»; його ж, Історія української колонізації. I. «Прабатьківщина і перше розселення» (В. Кубійович, Географія України й сумежних країн, Краків-Львів 1943, 256-257): «Корінною основою нашої давньої території була слов'янська прабатьківщина, між Вислою та Дніпром, яка південною своєю частиною входила в теперішні землі. Докладно визначити її межі неможливо: вона займала приблизно Поділля, Розточчя, Холмщину, Волинь, Полісся, північну Київщину, західну Чернігівщину. На півдні за крайнішу її границю можна б уважати лінію Галич—Київ—Глухів, на півночі вона межувала з територіями білоруських і російських племен».

¹⁹³ І. Холмський, Історія України, Нью-Йорк—Мюнхен 1949, 12: «Прабатьківщина українського народу, тоб-то землі, на яких жили наші предки в найдавніші відомі часи, простягалися приблизно від середньої Висли по горішній Дінець і обіймали Холмщину, Галичину, Волинь, Полісся, Київщину. За південну границю суцільно заселеної території можна прийняти лінію Коломия—Вінниця і Черкаси—Суми».

¹⁹⁴ А. Бужанський, Походження державности у південно-східніх слов'ян, «Літопис Волині» VII, 7, Вінніпег 1964, 19: «Слов'янські племена перед 10 століттям — були розкидані на широких обширах центральної, східної і південної Європи, від Лаби до Дніпровського басейну та від Балтику до Чорного й Егейського морів».

¹⁹⁵ М. Аркас, Історія Північної Чорноморщини, Торонто 1963, 308 (руко-

Кросс,¹⁹⁸ П. Ділс,¹⁹⁹ а тепер ще й К. Єжджевський,²⁰⁰ та В. Генсель.²⁰¹ У трохи вужчих рамках цю теорію обстоює К. Гладилевич²⁰² і ще вужчих Г. Лабуда, який каже: «Poza źródłami pisanymi, przeważnie pochodzącymi od obszary, sami Słowianie zachowali świadomość tych wielkich wydarzeń (переселення народів) w postaci tradycji o wspólnej ongiś ojczyźnie na północ od Karpat, najprawdopodobniej na terenie dzisiejszego Wołynia».²⁰³ Тої самої неправильної думки був теж Г. Ловмянський.²⁰⁴ Вітчизною тільки руських племен вважав Волинь, теж неправильно, К. Тименський,²⁰⁵ а також чеський дослідник ранніх слов'ян Е. Шіmek виводить частину чеських племен з Волині, звідкіля вони мали б перейти на Захід під тиском аварів.²⁰⁶ На малому терені багнистого до річчя Прип'яті уміщували правітчизну всіх слов'ян Ф. Новак²⁰⁷ і Г.

пис): «Галичина, Волинь і Холмщина, за всіма даними, були складовою частиною слов'янської прабатьківщини, а може й серединною частиною її».

¹⁹⁶ E. Petersen, Schlesien von der Eiszeit bis ins Mittelalter, Berlin—Leipzig 1935, 201: „Hinweise bei den alten Schriftstellern (Jordanis) deuten darauf hin, daß die Slawen in einem an sumpfigen Wäldern reichen Gebiet erwachsen sind; wahrscheinlich hat es zwischen den östlichen Karpathen und den Pripetsümpfen im östlichen Polen gelegen”.

¹⁹⁷ O. Halecki, Borderlands of Western Civilization, New York 1952, 7.

¹⁹⁸ S. H. Gross („it may be held with some certainty that the proto-Slavs as early as the fifth century B. C. and thus long before their dispersion, inhabited an area at least as far as modern Kiev. There is no good archeological evidence to indicate that the proto-Slavs ever extended as far as the Elbe, though their medieval descendants reached and even crossed it”. Slavic Origins and Migrations (L. Strakhovsky, A Handbook of Slavic Studies, ed. by ..., Cambridge, Mass. 1949, 5).

¹⁹⁹ P. Diels, Die slavischen Völker, Wiesbaden 1963, 21: „Als europäische Urheimat der Slaven vor ihrer Ausbreitung und vor der Entstehung der geschichtlich bezeugten grossen Slavenvölker ergab sich etwa dies: ein Gebiet, das von der mittleren Weichsel bis zum mittleren Dnepr, vielleicht bis zum Don, reichte und von der Pripjat-gegend nad Süden bis zu den Oberläufen der Flüsse, die sich ins Schwarze Meer ergiessen, des Dnestr und des südlichen Bug”.

²⁰⁰ K. Jazdzewski, Central european origins of the early medieval civilization of the Slavs (Poland and Germany, vol. VI, No. 2, London 1962, 16).

²⁰¹ W. Hensel, On some contributions to Slavonic archeology (The Review of the Polish Academy of Sciences, XI, 2, Warsaw 1966, 39—50).

²⁰² K. Hładylowicz, Zmiana krajobrazu i rozwój osadnictwa w Wielkopolsce od XIV do XIX wieku, Lwów 1932 (правітчизна „nad średnim Bugiem i Prypecią”).

²⁰³ G. Labuda, Okres „wspólnoty” prasłowiańskiej, Slavia Antiqua I, Poznań 1948, 225. Це твердження зовсім безпідставне.

²⁰⁴ H. Lowmianski, Kilka uwag krytycznych o początkach Polski, Poznań 1949, 365.

²⁰⁵ K. Tymieniecki, Ziemie polskie w starożytności, Poznań 1951, 10 („Wołyń miał ograniczone znaczenia kraju wyjściowego przede wszystkim dla plemion ruskich”). Проте даліше (там же, стор. 355) він наближається до правди, кажучи: „obszar słowiański na zachodzie przekraczał Odrę, a na wschodzie być może dochodził do obszaru środkowego Dniepru”.

²⁰⁶ E. Šimek, Dudlebi, Volynané, Lučané, čeští Chorvaté a Čechové, Sjednocení dnešní české země a vznik českého národa, Slavia Antiqua I, 1948, 349.

²⁰⁷ F. Nowak, Medieval Slavdom and the Rise of Russia, New York 1930, 3;

Мосс.²⁰⁸ Сьогодні ця нісенітниця покутує ще у відомого англійського історика А. Тойнбі²⁰⁹ і в німецького історика Й. Матла.²¹⁰ Дуже критично дивиться на неї лондонський лінгвіст В. Ентвістл, який вважає Полісся правітчиною тільки східних слов'ян.²¹¹

Деякі прихильники центральної правітчини слов'ян базують свої висновки на поширенні в терені деяких дерев, головню бука, тиса і праба. Хід їх думок такий: назва «бук» є в слов'янських мовах давнім запозиченням з германського, тому в слов'янській, для всіх ще спільній правітчизні, буків не було.²¹² З другого боку, деякі дерева, як граб і тис, мають прастарі слов'янські назви і тому мусіли рости вже в правітчизні, що була поза межами теренів бука, тобто на схід від них.²¹³ З карти поширення названих дерев робив висновок німецький лінгвіст М. Фасмер,²¹⁴ що правітчизною слов'ян було багнисте доріччя Прип'яті й середній біг Дніпра, але на підставі подібної карти, з включенням терену тиса, що його поминув М. Фасмер, згаданий вище польський антрополог Я. Чекановський доводить, що первісні оселі праслов'ян були навпаки в доріччі середньої Висли, з повним виключенням Полісся і Волині.²¹⁵ Вони займали більшу частину теренів, що їх заселяли спершу племена з т. зв. лужицькою культурою, опісля польські племена в добі П'ястів.²¹⁶ Головна помилка обох авторів була в тому, що сьогоднішні кордони засягу окремих родів дерев ніяк не покриваються з їх поширенням за праісторичних часів, бо з археологічних дослідів відомо, що клімат тоді часто мінявся і це мало, очевидно, великий вплив на рослинність.²¹⁷

„The original home of all the Slavic peoples was situated north of the Carpathian Mountains in the region of the Pripet River, a tributary of the Dniepr”.

²⁰⁸ H. Moss, *The Birth of the Middle Ages*, London 1950, 182: (прабатьківщиною слов'ян були) „the mist-hung depths of the Pripet marches” — тенденційність автора тут аж надто очевидна.

²⁰⁹ A. Toynbee, *A Study of History*, I, London 1947, 151: „the Slavs who had ensconced themselves in the Pripet Marshes when these dregs of the Continent had been yielded up to man by the retreating ice-cap”.

²¹⁰ J. Mail, *Europa und die Slaven*, Wiesbaden 1964.

²¹¹ W. Entwistle—W. Morison, *Russian and the Slavonic languages*, London 1964, 18, 34.

²¹² Так думав, напр., англієць С. Г. Кросс (*Slavic Origins and Migrations* (L. Strakhovsky, *A Handbook of Slavic Studies*, ed. by ..., Cambridge, Mass. 1949, 5).

²¹³ A. Brückner, *Dzieje kultury polskiej*, I, Warszawa 1957, 24, рішуче виступив проти цього.

²¹⁴ M. Vasmer, *Die Urheimat der Slaven, Der ostdeutsche Volksboden*, 1926, 118—151.

²¹⁵ J. Czekanowski, *Wstęp do historii Słowian*, Lwów 1927.

²¹⁶ J. Czekanowski, *The Ancient Home of the Slavs*, *The Slavonic and East European Review*, XXV, London 1947, No. 65, 368: „The ancient home of the Slavs occupies the larger part of the area of prehistoric Lusatian civilisation... we thus see that the unquestionable consequences of researches in speech, botany, prehistory and anthropology, taken together, agree that one can place the early home of Slavs in the area that is relatively identical with that of Poland of Piasts”.

²¹⁷ Я. Пастернак, *Етногенеза слов'ян у новій археологічній літературі*, Зап. НТШ, 169, Збірник на пошану З. Кузеля, Мюнхен 1962, 437.

Змінив цю думку, до деякої міри, Й. Костшевський. Спираючись на працю К. Берча²¹⁸ про історію німецьких лісів, який методом пилової аналізи довів, що на початку бронзової доби, в першій половині другого тисячоліття до Хр., бука не було ще на схід від Лаби (він з'явився там аж під кінець бронзової доби) Костшевський каже, що з ботанічного огляду ніщо не стоїть на перешкоді шукати праявничину слов'ян на всьому просторі на схід від Лаби. Слов'яни могли ознайомитися там з назвою бука десь на початку залізної доби, тобто на початку останнього тисячоліття до Хр., коли це дерево стало поширюватися із Судетських гір на Захід.²¹⁹

Проте й праця Костшевського, задивленого у пропаговану ним праявничину всіх слов'ян на Заході, ніяк не вирішує ще справи. Вона обминає увесь широкий простір сьогодинішніх українських земель та не бере до уваги третього тисячоліття до Хр., усієї неолітичної доби з її буйно розвиненими корінними праслов'янськими культурами. Сьогодні згадує ще цю «букову теорію» англійський лінгвіст В. Ентвістл.²²⁰

Згаданий вище Я. Чекановський, спираючись, крім фльори, на антропологію, археологію й етнографію, поширив пізніше колиську слов'ян з Повисля на терени між Вислою і Одрою (1957),²²¹ а ще пізніше (1958)²²² локалізував її в безпосередньому сусідстві відвічних поселень германців і балтів. До прихильників західної праявничини він причислював теж мовознавця М. Рудніцького.²²³

В останньому часі В. Парамонов висловив на цю тему таку думку: «Русини на Дніпрі є приходці, а не місцеві, споконвічні мешканці. Вони прийшли до Дніпра із заходу, з Прикарпаття; це було вже в перші століття н. е., можливо ще й раніше».²²⁴

З німецьких істориків, за центральною праявничиною слов'ян висловився в останньому часі Г. Штадтмюллер: «Праявничина, тобто най-

²¹⁸ K. Bertsch, *Der deutsche Wald im Wechsel der Zeiten*, 1936.

²¹⁹ J. Kostrzewski, *Prakolebka Słowian w świetle badań paleobotanicznych*, Przegląd Archeologiczny VII, Poznań 1946.

²²⁰ Entwistle W.—Morison W., *Russian and the Slavonic languages*, London 1964, 17.

²²¹ J. Czekanowski, *The Ancient Home of the Slavs*, *The Slavonic and East European Review*, XXV, 65, London 1947, 367: „Slavonic botanical terms point to the region of the Vistula, together with the part of the Oder Basin adjacent to it as the hypothetical original home of the Slavs”; *idem*, *Wstęp do historii Słowian*, 2. wyd., Poznań 1957, 3.

²²² J. Czekanowski, *Zagadnienie praojczyzny Słowian i ich różnicowania się*, *Z polskich studiów slawistycznych* I, Warszawa 1958, 137—145: „Ścisłe zespolenie pierwotne trzech składników grupy północno-indoeuropejskiej (Germani, Słowianie, Bałty) świadczy bardzo wymownie, iż praojczyznę Słowian w bezpośrednim sąsiedztwie odwiecznych siedzib Germanów i Bałtów, zapewne w strefie nadbałtyckiego ostatniego zlodowacenia lokalizować należy”.

²²³ M. Rudnicki, *Sur les populations primitives indoeuropéennes des bassins de la Vistule et de l'Odra aux temps préhistoriques*, *Annales Academiae Scientiarum Fennicae* 1931, Serie B. T. XXVII.

²²⁴ С. Я. Парамонов, *Звідки ми, чиї ми діти?* Вінніпег 1963, 26.

раніше знана вітчизна слов'ян лежала за лінгвістичними даними (запозичені слова — Я. П.) в Західній Україні, а саме в сусідстві великих Прип'ятських болот (Полісся), там, де сьогодні сходяться український, білоруський і польський мовні терени. До цього належали доріччя верхньої Висли, середнього Дніпра й Прип'яті, верхнього Серету, Пруту, Дністра й Бугу. Там сиділи слов'янські народи продовж цілої «праслов'янської» доби (400 до Хр. — 400 по Хр.) в сусідстві балтицьких, германських та іранських (скитських) племен.²²⁵

Прихильником центральної правітчини слов'ян є тепер також німецький славіст Г. Ярош: «В часі безпосередньо перед входом слов'ян в історію, — каже він, — правітчиною (відносною) слов'ян слід би вважати терени, обмежовані від півдня Карпатами, від півночі Нарвою і Прип'яттю, від заходу Вартою і Вислою, від сходу середнім Дніпром, а може навіть Доном. Історично доказаної вітчизни слов'ян, їх вихідного терену в часі вступу в світло історії, слід, отже, шукати на землях зайнятих сьогодні польською, білоруською і українською мовами».²²⁶

Приблизно ті самі кордони слов'янської правітчини визначає теж німецький дослідник Е. Шварц (Ерлнген), який локалізує її «на схід від Висли, аж до середнього Дніпра, на північ від Карпат і на південь від правітчини балтицьких племен». До цього висновку від доходить правильним шляхом лінгвістичних міркувань, беручи до уваги назви рік і рослин (як М. Фасмер) та розміщення слов'ян в Європі у відношенні до інших індоєвропейських народів. Слов'яни, — пригадує автор, — належать до групи сатемових мов, а в тій до східної частини індогерманців, яка, як виявлюють мовні запозичення, межує з їх західною частиною. «Слов'янську правітчину треба тому класти на західній край східної групи індогерманських мов, вона ніяк не належить до земель західної групи». «Тому ніяк не можна, — каже він далі, — пересувати західній її кордон аж у Східну Німеччину, між Лабу і Вислу. Терен лужицької культури «тілопальних полів»,

²²⁵ G. Stadtmüller, *Geschichte Südost-Europas*, München 1950, 88: „Die Urheimat“, d. h. die älteste erkennbare Heimat der Slaven lag nach Ausweis sprachlicher Tatsachen (Lehnwörter) in der westlichen Ukraine, und zwar in der Nähe der grossen Pripetsümpfe (Podlesie), dort wo sich heute das ukrainische, weissrussische und polnische Sprachgebiet berühren. Es gehörten dazu die Flussgebiete der oberen Weichsel, des mittleren Dnjepr und der Pripet, des oberen Seret, Pruth, Dnjester und Bug. Dort sassen die slawischen Völkerschaften während der ganzen „urslawischen“ Zeit (rund 400 vor Chr. bis 400 nach Chr.) als Nachbarn baltischer, germanischer und iranischer (skythischer) Stämme“.

²²⁶ G. Jarosch, *Einführung in die Slavistik*, Potsdam 1957, 44: „Für die Zeit unmittelbar vor dem Eintreten der slawischen Völker in die Geschichte dürfte als Heimat der Slawen — als ihre (relative) Urheimat — ein Gebiet anzusehen sein, das begrenzt wird im Süden von den Karpathen, im Norden von Narev und Pripet, im Westen von Warthe und Weichsel, im Osten vom mittleren Dnepr (vielleicht sogar erst vom Don). Die geschichtlich nachweisbare Heimat der Slawen ihr Ausgangsgebiet bei ihrem Eintreten in das Licht der Geschichte, ist also in dem Gebiet zu suchen, das heute vom polnischen, belorussischen und ukrainischen Sprachgebiet eingenommen wird“.

яка охоплює Лужиці, Шлеськ, північно-східню Чехію і північну Моравію з частинами Польщі, не можна тому вважати приналежними до слов'янської правітчини». ²²⁷ Німецький історик Р. Меллер казав, що праслов'яни жили оточені довкола фінськими, балтицькими, германськими і скитськими племенами. ²²⁸

До прихильників центральної правітчини слов'ян можна причислити теж московського історика-емігранта Ю. Вернадського, який спершу згадує кілька теорій про прабатьківщину слов'ян, то в Західній Україні й Польщі, то в доріччі Прип'яті, то на землях заселених племенами з лужицькою культурою, не виявляючи власного ставлення до них. ²²⁹ В одній з пізніших своїх праць, він, «спираючись на античних джерелах», дає від себе незгідний з ними поділ ранніх слов'ян на три групи: західню, середню і східню, та локалізує першу з них над середнім і верхнім бігом Висли, другу між Карпатами і середнім Дніпром, а третю на Лівобережжі і Слобожанщині, на Харківщині, Курщині, Полтавщині й Вороніжчині. ²³⁰ Інший московський історик Л. В. Черепнин каже, що «к І тисячелетію до н. е. на території басейна Дніпра, верхнього течення Дністра, в області Прикарпаття, в басейнах рек Висли и Одера сложился комплекс раннеславянских племен». ²³¹

В останньому часі зовсім новий підхід до вирішення проблеми слов'янської правітчизни застосував львівський лінгвіст-ономаст О. Купчинський. Розглядаючи поширення в терені одного з типів топоні-

²²⁷ E. Schwarz, Das Vordringen der Slawen nach Westen, Südostforschungen 15, München 1956, 87: „Die slawische Urheimat ist also an den Westrand der östlichen Gruppe der Indogermanischen zu setzen, gehört aber keinesweg in das Gebiet der westlichen Gruppe hinein. Schon deshalb sollte es sich verbieten die Westgrenze etwa bis Ostdeutschland zwischen Elbe und Wechsel zu verschieben. Der Bereich der lausitzischen Urnenfeldkultur, der die Lausitz, Schlesien, Nordböhmen und Nordmähren mit Teilen Polens umfasst, kann deshalb nicht als zugehörig zur slawischen Urheimat betrachtet werden”.

²²⁸ R. Moeller, Von Rurik bis Stalin, Leipzig 1939, 12.

²²⁹ G. Vernadsky, Essai sur les origines russes I, Paris 1959, 11—12: „On suppose que ces peuples (Slaves) habitèrent les régions qui constituent aujourd'hui l'Ukraine occidentale et la Pologne... Maint slavisant éminent y situe même la „prarodina” des Slaves. Certains savants placent „l'Urheimat” slave d'une façon plus précise dans les marais du Pripiet. Au point de vue archéologique, l'Ukraine Occidentale et la Pologne, ainsi que la Moravie, la Bohême du Nord et la Lusace sont la region des „champs d'urnes funéraires... Divers savant la croient slave, mais le problème reste controverse”.

²³⁰ G. Vernadsky, Ancient Russia, New Haven 1943, 2: „West Slavs were in the regions of the middle and upper Vistula river; the settlements of the middle Slavs stretched from the Carpathian Mountains to the middle Dnieper, while the clans of Eastern Slavs spread along the northern fringe of the steppes, over the area which was to be known from the 17th century as the Left Bank Ukraine and Slobodshine (the provinces of Kharkov, Kursk, Poltava, Voronesh)”

²³¹ Л. В. Черепнин, Исторические условия формирования народности до конца XV в. (збірник «Вопросы формирования русской народности и нации», Москва 1958, 12.

мічних назв, а саме патронімічних (по батькові) назв місцевостей, закінчених на -ичі (Вишатичі, Доброгостичі, Мислятичі та ін.) він встановлює територію прабатьківщини слов'ян між середнім Дніпром і басейном Висли та між Карпатами й Німаном та середньою течією Березини, тобто в центральній Європі.²³²

Льокалізацією праслов'ян в терені займається у вільному світі теж американський славіст-лінгвіст С. Кросс. «Свідчення лінгвістики, — каже він, — змушує нас уміщувати слов'ян по північному боці Карпат до часу їхньої міграції. Стара слов'янська мова не тільки виявляє сліди контактів з мовами трацькою, іранською й германською, але є теж близько споріднена з литовською і мала деякий вплив на ранньо фінський словник. Єдині терени, де такі широкі зв'язки могли розвиватися, могли бути тільки по північному і східньому боці гірського пасма Карпат». Вказуючи на неможливості класти протослов'янський кордон на захід від Висли, він каже далі: «Правітчиною первісних слов'ян до часу їхнього розселення були тому неправильні простори, які йшли смугами по північно-східньому боці Карпат, що простягалися від середньої течії ріки Висли в східньому напрямі до Дніпра на північ і південь від Києва, обмежені на півночі ріками Нарвою і Прип'яттю, а на півдні верхів'ями Пруту, Дністра і Бугу, що всі вливаються в Чорне море».²³³ Англієць Б. Перс уважає правітчиною слов'ян краї між Литвою і Карпатами в басейнах Висли, Прип'яті, Дніпра, Двини, південного Бугу і Дністра.²³⁴

По думці прихильників *східньої правітчини* слов'ян, нею були то терени між Доном і Волгою (І. Хр. Йордан),²³⁵ правобережна Україна

²³² О. Купчинський, Топоніми на -ичі і питання заселення України, Історичні джерела та їх використання II, Київ 1966, 91: «Незважаючи на змінність ареалу назв на -ичі, особливо на окраїнах, основна, центральна частина його від середнього Дніпра до басейну Вісли, від Карпат і приблизно до Німену і середньої течії Березини залишилась незмінною... цю територію топонімічного ареалу слід віднести до земель найдавнішого заселення слов'ян, вважаючи територію прабатьківщини слов'ян».

²³³ Sam. H. Cross, *Slavic Civilization through the Ages*, Cambridge, Mass. 1948, 6—7: „Linguistic evidence impels us to place the Slavs north of the Carpathians before their dispersion. Old Slavonic not only shows traces of contacts with Thracian, Iranian, and Germanic, but is also closely related to Lithuanian and exerted some influence on the early Finnish vocabulary. The only area where such extensive relations could have developed must necessarily have been north and east of the Carpathian chain... To the West it is not possible to place the proto-slavic boundary beyond the Vistula. The habitat of the primitive Slavs before their dispersion was thus an irregular oblong area north east of the Carpathians, extending eastward from the bassin of the middle Vistula to the course of the Dnieper north and south of Kiev, bounded on the north by the rivers Narev and Pripet, which are all rivers flowing into the Black Sea”.

²³⁴ B. Pares, *A History of Russia*, London 1926, 34.

²³⁵ J. Chr. Jordan, *De originibus Slavonicis opus chronologico-geographico-historicum*, I, Vindobonae, 1745, 60, 89.

²³⁶ Н. Надеждин, Опыт историческо-географический русского міра, Библиотека для чтенія, 1837, XXII. Він, як і Філевич, уважав правітчиною слов'ян передусім Галичину і Волинь.

(Н. Надеждін,²³⁶ І. Філевич,²³⁷ А. Погодін,²³⁸ Г. Улашин²³⁹), то середнє Подніпров'я й багнисте доріччя Прип'яті (М. Фасмер,²⁴⁰ Я. Пайскер,²⁴¹ Я. Бідло,²⁴² С. Томкінс),²⁴³ то середнє і верхнє Подніпров'я К. Цайс.²⁴⁴ На ближче невизначеному сході приміщували їх Й. Гюбнер,²⁴⁵ Базман, Бретгольц, Кірхмаер, Лінперт, Лозерт і Цільнер, звідкіля тільки авари мали б просунути їх в центральну й північну Європу.²⁴⁶ Цієї ж думки були й пізніші німецькі дослідники Е. Шварц²⁴⁷ і В. Радіг.²⁴⁸ Проте, цей погляд відкинув Л. Нідерле²⁴⁹ доказуючи, що слов'яни зайняли були свої місця там ще до приходу аварів.

Колиски праслов'ян на північному сході, за верхнім Дніпром і Німаном, шукав Й. Розвадовський,²⁵⁰ над Двіною і верхнім Німаном

²³⁷ И. Филевич, История древней Руси, I, Варшава 1896.

²³⁸ А. Погодин, Из истории славянских передвижений, Петербургъ 1901.

²³⁹ H. Ulashyn, Praożyzna Słowian, Łódź 1959, 88: „Z terytorium nadczarnomorskiego przodkowie Bałto-Słowian, wyłonieni ze wspólnoty praindoeuropejskiej, przesuwały się ku północy; wypadłoby mniemać, że najdawniejszą praożyzną Słowian były ziemie na północ odowych stepów nadczarnomorskich, gdzieś w kierunku ku terenom pińskim (?) — leśniste ziemie środkowego Dniepru”.

²⁴⁰ M. Vasmer, Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven, Leipzig 1923 (на підставі поширення в терені дерев бука і граба).

²⁴¹ J. Peisker, Die ältesten Beziehungen der Slaven zu Turkotataren und Germanen, Stuttgart 1905. За цим автором поліські слов'яни були довгі часи «бестіяльно» гноблені, на переміну, то германами то туркотатарами. Гіпотезу цю зразу відкинув Л. Нідерле (SS. IV, 1924, 56—58, 81). Абсолютно фальшиво назвав її тепер чеський історик-емігрант Ф. Дворнік (The Slavs, Their Early History and Civilisation, Boston 1953, 3). Відкинув її теж М. Грушевський (Історія України-Руси I, 1913, 367, прим. I).

²⁴² J. Bidlo, Dějiny Slovanstva, Praha 1927, 24: „Slovanstvo v dobách nejstarších, zejména pak v době před prvními určitějšími zprávami dějepisnými, tj. na počátku křesťanského letopočtu, sídlilo jakožto souvislá skupina stejnorodého lidstva, obklopená ze všech stran jinorodým obyvatelstvem, při středním Dněpru a zvláště asi při jeho přítoku Pripeti, v krajině zvané dnes Polesí”.

²⁴³ S. R. Tompkins, Russia through the Ages, New York 1940, 30 (повторює Пейскерову теорію про прип'ятську прабатьківщину слов'ян і вважає нею великий прямокутник між середнім Дніпром, Двиною й Вілією, Нарвою й Вислою, Одрою і Карпатами, з центром на Поліссі).

²⁴⁴ K. Zeuss, Die Deutschen und ihre Nachbarstämme, München 1837, 89: Die älteste und eigentliche Heimat der Slawen war demnach das Gebiet des mittleren und oberen Dnieprs, mit Ausnahme der nordwestlichen Landschaften über den Sümpfen, dagegen mit Einschluss der Striche westlich gegen die Karpathen und Weichsel”.

²⁴⁵ J. Hübner, Allgemeine Geographie aller vier Welt-Theile III, Dresden—Leipzig 1762, 961.

²⁴⁶ B. Zástěrová, Avaři a Slované (Vznik a počátky Slovanů II, 1958, 19).

²⁴⁷ E. Schwarz, Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle, München—Berlin 1931.

²⁴⁸ W. Radig, Grundriss der Vorgeschichte Sachsens, Leipzig 1935.

²⁴⁹ L. Niederle, Avaři a Slované,

²⁵⁰ J. Rozwadowski, Kilka uwag do przedhistorycznych stosunków wschodniej Europy, Rocznik Słowiański VI, 39, 58. Він був противником теорії про західну прабатьківщину слов'ян: „tezje autochtonizmu (польського) przeczy obcy niesłowiański

льокалізував їх *Шахматов*,²⁵¹ на північному Підкавказзі французький історик *А. Лефевр*,²⁵² а взагалі у східній Європі *М. Грушевський*. Шукаючи за правітчиною всіх індоєвропейців, включаючи і слов'ян, він виходив спершу з балто-слов'янської спільної території. Її кордоном були, на його думку, на заході Висла, на півночі Балтицьке море (по-литовському *baltas* — білий), на півдні верхній Дністер і Бог, на сході басейн Дніпра.²⁵³ Далі автор каже: «Виділивши, хоч з певним далеким приближенням, для литовської групи по її відокремленні балтицьке побережжя і щонайменше землі між Німаном і Двіною, ми для праслов'янської території маємо простір від Карпатського підгір'я до Алаунської (Валдайської) височини, краї верхнього і середнього Дніпра (але території на схід від Дніпра та в сусідстві Німанського басейну — спірні), та краї між Вислою і Німаном аж до моря (оскільки ці краї не були зайняті готськими й литовськими осадями). Таке означення праслов'янської території в головнім (з різними другорядними відмінами) досить прийняте в науці і дійсно опирається на цілій сумі наших відомостей, тож і має значну, як на тепер найбільшу правдоподібність за собою».²⁵⁴ Дещо пізніше *М. Грушевський* загальніше лйокалізував правітчину слов'ян. Вважаючи, що найправдоподібніше її треба шукати у східній Європі, він писав: «Ся правітчина мусіла займати значні простори... найбільш правдоподібно в лісостепі. В такім разі слов'яни, і навіть ще ближче — наш нарід може бути автохтоном на певній частині своєї території».²⁵⁵

Водночас він правильно вважав невиправданим шукання центру слов'янської прабатьківщини у Прикарпатті. «Класти во главу угла слов'янської правітчини саме прикарпатські краї незвичайно трудно супроти того, що тут не раз маємо ясні сліди іншої колонізації в ближчій сусідстві» (траки, волохи, германи, кельти). Полуднева ча-

charakter immiennictwa dorzecza Odry oraz brak o tym jakichkolwiek wiadomości u starożytnych pisarzy" (*J. Rozwadowski*, Remarques critiques sur la patrie dite primitive des peuples slaves, Conférence des historiens des états de l'Europe orientale et du monde slave, II, Compte-Rendu et Communications, Varsovie 1928, 157—161).

²⁵¹ *А. Шахматов*, К вопросу о финско-кельтских и финско-славянских отношениях, Известия Академии Наук, Петербург 1911, 707.

²⁵² *A. Lefèvre*, Germains et Slaves, origines et croyances, Paris 1903, 156 і карта 16 („Au temps d'Hérodote, au V-e siècle avant notre ère, la nation qui a longtemps donné son nom à toute la masse des peuples slaves ou slavisés, les Sauromates ou Sarmates, habitait encore au nord du Caucase").

²⁵³ *М. Грушевський*, Киевская Русь, Петербург 1911, 75 («Здесь с наибольшею вероятностью может быть помещена славяно-литовская территория передъ расселениемъ»).

²⁵⁴ *op. cit.*, 77.

²⁵⁵ *М. Грушевський*, Історія України-Руси I, 3 вид., Київ 1913, 75. До цього автор додав таку примітку: «В головнім стрічаємо його вже у *Суровецького* (*Śledzenie początku narodów słowiańskich*, 382) і потім у *Шафарика* (*Slovanské Starožitnosti* I, 10, § 1)... Необережно висловлена гадка *Л. Нідерле* (*Starověké zprávy* 69; *Slovanské Starožitnosti* I, 30), що слов'янські поселення над Дніпром могли сягати до моря, потім взяті ним назад. (*op. cit.* I, 260).

стина галицького Підгір'я — поріччя середнього Дністра, в часах індоевропейського розселення зайняте характеристичною культурою глиняних будівель (трипільські ліп'янки — Я. П.), яка розширяється звідси зовсім не в напрямках пізнішого слов'янського розселення на північний захід і північний схід, а на полудне і схід, і не полишає в районі пізнішого слов'янського розселення скільки-небудь виразного наступства. Всі ті факти роблять для Прикарпаття роллю слов'янської правітчини майже неможливою».²⁵⁶ Проте, ще не так давно польський історик-емігрант О. Галецький вміщував слов'янську правітчину саме на північ від Карпат.²⁵⁷ В останньому часі М. Міллер виводив східних слов'ян ще з бронзової доби (друге тисячоліття до Хр.) з південного сходу, з Середземномор'я.²⁵⁸

Загальну критичну оцінку всіх трьох теорій відносно правітчини слов'ян подав свого часу Г. Лабуда такими словами: «Teoria pierwsza (zachodnia) jest słuszną dla czasów historycznych (od VI w. wżwż), dla czasów z okresu XIII—VI w. przed Chr. musi ona pozostać tylko hipotezą, bardzo prawdopodobną, ale nie zupełnie jasną w treści etnicznej, jak i zasięgu geograficznym. Teoria wschodnia jest niewątpliwie słuszną dla okresu najbardziej pierwotnego, wyprzedzającego okres wspólnoty bałto-słowiańskiej, dla okresu drugiego (od XIII w. przed Chr. wżwż) jest mało prawdopodobną hipotezą, dla okresu trzeciego między IV w. przed Chr. a VI w. po Chr. jest zupełnie wykluczoną. Teoria trzecia, środkowa, najpewniejszą jest dla okresu przejściowego między IV—VI w. po Chr., bardzo prawdopodobną zaś dla okresu między V w. przed Chr. a IV po Chr. Pewności ta teoria nabiera przez świadectwa źródłowe, które tutaj uzupełniają niedostatek wiedzy, płynący ze stosowania metod prehistorycznych i lingwistycznych».²⁵⁹

Водночас другий польський мовознавець Е. Мілевський, розцінюючи західню, центральну і східню теорії, прихилився радше до першої з них, але брав до уваги тільки часи між 700 і 500 рр. до Хр., а не, як було б правильніше, часи багато раніші, неолітичні.²⁶⁰

Цілу низку прихильників мала вренггі азійська гіпотеза, яка виникла з великої плутанини в поглядах на походження слов'ян. Ця нерозбериха дала почин на початку XIX стол. в Німеччині різним тео-

²⁵⁶ М. Грушевський, Історія України-Руси I, вид. 3, 77.

²⁵⁷ „It is now universally (? — Я. П.) admitted contrary to legendary traditions that the original home of the Slavs was north of the Carpathians”. (О. Halecki, *Borderlands of Western Civilization*, New York 1952, 8).

²⁵⁸ М. Міллер, *Дон и Приазовье в древности*, II, Мюнхен 1958, 14: «На всем протяжении эпохи ранних кочевников на местах, особенно в лесостепи, продолжают существовать, в качестве субстрата, индоевропейские племена, пришедшие с начала II тысячелетия до н. э. (з Малої Азії — Я. П.) и принесшие культуру бронзы. В I тысячелетие до н. э. из них формируются племена германские, леттские и славянские».

²⁵⁹ G. Labuda, *Okres „wspólnoty” slowiańskiej w świetle źródeł i tradycji historycznej*, *Slavia Antiqua* I, 1948, 211—212.

²⁶⁰ T. Milewski, *Zarys językoznawstwa ogólnego* I, Lublin—Kraków 1948, 301—304.

ріям, які мали більш-менш приховане завдання принизити походження, історію і право слов'ян на їх рівноправне існування в сім'ї автохтонних європейських народів. Вступом до цього було помилкове твердження, що слов'яни не появляються в історії Європи перед V стол. по Хр. та що вони виступають тільки згодом поряд з різними дикими азійськими переселенцями. На цьому спиралось даліше заключення, що слов'яни прийшли з ними звідкілясь з Азії, не мають історичного права на європейські поселення, не належать до культурних європейських народів і є тільки примітивними зайдами фінського чи монгольського походження, які захопили землі раніших автохтонів.²⁶¹ Почин до цього твердження дав факт, що внаслідок наїзду гунів частина слов'ян подалася була на захід поза Лабу, ближче до германських теренів, а друга з Прикарпаття в сторону Балканів, і німецькі дослідники пояснювали це так, що слов'яни прийшли тоді разом з гунами з Азії.²⁶²

І так віденський філолог В. Шюц²⁶³ проголосив був у 1822-му році слов'ян і венедів за нарід монгольського племені, Л. Паррот твердив у 1828 р., що венеди не слов'яни, а споріднені з естонцями, а слов'яни, це, мовляв, нарід зовсім новий, орієнтальний, який тільки під кінець V стол. по Хр. невідомо звідкіля і як появився був в Європі.²⁶⁴ Неназваний німецький журналіст у 1835 р. закінчив свою статтю про населення Європи словами: «Nicht von den Slaven, sondern von Stämmen germanischer und romanischer Abkunft wird Europa bewohnt: jene sind nur die Eindringlinge an den östlichen Grenzen».²⁶⁵

Знавець східно-європейської історії німець Ф. Брандштеттер (1837) утотожнював слов'ян з монголами,²⁶⁶ до нього долучилися німецькі історики Пеліц, Роттек, природники К. Найман²⁶⁷ і К. Каро,²⁶⁸ а навіть деякі німецькі філософи, як Гойзінгер²⁶⁹ і Гегель.²⁷⁰ Гегель

²⁶¹ L. Niederle, SS I, 1, Praha 1925, 61—62.

²⁶² J. Czekanowski, The Ancient Home of the Slavs, The Slavonic and East European Review, London XXV, 65, 1947, 358.

²⁶³ W. Schütz, Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens, Wiener Jahrbücher der Literatur, 1822, Bd. 19, 54.

²⁶⁴ J. L. Parrot, Versuch eines Entwurfs der Sprache: Abstammung der Liwen, Letten und Esthen, Stuttgart 1828, 51, 156.

²⁶⁵ Allgemeine Zeitung, 1835, ausserordentliche Beilage, No. 542.

²⁶⁶ F. Brandstätter, Scythica, Königsberg 1837, 83.

²⁶⁷ A. Jungmann, Kdo čini, kdo trpí křivdu? („Krok", I, 2, 61).

²⁶⁸ C. Caro, System der Physiologie, 1838, 1847, I, 146; *idem*. Die Frage nach der Entstehung und Gliederung der Menschheit vom Standpunkte gegenwärtiger Forschung, „Unsere Zeit", 1858, Heft 14, 90.

²⁶⁹ E. Heusinger, Grundriss der physischen und psychischen Anthropologie, Eisenach, 1829, 115.

²⁷⁰ G. W. Hegel, Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte, Berlin 1837, 360: „Es haben zwar diese (slawische) Völkerschaften Königreiche gebildet und muthige Kämpfe bestanden, aber sie müssen aus unserer Betrachtung ausbleiben, weil sie ein Mittelwesen zwischen europäischem und asiatischem Geist bilden und weil ihr Einfluss auf den Stufengang der Fortbildung des Geistes nicht wichtig genug ist".

уважав слов'ян посереднім звеном між європейцями і азіятами. Цілу низку прикладів того, як німецькі автори знецінювали слов'ян у порівнянні з німцями, зібрав був свого часу російський історик В. Ламанський.²⁷¹ Цей німецький тенденційний підхід до справи походження слов'ян був головним поштовхом для чеського слов'янознавця П. Шафарика для написання його класичної праці «Starožitnosti Slované» (Praha 1837), проте він зовсім не займався питанням етногенезу слов'ян, а тільки проблемою їх автохтонності в Європі.

Деяку підтримку дістала азійська гіпотеза після того, як під кінець минулого століття французький дослідник Е. Дюбуа виявив рештки пралюдини (Pitcanthropus) (на острові Яві, а в 1927-му р. професор анатомії в Пекіні Д. Блек визнав такими ж кістки добуті з каменоломні біля Чу Ку-тієну в Китаї. Антропологи оцінюють давність тих знахідок від 300.000—500.000 років і з того часу стали загально вважати Азію прабатьківщиною людства. Тепер, після виявлення американськими антропологами Б. і М. Лікі (Leakey) останків «Людини з Кенії» (14 мільйонів років (та «проконсула» (25 мільйонів років) цей погляд змінився в користь центральної Африки.

Своє найповніше з'ясування мала гіпотеза про азійську прабатьківщину слов'ян у відомій свого часу праці згаданого тут вже А. Піктета.²⁷² Після нього прабатьківщиною слов'ян уважали басейн ріки Інду В. Ламанський,²⁷³ та І. Срезневський,²⁷⁴ Вірменію А. Некрасов²⁷⁵ і В. Суворецький,²⁷⁶ Сибір Флоринський,²⁷⁷ (Ф. Лозинський),²⁷⁸ Алтай К. Кра-

²⁷¹ В. Ламанський, *Объ историческомъ изученіи греко-славянскаго міра в Европе*, Петроград 1871, 62.

²⁷² А. Pictet, *Les origines indoeuropéennes ou les Aryans primitifs, essais de paléanthropologie linguistique*, I—II, Paris 1859—1863.

²⁷³ В. Ламанський, *О славянахъ в Малой Азіи, Африке и Испании*, Петербург 1859.

²⁷⁴ И. Срезневський, *Мысли об исторіи русскаго языка*, Петербург 1849.

²⁷⁵ А. Некрасов, *Мѣсто первоначальнаго обособленія славянскаго племени*, Казань 1879.

²⁷⁶ W. Surowiecki, *Śledzenie początków narodów słowiańskich*, Warszawa 1842. Автор, професор варшавського університету, вважав, що найранішим автохтонним населенням Європи були темноволосі ляпонці, а всі інші прийшли пізніше зі Сходу. Першими між ними прибули в південну Європу іберійські племена, а майже рівночасно з ними, з околиць Вірменії, прийшли слов'яни і зайняли північну й центральну Європу. Наступну, багато молодшу хвилю прищельців творили кельти, які пробилися, мабуть, проти течії Дунаю на захід у Галлію і розділили при цьому слов'ян на дві групи — надбалтицьку і нададріатицьку. Опісля, вслід за кельтами, також з Кавказу, стали просуватися на захід тевтони (германці), але робили це північнішим шляхом, вздовж Карпат і Судетських гір, витісняючи звідтіля раніше там осілих слов'ян і пізніших прищельців — кельтів.

²⁷⁷ Т. Флоринський, *Первобытные славяне*, Томск 1894.

²⁷⁸ Ph. Lozinski, *Slavik Archeology — a historical Reevaluation* (First Congress of Scholars and Scientists, The Polish Institute of Arts and Sciences, Columbia University, Nov. 25—27 1966, 47).

марж,²⁷⁹ Малу Азію М. Рудницький,²⁸⁰ південно-східню Е. Гаспаріні (1952), взагалі Азію С. Сестричевич-Богущ,²⁸¹ Л. Паррот,²⁸² Й. Піч,²⁸³ К. Траймер²⁸⁴ і К. Мошинський.²⁸⁵ Останній був рішучим противником речника західньої правітчини Т. Лер-Сплавінського²⁸⁶ і придержувався німецького погляду, репрезентованого в Польщі Я. М. Розвадовським. К. Мошинський був у Польщі найскрайнішим речником азійської правітчини слов'ян і в своїй праці 1925-го р.²⁸⁷ посунувся аж до її локалізації в центральній Азії, стараючись підтвердити свою теорію дуже давніми мовними слов'янсько-турськими зв'язками. Ця його теорія, повторена ще раз кільканадцять років пізніше,²⁸⁸ стрінулася з рішучим спротивом визначного польського монголіста В. Котвіча і це спричинило пізніший відворот К. Мошинського в напрямі півдня Прип'яті і середнього Дніпра,²⁸⁹ що його боронив раніше Л. Ні-

²⁷⁹ K. Kramář, Die Ankunft der Germanen, Litauer und Slawen aus der Urheimat am Altaj, České Budějovice 1916.

²⁸⁰ M. Rudnicki, Nowsze poglądy na prakolebkę indoeuropejską i słowiańską. (Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 3, 1962, 240). Автор виводить індоєвропейців, включаючи слов'ян, з т. зв. Урало-Каспійських Воріт з огляду на те, що під кінець III тисячоліття до Хр. ціла Мала Азія й Анатолія були зайняті індоєвропейськими народами. З цієї їх правітчини він веде балто-слов'ян на північний захід, приміщує їх перехідно разом на північ від р. Прип'яті, спершу на схід, згодом на захід від Дніпра, а після роз'єднання цієї спільної групи племен, кладе вже самих слов'ян між Вислу й Одру та частково праве доріччя Лаби.

²⁸¹ S. Sestreczewicz-Bogush, Recherches historiques sur l'origine des Sarmates, des Esclavons et des Slaves, St. Petersburg, 1812.

²⁸² L. Parrot, як прим. 264.

²⁸³ J. Pič, Die Urnengräber Böhmens, Leipzig 1907. Він висловив був здогад, що праслов'янами були ті арійці, цебто індоєвропейці, які в своїй мандрівці з Азії задержались були в наддунайській кітловині. Звідтіля в часі 800—600 до Хр. вони перейшли через Моравію, на Лужиці й Шлеськ, де осіли на довший час і витворили т. зв. лужицьку культуру.

²⁸⁴ K. Treimer, Die Ethnogenese der Slawen, Wien 1954. Виходячи з лінгвістики автор локалізує правітчину індогерманців за Уралом (як Копперс), спираючись при цьому головню на працю Лер-Сплавінського: O pochodzeniu i praocjzynie Słowian, 1947. Рецензія на працю Траймера: E. Küttler, Die Welt der Slaven, I, Heft 4, Wiesbaden 1956, 446-449.

²⁸⁵ K. Morszyński, Badania nad pochodzeniem i pierwotną kolebką Słowian, Kraków 1925 (praocjzyna Słowian „najprawdopodobniej w Azji, na północnych pograniczach wielkiego stepu”).

²⁸⁶ М. Рудницький подає, що Т. Лер-Сплавінський шукав індоєвропейську правітчину в центральній Європі, на теренах зайнятих племенами з т. зв. шнуровою керамікою (M. Rudnicki, Nowsze poglądy na prakolebkę indoeuropejską, Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 3, 1962, 240).

²⁸⁷ K. Moszyński, Badania nad pochodzeniem i pierwotną kolebką Słowian, Kraków 1925.

²⁸⁸ Idem, Kultura ludowa Słowian, Kraków 1939.

²⁸⁹ K. Moszyński, Pierwotny zasięg języka praslaviańskiego, Prace językoznawcze 16, Wrocław—Kraków 1957. У цій праці автор спростував теорію про західню

дерле (1902), а пізніше М. Фасмер.²⁹⁰ До думки Мошинського приєднався С. Бернштайн, приміщуючи правітчину слов'ян на вододілі між допливами Прип'яті, Дністра, Дніпра і Буга.²⁹¹ На думку Т. Мілевського²⁹² це можливе.

Між українськими істориками новішого часу прихильником думки про східню правітчину слов'ян був М. Кордуба. За його теорією слов'яни прийшли «зі сходу» після відступлення германських і монгольських народів і тоді, каже він, «українські племена розмістилися серед мандрівки народів на великому просторі від Карпат по гори Кавказу, від Чорного моря по джерела р. Дніпра. Таким чином десь в 500—600 літ по Хр. заселили вони також і Буковину і теперішню Молдавію аж по устя Дунаю».²⁹³

Прихильником азійської теорії виявив себе колись, до деякої міри, теж Л. Нідерле, припускаючи теоретично можливість, що слов'яни, разом із східньою частиною індоєвропейців, перебували спершу десь в центральній та західній Азії, заки прийшли до Європи.²⁹⁴ Сьогодні ще Г. Вернадський виводить всіх протослов'ян чи принаймні частину їх з центральної Азії,²⁹⁵ річ ніякими археологічними та лінгвістичними матеріалами не доказана. Також чеський дослідник Близького Сходу Б. Грозний вважає колискою первісного населення північного Причорномор'я Туркестан, а на всякий випадок терени між Каспійським морем Паміром і Алтаєм. Це, на його думку, були тохари.²⁹⁶ Фінами заселював первісно сьогоденнісні східні слов'янські землі американець С. Р. Томпкінс.²⁹⁷

За кожним з названих вище авторів, за винятком представників центральної групи, праатьківщина слов'ян займала доволі малу те-

правітчину слов'ян, що викликало рішучий опір Ю. Костшевського (*Z otchłani wieków*, XXIV, 1958, 171-176).

²⁹⁰ „Als Urheimat der Slaven und älteste Heimat der Russen (Ostslawen) betrachte ich ein Gebiet, das sich von Ostgalizien östlich über die Landschaft Wolhynien, Podolien, Kiew, Černigov, Mohilev, Kursk, Orel bis zum oberen Don erstreckt”. М. Vasmer, *Der ostdeutsche Volksboden*, Breslau 1926, 118.

²⁹¹ М. Rudnicki, *Nowsze poglądy na prakolebkę indoeuropejską i słowiańską*, *Sprawozdania Poznańskiego Tow-wa Przyj. Nauk*, 3, 1962, 240.

²⁹² Т. Milewski, *Dwa ujęcia problemu granic prasłowiańskiego obszaru językowego*, *Rocznik sławistyczny*, XXI, 4—76, Wrocław—Kraków 1960.

²⁹³ М. Кордуба, *Ллюстрована історія Буковини*, Чернівці 1901.

²⁹⁴ L. Niederle, *Rukověť slovanské archeologie*, Praha 1931, 3 („teoreticky zůstává přípustné, že se Slované s východní části Indoeuropeanu potulovali zprvu kdesi v střední a západní Asii, než přišli do Evropy”).

²⁹⁵ G. Vernadsky, *Essai sur les origines russes*, I, Paris 1959, 11—12 („Il est très vraisemblable que les Slaves ne firent pas exception à cette étaient originaires d'Asie centrale”).

²⁹⁶ Б. Грозный, *Доисторические судьбы Передней Азии*, *Вестник Древней Истории*, 1940, кн. 3-4.

²⁹⁷ S. R. Tompkins, *Russia through the Ages*, New York 1940, 15 („the Slavs and Khazars were late comers in a land that had been occupied from time immemorial by the Finns”).

риторію, була спільною для предків усіх слов'ян і з неї вони поступово розходилися на свої історичні місця. Проте, далішні безупинні дослідження слов'янської старовини виявили безпідставність цих тверджень.

Теорію азійської правітчини слов'ян остаточно спростував у нас М. Грушевський. «Щодо правітчини, — писав він, — то це справа більш складна. Передусім треба піднести, що за азійською правітчиною не промовляє ніщо, ця теорія вложила силу традиційного призначення дивитись на Азію як на правітчизну людського роду».²⁹⁸ Ми додамо до того, що сьогодні, після згаданих вище сенсаційних досліджень д-ра Лікі (Leakey) в центральній Африці, ця азійська теорія зовсім втратила свою традиційну базу.

Спиралючись на вище названі перестарілі джерела, деякі сучасні чужоземні енциклопедії ще й тепер вважають правітчиною слов'ян центральну Азію,²⁹⁹ Прип'ятські болота,³⁰⁰ терени над Вислою,³⁰¹ район Карпат³⁰² чи Східню Європу.³⁰³ Проте, в них переважає приблизно правильна думка про колиску всіх слов'ян на землях між Вислою, Карпатами і Дніпром.³⁰⁴

Так в основному розвивалася думка про правітчину і перші початки слов'янських народин з історичного, лінгвістичного та палеоботанічного погляду. Ми особисто приєднуємося до тих дослідників центральної групи, які правітчину всіх слов'ян локалізують на широких просторах між Дніпром і Вислою.

На зовсім нову основу була поставлена проблема слов'янської прабатьківщини слов'янськими археологами після першої світової війни; вони виводили своє твердження з конкретних матеріальних доказів. При цьому виникла і нова справа — проблема етногенези слов'янських історичних народів на базі безіменних праісторичних племен.

²⁹⁸ М. Грушевський, Історія України-Руси, I, Київ 1913, 61.

²⁹⁹ G. B. de Huszar, The American Peoples Encyclopedia, 17, 1951, 17765, Zedlers Universal Lexikon, 38, 1962, 6.

³⁰⁰ Das Bertelsmann Lexikon, 4, 1964, 81; Enciclopedia Italiana, 31, 1936, 941.

³⁰¹ Schweizer Lexikon, 6, 1943, 1406.

³⁰² O. P. Backus, Encyclopedia International, 16, 1964, 538; Grolier Encyclopedia, 9, 1941, 390; Der grosse Herder, 8, 1956, 782.

³⁰³ Dictionnaire Encyclopedique Quillet, 6, 1965, 5072.

³⁰⁴ D. Tomasić, Encyclopedia Americana, 10, 1963, 93; N. B. Jopson, Encyclopedia Britannica, 20, 1961, 789; Universal Standard Encyclopedia, 21, 1953, 7805; New International Encyclopedia, 21, 1922, 172; J. Baudoin de Courtenay, La Grande Encyclopedie, 30, 93; Grand Larousse, 9, 1964, 859; Der grosse Brockhaus, 10, 1956, 753, і т. д.

Ярослав Пастернак

РАННІ СЛОВ'ЯНИ В ІСТОРИЧНИХ, АРХЕОЛОГІЧНИХ ТА ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

II

НАЙРАНІШІ ВІДОМОСТІ ПРО СЛОВ'ЯН

Слов'яни були найчисленнішою групою народів ще в протоісторичних та ранньоісторичних часах. Заселюючи в основному континентальну Європу вони були ізольовані від великих середземно-морських цивілізацій більше ніж греки, траки, іллірійці та кельти в тих часах, і тому аж до упадку західньо-римської імперії в грецьких та римських історичних джерелах були тільки випадкові, скупі відомості про слов'ян. Тільки в ранньому середньовіччі вони стали яснішими і повнішими. Ця первісна убогість відомостей була теж причиною великих різниць у поглядах дослідників на первісну правітчину слов'ян та їхню ранню культуру.

Перші історичні відомості про слов'ян, а саме східніх, подав Геродот, мало-азійський грек-історик дорійського походження (нар. коло 490 до Хр. — помер між 425—420 до Хр.), як на ті часи високо освічений, який відбував подорожі до Греції, Тракії та Єгипту, а в половині V-го стол. до Хр. у Причорномор'я, до грецької колонії Ольвії над Боським лиманом.¹ Він сам бачив край, сам зустрічався з її поблизьким негрецьким населенням та довідувався між мешканцями та приїжджими грецькими купцями про «Скитію», як тоді греки називали південну Україну, її історію, населення, звичаї та релігійні вірування. На підставі власних спостережень та багатьох критично розглянутих розповідей, Геродот, в IV книзі своєї історії² подав докладний опис краю, який на довгі сторіччя залишився головним джерелом історичного пізнання України і взагалі Східньої Європи.

¹ A. Schöll, Des Herodotos Geschichte, Stuttgart 1835, 3—56; Т. Мищенко, Был ли Геродот в пределах Южной России, Киевская Старина 1886; М. Грушевський, Історія України-Руси I, Київ 1913, 106—119.

² Український переклад IV книги Геродота (Скитія) зробив о. Т. Коструба, ЧСВВ у Львові у 1933 р.

В переліку племен, які за часів Геродота заселяли «Скитію», він називає крім царських скитів і скитів-кочовиків, що були іранського (азійського) походження і самі себе називали сколотами, між іншими племенами «Скитів-орачів», «Скитів-хліборобів», неврів, аґатирсів і будинів, що їх різні дослідники вважають праслов'янами. І так, землі «скитів-орачів» і «скитів-хліборобів» Геродот кладе раз більше на заході, біля земель неврів, а другий раз між великою рікою Пантікапом³ та Бористеном-Дніпром. Такий двоподіл Геродота хліборобських племен України треба пояснювати його відомостями від купців про племена, які жили на двох різних торговельних шляхах — бозько-дністровському і дніпровському. Сьогодні немає підстав дошукуватися етнічної різниці між Геродотовими «скитами-хліборобами» і «скитами-орачами». Це було, очевидно, підкорене «царськими» скитами-кочовиками одноцільне місцеве населення, нащадки хліборобських трипільських племен і далі, їхніх нащадків, пізніших носіїв так зв. білогрудівської і чорноліської культур.⁴

Про те були й інші думки, щодо етнічної приналежності цих псевдо-скитських племен. Т. Лер-Сплавінський⁵ не вважав їх взагалі праслов'янами, В. Ентістл⁶ думає, що вони справжні скити, а К. Тименецький припускає можливість їх приналежності до траків, спираючись на тривале заселення ними земель, що їх він, до речі безпідставно, вважає трацькими.⁷ Та ми думаємо, що саме це безпервне заселення східно-українських земель, які ніколи трацькими не були, вказує на «скитів-орачів» і «скитів-хліборобів», як на нащадків трипільських племен. У цьому нас переконують також серед-

³ «Велику ріку Пантікап», яку Діонісій Перієт помилково переніс на північ і твердив, що вона вливається в північне (Балтицьке) море. (*Dionysius Periegetes* 314), ідентифікували Лінднер, В. Дідушицький, Гутимід, Брун, Бравн, Латишев, і Л. Нідерле з р. Інгульцем, а Я. Потоцький, Райхард, Гансен, Кольтер, Брандштеттер, Дюбуа де Монпере, Бурачков і Забелін з р. Конкою (L. Niederle, S. S. I, 1, 168, 178). Не погоджується з ними тепер К. Тименецький, бо Інгулець і Конка малі річки та ідентифікує Пантікап з долини бігом Дніпра (К. Tymieniecki, Ziemie polskie w starożytności, Poznań 1951, 398).

⁴ Я. Пастернак, Археологія України, Торонто 1961, 306 В останньому часі висловила цю думку теж М. Gimbutas, From the Neolithic to the Iron Age in the Region between the Upper Vistula and Middle Dnieper Rivers, Internat Journal of Slavic linguistics and poetics III, S. Gravenhage 1960, 8. Центр Геродотових слов'ян був за Г. Ловмянським на р. Рось. (Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n. e., Warszawa 1963).

⁵ T. Lehr—Splawinski, O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian, Poznań 1946, 12—13.

⁶ W. Entwistle—W. Morison, Russian and the Slavonic Languages, London 1964, 37.

⁷ K. Tymieniecki, Ziemie polskie w starożytności, Poznań 1951, 407 („U Scytów-rolników możemy stwierdzić nieprzerwaną ciągłość osadnictwa, która przynależność ich do Traków czyni prawdopodobną”).

ньовічні автори IX—X стол. (*Теофан, Костянтин Порфірогенет*), які вказують на «скитів-хліборобів» як на ранніх слов'ян.

Наступне після «скитів-орачів» та «скитів-хліборобів» плем'я неврів Геродот уміщував (IV, 17, 28, 100, 125) так: неври живуть на р. Богу за агатирсами в напрямі вглиб краю, як друге плем'я, яке починаючи від Істру (Дунаю) сусідує із Скитією (IV, 100), потім з алазонами і «скитами-орачами» (IV, 17), які заселяють край, де р. Бог наближається до Дністра, а звідтіля далі на схід до Дніпрових порогів. У 51 розділі Геродот ще додає, що ріка Дністер тече з півночі, з великого озера, яке лежить на кордоні між землею скитів і неврів.⁸ Врешті, у 102 розділі Геродот подає, що у зв'язку з походом Дарія на скитів зібрались були на нараду царі неврів та інших племенних груп (агатирсів, меланхлянів, андрофагів, таврів, гелонів, будинів, савроматів), а в розділі 119 він згадує, що царі цих племен відмовилися разом із скитами воювати проти Дарія.

Свого часу М. Грушевський вміщував неврів, за Геродотом, «на північ від верхів'я Дністра».⁹ Тепер, В. Мавродін кладе оселі неврів на надто широкому терені «між Вислою і західнім Бугом, а може й далі на схід аж до Дніпра»,¹⁰ а О. Мельниковська спираючись на гідро- і топоніми, пов'язані прадоподібно з етнічною назвою неврів, кладе їхні землі між Вислу і Десну,¹¹ М. Думка вміщує їх правильніше на північних збочищах Карпат, у верхів'ях Дністра, на Волині. Поділлі аж до Прип'яті та вважає, що їх достатньо висока як на той час суспільно-політична організація була зав'язком найдавнішої слов'янської держави.¹² На Волині шукає землі неврів теж Г. Ловм'янський,¹³ на північному Поділлі і Волині К. Мошинський,¹⁴ на Волині або в сумежному доріччі західнього Бугу та над Стиром

⁸ «Велике озеро» Геродота це очевидно, сьогоденнє «Велике болото», колись повне води, що простягається на правому березі Дністра, впритул до нього, приблизно між Самбором і Стриєм (пор. теж М. Думка, *Праслов'яни*, Журнал «Жовтень», Львів 1965, ч. 12, 125). Неправильною супроти цього була думка польського археолога Б. Білінського (*B. Bilinski, Drogi świata starożytnego ku ziemiom słowiańskim w świetle starożytnych świadectw literackich, Archeologia I, Wrocław 1948, 153—154*), що Геродот мав на думці один з північних допливів Дністра та що під «великим озером» слід розуміти Прип'ятські болота. До тої помилкової інтерпретації схиляється сьогодні ще О. Н. Мельниковская (Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке, Москва 1967, 170).

⁹ М. Грушевський, *Історія України-Руси I*, 1913, 116.

¹⁰ М. Мавродін, *Древняя Русь*, Москва 1945, 36.

¹¹ О. Н. Мельниковская, *Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке*, Москва 1967, 175, рис. 5.

¹² М. Думка, *Праслов'яни* («Жовтень», Львів 1965, ч. 12, 125).

¹³ H. Łowmiański, *Rola historyczna Wołynia w starożytności i średniowieczu (Z polskich studiów slawistycznych)*, Warszawa 1963, 26).

¹⁴ K. Moszynski, *Pierwotny zasięg języka prasłowiańskiego*, Wrocław—Kraków 1957, 100.

і Гориню й верхнім Серетом *М. Рудницький*.¹⁵ Нарешті *П. Третьяков* локалізує неврів, за тенденційними німецькими авторами, тільки на Прип'яті.¹⁶

Деякі подробиці про неврів подають також інші античні автори. І так, часово близький до Геродота грецький історик *Ефор* (IV стол. до Хр.) уміщує неврів на північ від Карпідів і «скитів-хліборобів».¹⁷ Від Геродота перейняв відомості про джерела Дністра-Тиру в землі неврів *Помпоній Мела*,¹⁸ за *Плінієм Старшим* звідтіля впливає також західне відгалуження Дніпра,¹⁹ для *Діонізія Перієгета* неври є сусідами меланхляїнів, гелонів і агатирсів.²⁰ *Птолемей* приміщує неврів в західній частині Сарматії, коло Амадоків.²¹ Неврів згадують також античні письменники *Валерій Флак*.²² *Степан Візантійський*,²³ *Нихифор Блеммід*,²⁴ *Філосторгій*,²⁵ *Козьма Равенський*,²⁶ *Сидоній Аполлонський*,²⁷ та *Арістотель*.²⁸

Назва неврів вдержувалася дуже довго між чорноморськими греками; їх знав ще відомий латинський письменник, антиохійський грек з походження, *Амміан Марцеллін* (IV стол. по Хр.), який клав їх землі в сусідстві Карпат. Врешті також невр'янів, що їх згадує в IX стол. *Баварський Географ* між слов'янськими племенами слід мабуть класти у зв'язок з неврами Геродота. Походження назви неврів різно інтерпретували. Вона могла означати землю (*П. Шафарик*),²⁹ мешкан-

¹⁵ *M. Rudnicki*, *Prasłowiańszczyzna*, Poznań 1961, 139.

¹⁶ *П. Третьяков*, *Востоочнославянские племена*, Москва 1948.

¹⁷ *Skymnos*, (v. 841);

¹⁸ *Pomponius Mela* II, 7: „Tyra... surgit in Neuris”.

¹⁹ *Plinius Secundus* IV, 88: „Neuroe apud quos Borysthenes oritur”.

²⁰ *Dionysios*, *Periegesis* 310: „hoi Neutroi hoi tacheis kai ischyros podas echontes” (*Латишев*, *Scythica* I, 182).

²¹ *Ptolemaios*, III, 5, 10.

²² *Valerius Flaccus*, *Argonautica* VI, 122: „raptor amorum Neurus”. Цей епітет дня неврів живо нагадує слова київського літописця, що у деревлян, радимичів і вятичів не було шлюбів, тільки перші з них поривали для себе дівчат біля води, а другі на міжсільських ігрищах, іноді за обопільним домовленням (*Повесть временных лет*, по лаврентьевской летописи 1377 г., Москва 1950, 15).

²³ *Stephanos Byzanticos*: „Neuroi ethnos tes Sarmatias Dionysios en periegesi kai Neuris he Chora. Legontai kai Neuritai, з Геродіяна.

²⁴ *Nikeforos Blemmides*, *Geografie* 270.

²⁵ *Filostorgios*, *Ekklesiastika historia* IX, 17: „Eien d'an hoi Hounnoi, hous hoi palaioi Nebrous eponomazon”.

²⁶ *Cosmas Raven.* IV, 2 (ed. Pinder) 170: „patria Ipomolgon, Neuron біля аланів.

²⁷ *Sidonius Apoll.*, *Carmen ad Avitum*, 323: „Chunus, Bellonotus, Neurus, Bastarna, Turingus”.

²⁸ *Aristoteles*, *Kl. Aelian*, *Peri zoon*, V, 27; XVI, 33: в землі неврів (en Neurois) живуть тварини, роги яких зросли на карку з вухами. За В. Томашеком були це бізони-зубри (*Sitzungsberichte der Akad. der Wissenschaften*, Wien 117, 3).

²⁹ *P. Šafařík*, *S. S.*, I, Praha 1837, 228.

ців воднистих теренів або низьких хат-нір (Т. Маретіч),³⁰ молодих людей (Р. Мух),³¹ або людей споріднених чи підкорених (К. Мошинський).³² Ця проблема чекає ще своєї сприйнятнішої, якщо не остаточної, розв'язки.

Коли ж мова про визначення етнічної приналежності неврів, то їх майже загально вважали і вважають праслов'янами. Тої думки були з давніх слов'янських дослідників П. Шафарик,³³ Й. Лелевел,³⁴ Н. Надеждин,³⁵ Н. Карамзін,³⁶ Ф. Брун,³⁷ І. Забелин,³⁸ І. Барсов,³⁹ В. Томашек,⁴⁰ Т. Маретіч,⁴¹ Т. Бравн,⁴² А. Породин,⁴³ М. Грушевський,⁴⁴ Маронські,⁴⁵ Айхвальд,⁴⁶ Т. Лінднер,⁴⁷ К. Найман,⁴⁸ Й. Куно,⁴⁹ Майр,⁵⁰ Ганзен,⁵¹ Кольстер,⁵² К. Мюлленгоф,⁵³ Г. Коссінна,⁵⁴ А. Брюкнер,⁵⁵

30 Т. Maretić, Sloveni u davnini, Zagreb 1889.

31 R. Much, Zeitschr. für d. Altert. 1895, 51.

32 K. Moszyński, Pierwotny zasięg języka prasłowiańskiego, Wrocław—Kraków 1957, 98.

33 P. J. Šafařík, Über die Abkunft der Slaven, Ofen 1828.

34 J. Lelewel, Dzieje Polski, Wilno 1830.

35 Н. Надеждин, Опыт историческо-географический русскаго міра, Библиотека для чтенія, 1837, XXII, 75; він же: Записки Общества исторіи и древностей, Одесса, I, 88.

36 Н. Карамзинъ, Исторія русскаго государства, 1842, I.

37 F. Brun, Essai de concordance entre les opinions contradictoires relatives à la Scythie d'Herodote et aux contrées limitrophes, Petersbourg 1873, XLI.

38 И. Забелин, История русской жизни. Москва 1876. I, 221.

39 И. Барсовъ, Очерки русской исторической географіи, Варшава 1885, 252.

40 W. Tomaschek, Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden, Sitzungsberichte der Akad., Philos.-histor. Classe, Wien 1888, Bd. 116—117, 3. („Die Gleichheit der Neuren mit den späteren Slowenen wird jetzt allgemein anerkannt. In der Tat hat diese Ansicht alles für sich”).

41 Т. Maretić, Sloveni v davnini, Zagreb 1889, 7.

42 Т. Браунъ, Разысканія въ области готословянскихъ отношеній, I, Петерб. 1889, 82.

43 А. Погодин, Известія отдел. русс. языка и слов. Императ. Академіи Наук, Петерб. 1902, 352; не вважав він їх слов'янами спершу (Из исторіи славянскихъ передвиженій, Петерб. 1901).

44 М. Грушевський, Исторія України-Руси, I, Київ 1913, 116: «Тепер сей погляд має багато прихильників і треба признати — має за собою значну правдоподібність».

45 Maroński, Gelonen, 47.

46 Eichwald, Alte Geographie, 271; idem, Обиталища, 61, 81.

47 T. Lindner, Skythien, 143.

48 K. Neumann, Die Hellenen im Skythenlande, 1855, 208.

49 J. Cuno, Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde, Die Skythen, Berlin, 1871, 81.

50 Mair, Skythien, II, 27, 61.

51 Hansen, Osteuropa, 171.

52 Kolster, Land der Skythen, II, 29.

53 K. Müllenhof, Deutsche Altertumskunde, III, Berlin 1970.

54 G. Kossinna, Zeitschrift für Völkerkunde, 1896, 1.

55 A. Brückner, Archiv für slawische Philologie, XXIII, 216.

А. Лескін,⁵⁶ О. Шрадер,⁵⁷ після першої світової війни Л. Нідерле,⁵⁸ Л. Козловський,⁵⁹ В. Щербаківський,⁶⁰ В. Гензель,⁶¹ а в останньому часі М. Артамонов,⁶² Т. Лер-Сплавінський,⁶³ Е. Шварц,⁶⁴ І. Тереножкін,⁶⁵ К. Мошинський,⁶⁶ Я. Пастернак,⁶⁷ М. Рудницький,⁶⁸ А. Бужанський,⁶⁹ Г. Ловм'янський,⁷⁰ В. Ентвістл,⁷¹ М. Думка,⁷² і К. Тименецький.⁷³ Останній вважає можливим, що сама назва неврів, визнана мовознавцями загальною за слов'янську, означала первісно якесь мале слов'янське плем'я.

На підтримку тези про слов'янськість неврів, батько чеського слов'янознавства П. Шафарик притягнув був теж фольклор. Цитуючи відомості Геродота одержані ним від скитів і преків у «скитії», що,

⁵⁶ A. Leskien, Indogermanische Chrestomatie, Jena 1869.

⁵⁷ O. Schrader, Sprachvergleichung und Urgeschichte, Breslau 1907.

⁵⁸ L. Niederle, S. S. I, 2, Praha 1925, 268: „Již toto umístění (Поділля, Волинь, Галичина) dává nám plně právo, abychom Herodotovy Neury prohlásily za kmen původu slovanského”.

⁵⁹ L. Kozłowski, Zarys prazdiejów Polski południowo-wschodniej, Lwów 1939, 67: „Lud ten (Neurów) znać winniśmy za Słowian i to jako wyodrębniających się w okresie wczesnego żelaza, nie zróżnicowanych jeszcze Słowian wschodnich i południowych”.

⁶⁰ В. Щербаківський, Праці Укр. Істор.-філософ. Тов. в Празі, III, 1941, 36. 38.

⁶¹ W. Hensel, Pochodzenie Słowian, Wiadom. Archeol. XX, Warszawa 1954, 214.

⁶² М. Артамонов, Веды, негры и будины в славянском этногенезе, Вестник Ленинград. Государств. Университета, 147, кн. 2.

⁶³ T. Lehr—Splawinski, Powstanie, rozrost i rozpad wspólnoty prasłowiańskiej, Przegląd Zachodni, VII, 1951, 370.

⁶⁴ E. Schwarz, Das Vordringen der Slawen nach Westen, Südostforschungen, 15, 1956, 86: „Man ist sich im Allgemeinen darüber einig, dass die in Mittellrussland von Herodot (IV, 17) erwähnten Neuroi als Slawen betrachtet werden dürfen”.

⁶⁵ І. Тереножкін, Лісостепові племена Скіфії. Нариси стародавньої історії Української РСР, Київ 1957, 133: «Найлегше доводиться слов'янство неврів: вони не входили в Скіфію, скіфами не називались і жили в центрі згаданої території формування найдавніших слов'ян».

⁶⁶ K. Moszyński, Pierwotny zasięg języka prasłowiańskiego, Wrocław—Kraków

⁶⁷ Я. Пастернак, Археологія України, Торонто 1961, 152—158 і карта III.

⁶⁸ M. Rudnicki, Prasłowiańszczyzna, Lechia-Polska, II; Wspólnota słowiańska, wspólnota lechicko-polska, Poznań 1961, 13: „napewno plemieniem słowiańskim są Neurowie”.

⁶⁹ А. Бужанський, Походження державности у південно-східніх слов'ян, «Літопис Валині», VII, 7, Вінніпег 1964, 22.

⁷⁰ H. Lowmianski, Początki Polski, Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n. e., Warszawa 1963.

⁷¹ W. Entwistle—W. Morison, Russian and the Slavonic languages, London 1964, 18.

⁷² М. Думка, Праслов'яни (журнал «Жовтень», Львів 1965, ч. 12, 124).

⁷³ K. Tymieniecki, Ziemie polskie w starożytności, Poznań 1951, 388 („Wy tłumaczenie nazwy ludu Neurów z pierwiastków słowiańskich jest już dawno w nauce przyjęte”); idem: Polska średniowieczna, Warszawa 1961, 17: „Ze Neurowie... byli Słowianami, wynika z ich położenia geograficznego, wyznaczonego wcale dokładnie, z sąsiedztwa, obyczaju, a również i późniejszych od Herodota świadectw”.

мовляв, кожний невр раз на рік перемінюється на кілька днів у вовка,⁷⁴ він зазначає, що повір'я про переміну людей у вовків на сьогодні (цебто за його часів) поширене в Нурській землі (Побужжя), на Волині та в Білорусі.⁷⁵ Цю думку *Шафарика* відмітив був також його наслідник *Л. Нідерле*,⁷⁶ а за ним теж *М. Грушевський*, мовляв, «згада-ну вище легенду про вовків зв'язують з слов'янською вірою в упирів-вовкулаків».⁷⁷ Пригадав це в останньому часі польський історик-журналіст *П. Ясеніца* (псевдонім), підкреслюючи, що легенди про вовків є нашого рідного (польського!) походження.⁷⁸ Про те, мова тут, думаємо, про обрядове одягання вовчої шкіри в деяких околицях в часі Різдва Христового, про що згадує ще *Олаф Магнус* у XVI стол. (*К. Мошинський*, вищенаведена праця 105). Також *К. Мюлленгоф*,⁷⁹ здогадується, що у неврів був якийсь обряд, подібний до римських люперкалій, що їх відбували в половині січня в честь фавна Люперка, що охороняв стада худоби від вовків. При тому жерці Люперка одягали на себе вовчі шкіри. Саме з цього обряду у неврів, думаємо, родилася в Україні віра у вовкулаків.

Наведені вище названими дослідниками аргументи переконують нас повністю в тому, що неври Геродота — це перше історичне вже праслов'янське плем'я нащадки носіїв неолітичної надбужської культури, які витворили у ранній залізній добі т. зв. *висоцьку культуру*, що датується тепер часом 800—0 до Хр.⁸⁰ За розміщенням пам'яток висоцького типу в терені можемо нині твердити, що неври заселявали західню Волинь та частину північно-східньої Галичини по лінії Яворів—Львів—Золочів на півдні. Західній кордон їх розселення творить, згідно з нашим теперішнім станом знання археологічних знахідок ріка Вепр, а східний — ріка Ушиця. Свого часу *М. Грушевський* уміщував неврів, за Геродотом, «на північ від верхів'я Дністра».⁸¹

⁷⁴ „legontai gar hypo Skytheon kai Hellenon ton en te Skythike katoikemenon hos eteos hekastou hapax ton Neuron hekastos lykos ginetai hemeras oligas kai autis episo es touto katistatai”. — («Бо скити та ті греки, що з ними живуть, кажуть, що кожний невр раз у рік перетворюється на декілька днів у вовка, а потім назад перевтілюється» — пер. М. А.) (IV, 105).

⁷⁵ *P. Šafařík*, *Slovanské Starožitnosti* I, 227.

⁷⁶ *L. Niederle*, *S. S.*, I, 2, 1901, 270.

⁷⁷ *М. Грушевський*, *Історія України-Руси* I, 1913, 117.

⁷⁸ *P. Jasenica*, *Rodowód Słowiański*, Warszawa 1961, 75: „Neurowie... posiadali też rzadką umiejętność: raz do roku każdy z nich przemieniał się w wilka... Neurowie uważani są w nauce za lud słowiański, czemu sprzyja i ten fakt, że legendy o wilkołakach są naszego rodzimego pochodzenia”.

⁷⁹ *K. Müllenhof*, *Deutsche Altertumskunde* III, 17.

⁸⁰ *T. Sulimirski*, *Kultura wysocka*, Kraków 1931, 167—171. Іншу хронологію висоцької культури (кінець у VI стол. до Хр.) подає *В. Канівець*, *Вопросы хронологии высоцкой культуры*, КСИА, 4, Київ 1955; до нього приєднується тепер *М. Рудницький*, як прим. 52; пор. *Я. Пастернак*, як прим. 51, 417—425. Не погоджується з тим *О. Мельниковська* (Племена Южной Белорусии в раннем железном веке, Москва 1967, 171).

⁸¹ *М. Грушевський*, *Історія України-Руси* I, 1913, 116.

Та є ще й другий, *лінгвістичний* підхід до вирішення проблеми територіального поширення неврів. В прямому етимологічному зв'язку з їхнім іменем, як твердять мовознавці, збереглася до сьогодні ціла низка топографічних назв слов'янського походження в доріччі Бугу й середньої Висли, а саме: 1) річка Нурець, права притока Бугу на Підляшші,⁸² 2) річка Нурчик, лівий доплив Нурця, 3) місто Нур, біля устя Нурця в Буг, 4) село Нурина, район Луків на Підляшші, 5) село Нури, район Пултуськ на Мазовшу, 6—7) два села Нурвяни, район Новоолександрівськ на Литві, 8) село Нурвичі, район Гостинь на Мазовшу, 9) село Нурки, район Тельшів на Жмуді, 10) річка Нурець, район Тараща Київської обл., 11) річка Нурець, доплив Цецилії, яка в свою чергу впадає в Гнилий Такач. Врешті, «Нурською землею» називали колись Побужжя⁸³ і це була б перша історична назва слов'янської землі.

Назви ці зібрав був на початку цього століття *Л. Нідерле* головним чином з багатотомної праці «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego» (Warszawa) і на підставі тільки їх розміщення в терені він старався визначити заселені колись неврами землі. В першому томі своєї монументальної праці «Slovanské Starožitnosti», I, 2, Praha 1901, він твердить (стор. 267), що «земля неврів лежала на північ від Східних Карпат і від лінії, веденої верхнім бігом Дністра, через джерела ріки Росі до Дніпра; західних кордонів не знаємо, на сході Неврида не сягала поза Дніпро». Трохи далі (стор. 268) автор пише: «супроти цього слід класти невридів Геродотової та пізніших епох принаймні в сьогодинішнє Поділля, Волинь, Галичину й Польське королівство», а ще далі (стор. 269) він заявляє: «не можемо вважати проголосити неврів Геродота слов'янами між Вислою, джерелами Дністра і Росі».

Спираючись на подані тут топографічні назви, з яких деякі є далеко на північному заході, згаданий вище *П. Ясеніца* придумав фантастичну версію про великопольську правітчищу неврів, мовляв: «Neurowie z Wielkopolski rodem byli rozmiłowani w utrwaleniu szlaku swej wędrówki za pomocą imiennictwa».⁸⁴ Проте розміщення в терені пам'яток загально приписуваної неврам висоцької культури аж ніяк не підтверджує цієї тенденційної теорії нефахівця.

Не бракувало й інших поглядів на етнічну приналежність неврів, проте їх не було надто багато. Галлами вважали їх *Бонель*⁸⁵ і *О. Бремер*,⁸⁶ литовцями *Бер*, *Равлінсон*, *Шерен*, *Пірсон*, *П. Смітс*, *В. Діду-*

⁸² *Д. Лихачов*, у своєму коментарі до Лаврентіївського літопису (стор. 466), ідентифікує цю річку із згаданим у Київському Літопису під 1102 р. Нуром («прелстивъ Ярославъ Святополчичъ Ярослава Ярополчича, и ать и на Нуре»).

⁸³ *L. Niederle*, S. S., I, 2, 1925, 268—269; *M. Rudnicki*, як прим. 68, стор. 4—5.

⁸⁴ *P. Jasenica*, Rodowód słowiański, Warszawa 1961, 75—76.

⁸⁵ *Bonell*, Beiträge zur Altertumskunde Russlands, Petersb. 1882, 217, 219.

⁸⁶ *O. Bremer*, Ethnographie der germanischen Stämme, 1900, 47.

шицький,⁸⁷ А. Лаппо-Данилевський⁸⁸ і Свистун,⁸⁹ фінами Е. Богуславський,⁹⁰ О. Партицький⁹¹ і Шахматов,⁹² іранцями Мищенко⁹³ і К. Цайсс,⁹⁴ кочовиками на зразок скитів Л. Вулі⁹⁵ і С. Томкінс,⁹⁶ нерозділеними ще балто-слов'янами Я. Чекановський⁹⁷ і В. Кіпарський.⁹⁸ Американець Г. Генкен⁹⁹ сумнівається в тому, що неври, венети й будини говорили слов'янською мовою. Однак, усі ці погляди позбавлені переконливих аргументів, зовсім безпідставні.

З інших племен «Скитії» Геродот уміщував агатирсів на південь від неврів, у Семигороді, бо «з їх землі — писав він — впливає ріка Маріс» (Марош), притока Дунаю. Цю землю здавна заселяли траки, а тому раніше В. Томашек,¹⁰⁰ М. Грушевський¹⁰¹ і Л. Нідерле,¹⁰² а тепер К. Тименевський¹⁰³ вважають агатирсів траками, а давніше К. Пач¹⁰⁴ та М. Еберт¹⁰⁵ скитами. Проте інші дослідники (Айхвальд,¹⁰⁶ Лагно,¹⁰⁷ В. Щербаківський)¹⁰⁸ уважали їх ранніми слов'янами.

87 W. *Dzieduszycki*, Wiadomości starożytnych o geografii ziem polskich, Rozprawy Pol. Akad. Um. wydział histor.-filoz., 19, Kraków 1887, 182, 365.

88 А. Лаппо-Данилевський, Скифські древности, Петерб. 1887, 4, 5, 31.

89 Свистун, Научно-літературний збірник Гал. русс. Матъщи, Львів 1901, 240.

90 E. *Boguslawski*, Historia Słowian, Kraków—Warszawa I, 1888.

91 О. Партицький, Історія Галичини, Львів, I, 187.

92 Шахматов, Древнейшая судьба русского племени, Петерб. 1919.

93 Мищенко, Киевская Старина, 1884, чч. 5—6; його ж: Журнал Мин. Нар. Просвещ., 1884, ч. 7; 1886, ч. 1; 1896, чч. 5, 12.

94 K. *Zeuss*, Die Deutschen und ihre Nachbarstämme, München 1837, 2, 78.

95 L. *Wooley*, History Unearthed, London 1963, 154.

96 S. R. *Tompkins*, Russia through the Ages, New York 1940, 24 ("the Neuri are distinctly said to be nomads").

97 J. *Czekanowski*, Wstęp do historii Słowian, Lwów 1927, 90; *idem*: Wstęp do historii Słowian, 2 wyd., Poznań 1957, 124.

98 V. *Kiparsky*, Baltische Sprachen und Völker (Baltische Lande, I, 1939); автор виводить назву неврів з литовського «сумний».

99 H. *Hencken*, Indo-european Languages and Archeology (American Anthropolog. Association, vol. 57, 6, part. 3, Memoir 84, 1955).

100 W. *Tomaschek*, Die alten Thraker, I: Übersicht der Stämme (Sitzungsberichte Akad. Wien 1893, Bd. 128).

101 М. Грушевський, Історія України-Руси, I, 1913, 149: «Агатирси належали з усякою правдоподібністю до Траків»; стор. 134: «Агатирси-Даки».

102 L. *Niederle*, S. S. I, 2, 1925, 227, 266.

103 K. *Tymieniecki*, Ziemie polskie w starożytności, 1951, 387 („Agatyrsi do Traków pospolicie zaliczani”).

104 C. *Patsch*, Anzeiger der Wiener Akademie, 1925, 69.

105 M. *Ebert*, Reallexikon der Vorgeschichte, XIII, 280, 1929 („Agathyrsen, die von mehreren Forschern für Thraker gehalten wurden, sind nach der Untersuchung von C. Patsch ein skythischer Stamm, der als Herrenvolk über eine dakische Unterschicht gebot”).

106 *Eichwald*, Alte Geographie, 271.

107 *Lagneau*, Revue d'Anthropologie, 1877, II; Archiv Anthropol. XIII, 112.

108 В. Щербаківський, Формация української нації, Прага 1941 (він уважав їх предками гуцулів і подольків).

Плем'я синьооких і ясноволосих будинів льокалізував Геродот на північному Дніпровому Лівобережжі, на ріках Десні й Сеймі,¹⁰⁹ тому праслов'ян бачили в них поляки Бандтке¹¹⁰ й Оссолінський,¹¹¹ тепер ще К. Тименецький,¹¹² чехи П. Шафарик,¹¹³ і Л. Нідерле,¹¹⁴ англієць Банбері,¹¹⁵ німець Райхардт,¹¹⁶ а в сучасності ще М. Артамонов.¹¹⁷ Беручи до уваги цю національну приналежність будинів, інші дослідники, як Оссолінський,¹¹⁸ Айхвальд, Сенковський,¹¹⁹ Каульфус,¹²⁰ та Добровський¹²² уважали їх назву переміною імені «венд» (будин-вудин-ведін-ант), а Лер-Сплавінський¹²³ виводить їх назву, без застережень, з праслов'янського кореня «буд-». Проте, деякі німецькі дослідники (Маннерт,¹²⁴ Галлінг,¹²⁵ Брандштеттер¹²⁶) уважали будинів германами, М. Еберт,¹²⁷ К. Мошинський¹²⁸ та М. Рудницький¹²⁹ мали їх за фінів, Ф. Мищенко¹³⁰ за іранців, а І. Головін¹³¹ пов'язував їх навіть з будистами(!). Щось подібного мав на думці також В. Передольський.¹³² У слов'янській етнічній приналежності будинів сумнівається сьогодні ще американець С. Томкінс.¹³³

¹⁰⁹ L. Niederle, S. S. 1, 2, 1925, 279. За К. Мошинським (Pierwotny zasiąg prasłowiańskiego, 1957, 101, 102) будини кочували в лісах верхів'я Дону, доріччя Оки й середньої Волги, але в часах походу Дарія (коло 512 р.) вони жили вже на захід від Дніпра.

¹¹⁰ J. S. Bandtke, Historia Polski, Kraków 1822 („Budini — Wudini — Wenedi”).

¹¹¹ Ossoliński, Wiadomości historyczno-krytyczne, II, 487—494.

¹¹² K. Tymieniecki, Ziemie polskie w starożytności, Poznań 1951, 435.

¹¹³ P. Šafařík, Slovanské Starožitnosti, I, 185—194.

¹¹⁴ L. Niederle, S. S. 1, 2, Praha 1925, 285 [„neváhám... prohlásiti je (budiny) spíše za velký kmen slovanský, patřící k větvi východní?”].

¹¹⁵ Bunbury, History, I, 195.

¹¹⁶ Reichardt, Landeskunde 23, 109.

¹¹⁷ М. Артамонов, Этнический состав населения Скифии. Доклады VI научной конференции Института Археологии АН УРСР, 1952, 117; будинів згадують теж Помпоній Мела, Пліній Старший, Амміан Марцеллін та ін.

¹¹⁸ Ossoliński, Wincenty Kadłubek, 1822, 147.

¹¹⁹ Сенковський, Примеч. к Геродоту, Библия для чтения XXVII, 1838, 96.

¹²⁰ Kaulfuss, Slawen, 46.

¹²¹ Григоровичъ, Русс. Фил. Вестникъ, 1879, I, 274.

¹²² В. Ягичъ, Письма Добровскаго, 153, 665.

¹²³ T. Lehr—Splawinski, Pochodzenie i praojczyzna Słowian, 1946, 14—15.

¹²⁴ Mannert, Norden, 138; Germania, 17—24.

¹²⁵ Halling, De flava gente Budinorum, Berlin 1934.

¹²⁶ Brandtstätter, Scythica, 80.

¹²⁷ M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte II, 202, 1925 („wir haben es wohl mit einem finnischen Stamm zu tun”).

¹²⁸ K. Moszyński, Pierwotny zasiąg języka prasłowiańskiego, 1957.

¹²⁹ M. Rudnicki, Prasłowiańszczyzna, II, Poznań 1961, 16.

¹³⁰ Ф. Мищенко, Къ вопросу объ этнографіи Геродотовой Скифии. (Киев. Унив. Изв. 1882; XI, IX; Этнографія Россіи, 88).

¹³¹ I. Golovin, Die geschichtliche Entwicklung des russischen Volkes, Leipzig 1877.

¹³² В. Передольський, Новгородскія древности, Новгородъ 1898, I, 661.

¹³³ S. R. Tompkins, Russia through the Ages, New York 1940, 24 (“it has been the fashion to see in the Neuri and Budini a slavic people”).

Різні були думки дослідників теж відносно інших племен, названих Геродотом. Праслов'янами уважали мелянхляйнів (А. Лефевр¹³⁴), калліпідів (Нойманн¹³⁵ і Тименецький¹³⁶), а алязонів (Пубічка,¹³⁷ Горват,¹³⁸ П. Шафарик,¹³⁹ Айхвальд,¹⁴⁰ Краут¹⁴¹). Проте, мелянхляйнів уважав савроматами, а калліпідів гелленізованими скитами («Міск-гелленес» ольвійського декрету Протогена — в околицях Ольвії) М. Грушевський,¹⁴² скитизованими фінами їх уважав Макс Еберт.¹⁴³ З сучасних учених мелянхляйнів уважає черемісами, а андрофатів мордвинами В. Ентістл.¹⁴⁴ Алязонів уважали траками Томашек,¹⁴⁵ Прашмак¹⁴⁶ і К. Тименецький,¹⁴⁷ скитами М. Грушевський.¹⁴⁸ Самих скитів мали за кривних кельтів і германів В. Суворецький,¹⁴⁹ за праслов'ян Й. Куно,¹⁵⁰ Ф. Шварц,¹⁵¹ Шнітель.¹⁵² А. Лефевр,¹⁵³ віденський історик Ф. Ганчар¹⁵⁴ та советські дослідники С. Семенов-Зусер¹⁵⁵ і А. Мішу-

¹³⁴ A. Lefèvre, *Germanians et Slaves*, 1903, 167 („sous le nom de Melanchlaines il (Herodot) désigne, ce qui est probable, ces Antes et ces Sclavins”); згодом балтами вважав їх К. Тименецький, *Ziemia polska w starożytności*, 1951, 451.

¹³⁵ Neumann, *Hellenen*, 218, 220.

¹³⁶ К. Тименецький, *op. cit.* 402, 451.

¹³⁷ L. Niederle, *S. S. I*, 2, 248.

¹³⁸ Horvath, *Urgeschichte der Slaven*, Pest, 1844, 151.

¹³⁹ P. Šafařík, *S. S. I*, 308.

¹⁴⁰ Eichwald, *Geographie*, 297.

¹⁴¹ Krauth, *Scythenland*, 12.

¹⁴² М. Грушевський, *op. cit.* 118 («Досить правдоподібно, що ті Чорноризці Геродота становили частину сарматського народу»); про калліпідів там же, 89, 100.

¹⁴³ M. Ebert, *Reallexikon VIII*, 1927, 132 („wahrscheinlich ein skythisierter finnischer Stamm, etwa westlich des Don-Tanais im Gouv. Kursk und Voronež zu suchen”).

¹⁴⁴ W. Entwistle—W. Morison, *Russian and the Slavonic languages*, London 1964, 18.

¹⁴⁵ Tomaszek, Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der Classischen Alterthums-wissenschaft*, гасло „Alazonen”.

¹⁴⁶ Prášek, *Herodot a vlast Slovanů*, 49.

¹⁴⁷ К. Тименецький, *op. cit.* 405 („plemie Alidzonów... łatwiej mimo wszystko do Traków zaliczyć”).

¹⁴⁸ М. Грушевський, *Історія України-Руси I*, 109—110.

¹⁴⁹ W. Szwedowski, *Śledzenie początków narodów słowiańskich*, Warszawa 1824. Тоді ще не знали, що скити й сармати були іранськими племенами. Це вияснив пізніше в своїх дослідженнях Всеволод Міллер (В. Міллер, *Осетинские этюды*, Москва, 1881—1887, I—III).

¹⁵⁰ J. Kuno, *Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde. Die Skythen*, Berlin 1871.

¹⁵¹ F. Schwarz, *Alexanders des Grossen Feldzüge in Turkestan*.

¹⁵² Spiegel, *Iranische Alterskunde*, II, 342; W. M. McGovern, *The early Empires of Central Asia*, Chapel Hill, 1939, 462.

¹⁵³ A. Lefèvre, *Germanians et Slaves*, 1903, 158 („les Scythes — c'est-à-dire l'ensemble des trois groupes, encore indetermines — Celto-Germano-Slaves”).

¹⁵⁴ F. Hančar, *Die Skythen als Forschungsproblem*, Reinecke Festschrift, Mainz, 1950, 68.

¹⁵⁵ С. Семенов-Зусер, *Скифская проблема в отечественной науке*, Харків 1947.

лін.¹⁵⁶ Твердження двох останніх про генетичне споріднення слов'ян із скитами, сперте на маррівському псевдовченні, було відкинене в СРСР тільки після публікації антимаррівської брошури Й. Сталіна¹⁵⁷ на науковій конференції 1952 року в Москві після доповідей Б. Грекова, М. Артамонова, П. Шульца і В. Тереножкіна.¹⁵⁸ Таке твердження й справді не має жодної наукової основи і скити залишаються далі в археології та історії азійськими кочовиками іранського походження.

Після Геродота, традиції грецької географії та історії класичної й гелленістичної доби, продовжували тільки в останньому сторіччі до Хр. і в I—II сторіччях після Хр. римські автори, які серед безлічі племен, що жили тоді в Європі, в так званій Східній Германії, згадують теж слов'ян під іменем *венедів* чи *венетів*, *віндів*.¹⁵⁹ Перше повідомлення про них, у зіпсованому вигляді, подав *Корнелій Непос* (94—24 до Хр.), а зберіг її *Помпоній Мела* (III, 5, 45), який каже, що Метель Целер, проконсул римської провінції Галії в 62 році, дістав був від короля батавів (свевів) у дар венедів, які випадково причалили були до берегів Батавії (нинішня Голляндія).¹⁶⁰ Випадок хотів, що східні вітри пригнали до батавського узбережжя корабель з країни, мешканців якої звали індами.¹⁶¹ Тому, що прибуття справжніх індів (індійців) до батавського побережжя, і то ще із Сходу, було справою зовсім неможливою, єдиним виясненням звітлення про цю подію може бути мала поправка назви моряків: не були це інди, а вінди (венди, венеди) з-понад Балтицького моря, яких вітри залнали в тісні протоки між Данією і Скандинавією чи в околиці сьогодишнього Любеку і там вони попали в руки германського племені батавів-свевів.¹⁶²

¹⁵⁶ А. Мишулин, Источники о скифах и изучение культуры дославянского населения в истории СССР, Вестник Древней Истории, 1947, I, 256—262.

¹⁵⁷ И. В. Сталин, Марксизм и вопросы языкознания, Москва 1950.

¹⁵⁸ А. Удальцов, Е. Крупнов, Деятельность ИИМК АН СССР, Вопросы истории, 1954, XI, 169.

¹⁵⁹ Назви венедів у різних античних авторів зібрав Е. Boguslawski, Światowit, VIII, 5, Warszawa, 1907.

¹⁶⁰ „Idem Nepos de septentrionali circuitu tradit Q. Metello Celeri Afrani in consulatu collegae, sed tum Galliae proconsuli, Indos a rege Sueorum dono datos, qui ex India commercii causa navigantes tempestatibus essent in Germaniam abrepti” (Plinius, Historia Naturalis, II, 170).

¹⁶¹ „Cornelius Nepos... testem autem rei Q. Metellum Celerem adicit, eumque ita retulisse commemorat: cum Galliae pro consule praeesset, Indos quosdam rege Botorum dono sibi datos; unde in eas terras devenissent requirendo cognosse, vi tempestatum ex Indicis aequoribus abreptos emensosque quae intererant, tandem in Germaniae litora exisse” (Pomponius Mela III, 5, 45 — L. Niederle, S. S. I, 1, 1925, 194).

¹⁶² Так пояснювали цей уступ Р. Šafárik (Über die Abkunft der Slawen, Ofen, 1828, 201; S.S. I, 133); Гильфердингъ (Древнейший периодъ исторіи Славянъ, Вестникъ Европы, 1868, IV, 256); I. Szaraniewicz (Kritische Blicke in die Geschichte der Karpathen-Völker, Lemberg, 1871, 97) W. Kętrzyński (Die Lygier, Poznań 1868, 76); J. Perwolf (Archiv für slawische Philologie, VII 614); A. Nehring (Schlesiens Vorzeit, IV, 82); А. Погодинъ (Из исторіи славянских передвиженій, Петерб. 1901, 8); G. Kossinna (Anzeiger für deutsches Altertum, Berlin, 1890,

Видно, не траплялося це часто, коли вістка про цю подію попала в історичну літературу. *Помпоній Мела* подає теж відомість, що в його «Сарматії» венеди жили далеко на схід від середньої і верхньої Висли.

Наступний римський учений, що знав венедів, був *Пліній Старший* (Gaius Plinius Secundus Maior або Senior), народжений 23 або 24 р. після Христа, помер під час вибуху Везувія 79 року. Він був вищим римським урядовцем в адміністрації римськими провінціями і відомим ученим-дослідником. Єдина його праця, яка збереглася — це *Naturalis historiae* в 37 книгах, закінчена в 77 році, описує не тільки природу, але й географію та етнографію всього відомого римлянам світу. Спосіб опису взятий з дуже поширених у преко-римській літературі «periploi», цебо описів плавання вздовж узбережж. Таким чином Пліній описав спершу краї над Середземним морем, починаючи від Стовпів Геракла (Гібральтару) аж до Меотиї (Озівського моря), а опісля подав опис країв північної і західної Європи від Балтицького моря аж до Гібральтару. Звичайно, це не власний опис Плінія, бо таких подорожів він ніколи не відбував. У своїй праці він спирався на відомостях зібраних ранішими авторами, покликаючись звичайно на них. Те саме, у формі «деякі кажуть», зробив він і тоді, коли вичислюючи знані йому племена, що заселявали т. зв. Велику Германію і Скитію (поняття суто географічні) в порядку зі сходу на захід, перших назвав сарматів, а біля них венедів (Venedi), які жили теж на східному березі Висли. Він повторив також відомість про «індів», яку подав Непос.¹⁶³

Часово наступним після Плінія був *Тацит* (Cornelius Tacitus), народжений приблизно 55 року, а помер біля 120 року, найвідоміший римський історик з часів римського цесарства. Свою славу він здобув головним чином великими працями *Historia* і *Annales*, але вже раніше, наприкінці I стол., він написав малу працю «De origine et situ Germanorum», знану тепер під скороченою назвою «Germania»; у ній, в розділі 46, є уступ про венедів. Там, порівнюючи звичаї германів і сарматів, Тацит сумнівається в тому, до кого з них причислити венедів: «чи народи певкинів, венетів і феннів маю причислити до германів чи сарматів — сумніваюся... венети і ставлять хати і носять щити і залюбки вживають ніг (ходять пішки) та втішаються рухливістю (значить збройні сили венетів складалися з піхотинців, не з кінноти — Я. П.):

21); *Wagner* (Wendenzeit, Mecklenburgische Geschichte, I, Berlin, 1899, 173); *L. Niederle* (S.S. I, 1925, 194), *M. Rudnicki* (Slavia Occidentalis, V, 1926, 522), недавно ще цю думку висловив теж *K. Tymieniecki* (Ziemie polskie w starożytności, 1951, 553). У так званому Веронському Лятеркулі з поч. IV стол., між «варварськими племенами», після сарматів, скірів, карпів, скитів і готів, названі також Індії, що *ix Müllenhof* (Germania antiqua, 157) реститував у віндів. Проте дехто (*Buat, Ritter*) бачив у індах Непота справжніх індійців (*F. Ukert*, Skythien und des Land der Geten und Daker nach den Ansichten der Griechen und Römer, III, 1, 92).

¹⁶³ *Gaius Plinius Secundus* (Maior). *Historia Naturalis*, IV, 97: „quidam haec habitari ad Vistulam usque fluvium a Sarmatis, Venedis, Sciris, Hiris tradunt”.

це все відрізняє їх від сарматів, що живуть у шатрах і на конях».¹⁶⁴ Значить слов'яни-венети були осілими хліборобами, а сармати — кочовиками. Тацит, подібно як і Пліній, брав свої відомості з другої руки, чи то з грецьких та римських авторів, чи то з оповідань купців і вояків, що бували в краях на північ від Риму.

Головним представником олександрійських учених був *Клавдій Птолемей* (народжений приблизно 100 р., помер біля 173 р.), пов'язаний з науковим середовищем Олександрійського музею, який уже тоді мав вікові традиції, зокрема в ділянці точних наук.

Сам Птолемей не був подорожником і дослідником як Геродот, а вченим енциклопедистом. Він не виїздив з Олександрії, а на місці збирав відомості різного походження і різної, мабуть, вартості, а найбільше користувався загublеними пізніше працями географа *Маріноса з Тиру*. головною працею Птолемея була «*Geographike hyphegesis*» — «Введення в географію», яка підсумовувала географічне знання цілого стародавнього світу. В ній він згадує венедів як величезний нарід, що жив у сусідстві сарматів вздовж цілої венедської затоки, тобто Балтичного моря.¹⁶⁵

Свого часу деякі дослідники як *П. Шафарик*,¹⁶⁶ *І. Шараневич*,¹⁶⁷ *Р. Крек*,¹⁶⁸ *К. Мюллер*,¹⁶⁹ вважали доказом переможного походу римського цезаря Волузіяна, сина Галла, проти (венедів) вендів пам'яткову медалю з 253 року з написом «*Imp. C. VA. F. GAL. VEND. VOLUSIANO AUG.*»,¹⁷⁰ в якому скорочення *VEND* вони читали як *Vendicus*. Проте вже *К. Мюлленгоф*,¹⁷¹ а за ним *Л. Нідерле*¹⁷² звернули були увагу, що згаданий напис не має нічого спільного з вендами-слов'янами Його слід читати «*IMP(ERATORI) C(AIO) V(IBIO) GAL(LO) VEND(UMNIANO) VOLUSIANO AUG(USTO)*», бо такий був повний титул цезаря Волузіяна. Маючи це на увазі *К. Тименевський* каже, що

¹⁶⁴ *Cornelius Tacitus*, *Germania*, cap. 46: „Peucinorum Venetorumque et Fennorum nationes Germanis an Sarmatis ascribam, dubito... Veneti et domos figunt et scuta gestant et pedum usu ac pernicitate gaudent: quae omnia diversa Sarmatis sunt in plaustro equoque viventibus”.

¹⁶⁵ *Claudius Ptolemaeus*, *Geographike Hipegesis*, III, 57: „katechei de ten Sarmatian ethne megista hoi te Ouenedai par holon to Ouenedikon kolpon”. Венедською затокою називає автор Балтицьке море, а Венедськими горами — гори Карпати. *J. Piaskowski*, *Ziemie Polski w starozytnosci w swietle „Geografii” Klaudivsza Ptolemeusza* (Sprawozdania z posiedzeń Komisji 1962, Kraków, 1962—1963, 11—13). Критичний огляд праці Птолемея подав *B. Biliński*, *Drogi swiata starozytnego ku ziemiom slowiańskim*, (Archeologia, I, Poznań, 1947, 160...).

¹⁶⁶ *P. Šafařík*, *S. S.*, I, 89, 152; II, 686.

¹⁶⁷ *I. Szaraniewicz*, *Kritische Blicke*, 110.

¹⁶⁸ *R. Krek*, *Einleitung*, 256.

¹⁶⁹ *K. Müller*, *Ptolem. Geogr.* I, 422.

¹⁷⁰ Цю медалю опублікував вперше *Vaillant*, *Numism. Imperat. Romanorum*, Parisiis, 1694, II, 351.

¹⁷¹ *K. Müllenhof*, *Deutsche Altertumskunde* II, 100.

¹⁷² *L. Niederle*, *S. S.* I, 1, 1925, 188—189.

«в справі Волузіяна і його відношення до слов'ян не дасться зовсім нічого сказати».¹⁷³

Німецькі дослідники, з політичних причин, довго оспорювали етнічну приналежність венеців. Вони поєднували їх то з якимсь невідомим північно-ілірським племенем (*П. Ділс*,¹⁷⁴ *Коссінна*,¹⁷⁵ *Покорни*,¹⁷⁶ *Брюкнер*,¹⁷⁷ *Шухардт*¹⁷⁸), то з ближче невизначеним індоевропейським народом (*Ділс*,¹⁷⁹ *Штехе*¹⁸⁰), то з германами (*Й. Хр. Йордан*,¹⁸¹ *Гайтерер*,¹⁸² *Аделунг*,¹⁸³ *Потт*),¹⁸⁴ то врешті уважали це питання таким, що його зовсім не можна розв'язати (*Любкер*¹⁸⁵). Нез'ясоване і теж одностороннє становище займає тепер ще *Е. Шварц* (Ерлянген), який у тій самій праці каже раз (стор. 86), що до слов'ян належать згадані Плінієм і Тацитом венеци чи венети, другий раз (стор. 89), що східнонімецьких венетів, тобто венетів у їх правітчині рішуче не можна вважати предками слов'ян (тому, що це східнонімецька територія! — Я П.), а третій раз (стор. 91), що венетів Тацита, за описом їхнього способу життя і їхніми грабіжницькими виправами (!) слід найскоріше вважати слов'янами.¹⁸⁶ До думки німецьких дослідників прихилиється також іспанський археолог *П. Бош-Гімпера*, який не думає, щоб мож-
на було вважати венеців слов'янами.¹⁸⁷

З інших дослідників *Й. Добровський* уважав венеців теж германами,¹⁸⁸ *А. Нарушевич* (1733—1796) відрізняв їх від слов'ян,¹⁸⁹ *Й. Піч* мав

¹⁷³ *K. Tymieniecki*, *Ziemie polskie w starożytności*, 647.

¹⁷⁴ *P. Diels*, *Slaven*, *Reallexikon der Vorgeschichte*, Berlin 1930, XII, 279.

¹⁷⁵ *G. Kossinna*, дивись: *Diels* — попередня замітка.

¹⁷⁶ *J. Pokorny*, *Zur Urgeschichte der Kelten und Illyrer* (*Zeitschrift für keltische Philologie*, X, Halle, Heft 1, 2).

¹⁷⁷ *A. Brückner*, *Wzory etymologii* (*Slavia*, II, 195); *idem*, *Dzieje kultury polskiej* I, Kraków 1930.

¹⁷⁸ *C. Schuchhardt*, *Alteuropa*, Berlin 1944, 180.

¹⁷⁹ *P. Diels*, як прим. 174, стор. 276.

¹⁸⁰ *Steche*, *Altgermanien im Erdkundenbuch des Claudius Ptolemäus*, Leipzig 1937, 123.

¹⁸¹ *J. Chr. Jordan*, *De originibus slavica*, I, 39.

¹⁸² *Gaiterer*, *An Russorum*... Göttingen 1793, 206.

¹⁸³ *F. Adeling*, *Mithridates*, II, 654.

¹⁸⁴ *A. Pott*, *I Supplement zur Techer Zeitschrift*, 1887, 165.

¹⁸⁵ *Lübker's Reallexikon*, 1096.

¹⁸⁶ *E. Schwarz*, *Das Vordringen der Slaven nach Westen*, *Südostforschungen* 15, 1956, 86: „Man ist sich im Allgemeinen darüber einig, daß die in Mittelrußland von Herodot (IV, 17) erwähnten Neuroi als Slaven betrachtet werden dürfen, wozu dann in I Jahrh. nach Chr. die von Plinius (*Natur. historia* IV, 97) und Tacitus (*Germania*, cap. 46) genannten Venethi treten“; 89: „es ist ausgeschlossen die ost-deutschen Veneter, d. h. die Veneter in ihrer Urheimat als Vorfahren der Slaven anzusehen“; 91: „Unter den Venethi des Tacitus sind nach der Beschreibung ihrer Lebensweise und ihrer Raubzüge am ehesten Slaven zu verstehen“.

¹⁸⁷ *P. Bosch-Gimpera*, *El problema indoeuropeo*, Mexico 1960.

¹⁸⁸ *В. Ягичъ*, *Письма Добровского до Копитара*, 665.

¹⁸⁹ *A. Naruszewicz*, *Historia narodu polskiego* I, 1824, 235.

на думці якийсь ближче невідомий індоєвропейський нарід,¹⁹⁰ а Паррот уважав венедів сарматами.¹⁹¹ В останніх часах лондонський лінгвіст В. Ентвістл вважає венетів римських істориків іллірами і припускає можливість, що слов'яни зайняли згодом їхні землі й перейняли їхню назву.

Усі ці погляди не мають жадної наукової вартості, вони не підперті ніякими археологічними чи лінгвістичними матеріалами. На сьогоднішній день не має, мабуть, ні одного об'єктивно думаючого дослідника, який спростовував би тезу про ідентичність венедів-венетів античних авторів з ранніми, перш за все, західними слов'янами.¹⁹³ Останнім часом у цьому самому розумінні висловлювалися московські історики З. Удальцов¹⁹⁴ і М. Рабінович.¹⁹⁵

У своєму «Введенні в географію» Птолемей згадує, між іншими племенами, важливих тут для нас костобоків. Він єдиний називає їх койстобоксами (koistobokoi), а всі інші автори (Амміан Марцеллін,¹⁹⁶ Юлій Капітолін,¹⁹⁷ Діон,¹⁹⁸ Павзаній¹⁹⁹), та різні пропам'ятні написи (три в Римі,²⁰⁰ один в Добруджі²⁰¹) без «й» — костобоксами. Це плем'я уміщує Птолемей раз на півночі від Карпат, а другий раз у північній Дакії, цебто на Закарпатті, куди костобоки згодом були переселилися. Це слід розуміти так, що вони або жили обабіч Карпат або переселилися були з північного в південне Прикарпаття (Transmontani), як правильно думали М. Грушевський²⁰² і Л. Нідерле.²⁰³ Нічим не виправ-

190 J. Pič, Památky archeologické XVII, Praha.

191 C. Parrot, Versuche über Liven, I, 20.

192 W. Entwistle—W. Morison, Russian and the Slavonic Languages, London 1964, 22.

193 Г. Ловмянський пов'язує з венетами тшчинецьку культуру бронзової доби та найраніші слов'янські городища (H. Łowmiański, Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n. e., Warszawa 1963).

194 З. Удальцова, Всемирная история, III, Москва, 1956, 72 («в VI в. под именем венедов упоминаются славянские племена, которые продвинулись на запад до р. Лабы, смешались здесь с местными племенами гутиев и положили начало образованию в дальнейшем племён поляков, поморских и полабских славян»).

195 М. Рабинович, Образование древнерусской народности. (Народы европейской части СССР, I, Москва, 1964, 99: «венеды или «венто», без сомнения — древнее самоназвание славян».

196 Costobocae (Ammianus Marcellinus XXII, 8, 42).

197 Costoboci (Julius Capitolinus, Vita Marci, 22).

198 Kostouboki (Dion Cassius, 71, 12).

199 Kostobokoi (Pausanias X, 34).

200 Два з цих написів згадують костобоцьких королів rex Cosstobocensis, Costarocensis) Пепора і Сабітуа, третій Л. Юлія Верілія Гратуса, що воював у Македонії проти костобоків (тексти в L. Niederle, S.S., I, 2, 406, 409).

201 Напис на пам'ятнику в Адамкліссі, який поставили два сини батькові Дайзієві, що був „interfectus a Castabocis (Corpus Inscriptionum Latinarum III, 14214, 12).

202 М. Грушевський, Історія України-Руси, I, 130—131.

203 L. Niederle, S. S., I, 2, 404.

дана і однобічна спроба розмістити костобоків, як це робить К. Тименецький, мовляв, вони заселяли північну Сандомирищину і, може, західню Люблянщину, а трансмонтани жили на території пізнішої Червоної Руси.²⁰⁴

Коли йдеться про етнічну приналежність костобоків, то ранніми слов'янами вважали їх П. Шафарик,²⁰⁵ Айхвальд,²⁰⁶ Каульфус,²⁰⁷ Куно,²⁰⁸ М. Дрінов,²⁰⁹ Л. Нідерле,²¹⁰ М. Смішко,²¹¹ а тепер також К. Тименецький²¹² і Я. Пастернак.²¹³ Траками (даками) їх уважали Цайс,²¹⁴ Ф. Браун,²¹⁵ Томашек,²¹⁶ Домашевський²¹⁷ та М. Грушевський.²¹⁸

У розшуках за ранніми слов'янами до уваги слід взяти тут ще одно велике плем'я чи союз племен, що його згадують античні автори в перших століттях по Хр.. Були це *люгії*, яких деякі дослідники слов'янської старовини вважають праслов'янами.²¹⁹ Грецький географ Страбо (63 до Хр. — 20 по Хр.) у своїй багатотомній праці згадує великий

²⁰⁴ К. Tymieniecki, *Ziemie polskie w starożytności*, 1951, 622: „o położeniu ich (Kostoboków) w środkowo-południowej Polsce (północne sandomierskie i może zachodnie lubelskie decyduje następna z kolei (у Птолемея) nazwa Transmontanów... Transmontanowie siedzieliby więc na obszarze późniejszej Rusi Czerwonej.”

²⁰⁵ P. Šafařík, S. S., I, 241.

²⁰⁶ Eichwald, *Geogr.* 458, 479.

²⁰⁷ Kaulfuss, *Alte Slaven*, 45.

²⁰⁸ Cuno, *Skythen*, Berlin 1871, 330.

²⁰⁹ М. Дриновъ, *Заселеніє балкал. Полустрова Славянами*, Москва 1873, 63.

²¹⁰ L. Niederle, S. S., I, 2, 1925, 405.

²¹¹ M. Śmiszko, *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego*, Lwów 1932, 179; автор приписує костобокам т. зв. липицьку культуру і вважає їх гетами; праслов'янами визнали їх візантійський історик VI стол. *Теофіл Сімокатта* і пізніші історики й славісти M. Ordini (Il regno degli Slavi, Pesaro 1601, 7), *Сенковський* (Примечанія къ Геродоту, Библиотека для чтенія, XXVII, 1838, 96), Д. Иловайскій (Вопросъ о народности древнихъ даковъ, Древности III, 290), Ф. Брунь (О родстве Гетовъ съ Даками и сихъ послѣднихъ со Славянами, Черноморе I, Одесса 1879, 265), Н. Леопардовъ (О начале Славяно-Руси со стороны историко-археологической, Киевъ 1892), E. Boguslawski (Einführung in die Geschichte der Slaven, Jena, 1904), W. Zunkovic (Wann wurde Mitteleuropa von den Slaven besiedelt, Kremsier, 1905) і Я. Пастернак (Археологія України, Торонто, 1961, 493).

²¹² K. Tymieniecki, *Ziemie polskie w starożytności*, Poznań 1951, 702.

²¹³ Я. Пастернак, *Археологія України*, Торонто, 1961, 493.

²¹⁴ Zeuss, *Die Deutschen und ihre Nachbarstämme*, 696.

²¹⁵ Ф. Браунъ, *Разысканія*, I, 151.

²¹⁶ Tomaschek, *Sitzungsberichte*, phil.-hist. Classe, Wien 1893, Bd. 128, 107.

²¹⁷ Domaszewski, *Serta Harteliana*, Wien 1896, 12.

²¹⁸ М. Грушевський, *Історія України-Руси*, I, 134.

²¹⁹ У слов'янськості люгіїв дуже сумнівається W. Entwistle — W. Morison, *Russian and the Slavonic Languages*, 1964, 28.

народ люгіїв, а поруч кілька менших племен: зумів, бутонів, мугілянів, сібінів і свевський (германський) нарід семнонів.²²⁰

Після нього Тацит каже, що в його Східній Германії, на північ від прикордонних гір Свевії (Судетів) живе багато народів, з яких найбільше земель займають люгії, розташовані в багатьох місцевостях. Найважливіші з них, з люгіїв є гарії, гельветони, маніми, гелізії й напанарвали.²²¹

Далі Птолемей в описі земель між горами Карконошами, джерелами Висли і рікою Вартою наводить три їхні племена: люгії-омани, люгії-дідуні й люгії-бурі.²²²

За часів імператора Доміціана люгії згадуються в описі боїв із свевами в Мезії,²²³ а врешті на карті *Певтінгера* названі *Lupiones Sarmatae*, що слід поправити на *Lugiones Sarmatae*,²²⁴ бо водночас, і то востаннє, згадує нарід люгіїв грецький історик VI стол. *Зосим*.²²⁵

Спираючись на наведені античні джерела *Л. Нідерле* класифікує землі люгіїв на північ від гір Карконошів, Орлицьких і Ясеників, аж по ріки Варту і Нотець; західним їх кордоном він уважав ріку Лабу, східною — середній біг Висли. Це покривалося б, згідно з думкою *Т. Лер-Сплавінського*, з сьогоденнішим Шлеськом і західною Польщею.

З інформацій античних авторів виходить, що люгії не були одноцільним племенем, а групою племен, яких інші назви подає Тацит, а інші Птолемей. який до люгіїв зачисляє теж манімів, мугільонів і дідунів та називає ще інші, мабуть, слов'янські племена гілліонів (в сусідстві балтійських галіндів), боранів, лютичів (в доріччі Спрєви), бурів (біля джерел Висли й Одри), корконтів (в сусідстві люгіїв і бурів), вельтів, лемовіїв, гіліндів, фародинів, ванів, ставанів та суланів.²²⁶ Коли йдеться про етнічну приналежність люгіїв, то *Л. Нідерле*, вказавши на етимологічні труднощі щодо виведення назви люгіїв із слов'янського «луг», яке в часах названих тут античних авторів вимовлялося з носовим звуком, як «лоні», сказав: «*Na druhé straně... vše, co víme o Lugiech, o místu, kde seděli, o jích kmenech a jejích kultuře, je povahy*

²²⁰ *Lougious mega ethnos, kai Zoumous, kai Boutonas, kai Mougilonas, kai Sibinous, kai to Soebon mega ethnos* (*Geographica VII, 1, 3*).

²²¹ *Dirimit scinditque Sueviam continuum montium iugum ultra quod plurimae gentes agunt ex quibus latissime patet Lugiorum nomen, in plures civitates diffusum. Valentissimas nominasse sufficit, Harios, Helvetonas, Manimos, Helisios, Nahanarvalos* (*Germania 43*).

²²² *Palin hypo men tous Semnonas oikousi Silingai, hypo de tous Bourgountas Lougoi hoi Omanoi, hyph' hous Lougoi hoi Didounoi mechri tou Askibourgion orous... hyper (Bateinous) hypo to Askibourgio orei Korkovtoi kai Lougoi hoi Bouroi mechri tes kephales tou Ouistoula potamou* (*Geogr. II, 11, 10*).

²²³ *Dio Cassius LXVII, 5: en te Mysia Lygioi tisi polemethentes*.

²²⁴ *H. Lowmianski, Początki Polski, Warszawa 1963*.

²²⁵ *Logiones ethnos* (*Zosimos I, 671*); *L. Niederle, S. S. III, 1919, 29*.

²²⁶ *M. Rudnicki, Prasłowianszczyzna, Lechia-Polska, II: Wspolnota slowianska; wspolnota lechicko-polska, Poznań 1961, 100—101*.

takové, že myslím, vyloučiti nelze možnosti toho, že před sebou máme velký kmen neněmecký a západnoslovanský».²²⁷

У тому самому сенсі висловився *Т. Лер-Сплавінський*. Спираючись на *М. Рудницького*, який переконливо доказав слов'янське походження назви лугіїв,²²⁸ та на факт, що їхні землі повністю вміщуються в межах засягу одночасної праслов'янської культури ямових гробів, він каже: «Wydaje się że powyższe wyjaśnienia powinny usunąć ostatnie wątpliwości co do przynależności starożytnych Lugiów do prasłowiańskiego zespółu etniczno-językowego».²²⁹ Праслов'янами вважали лугіїв теж *В. Кентржинський*²³⁰ і *К. Тименецький*. Проте були й інші, явно тенденційні погляди. Німецькі дослідники приписували їм, одні германське (*Шенфельд*),²³¹ інші знов іллірське (*Г. Краге*)²³² походження.

Поруч лугіїв існувала окрема група західних праслов'янських полабсько-балтицьких племен, яку творили: серби (вище Судетських гір), оборити (на долішньому бігу ріки Лаби), лютитчі-велети (далі на схід аж по Одру) і поморяни (між долішньою Одрою, Нотецю й Вислою). Усі вони, як твердив *Л. Нідерле*, прийшли у свої історичні землі із сходу.²³³

Правітчина чеських та словацьких ранніх слов'янських племен — чехів, хорватів, лучанів, дулібів, мораванів, словаків — була, за тим же дослідником на північ від Карпат, а на свої історичні землі вони прийшли звідтіля, від Висли через Одру до Чехії й на Моравію, а через західні Карпати на Угорщину.²³⁴

Нарешті треба згадати, що *Птолемей*, в околицях сучасної Лемківської верховини чи Дрогобиччини уміщував плем'я бессів чи біессів, від якого, за згодом *М. Думки*²³⁵ могла б походити назва частини Карпатських гір — Бескид. У своїй праці *Птолемей* подає теж декілька торговельних факторій над Дністром, з яких для нас особливо важливою є Карродунум. За *М. Думкою* вона була, може, на місці Галича,²³⁶ за *К. Тименецьким*²³⁷ аж коло Моравської Острави, однак археологічні знахідки кажуть локалізувати її радше на городищі в теперішній Городниці біля Городенки, дуже багатому на знахідки саме з римської доби.²³⁸

(Далі буде)

²²⁷ *L. Niederle*, S. S. III, 1919, 52.

²²⁸ *M. Rudnicki*, *Slavia Occidentalis*, XVI, 253—255.

²²⁹ *T. Lehr-Splawinski*, O starożytnych Lugiach, *Slavia Antiqua* I, Poznań 1948,

²³⁰ *W. Ketrzynski*, *Die Lugier*, Poznań 1868.

²³¹ *Schönfeld*, Wörterbuch der altgermanischen Völker- und Personennamen, Heidelberg 1911 (з готського Liugan — женитися); також автор гасла «Люгії» в енциклопедії *Der grosse Brockhaus*, XI, 1932, 651

²³² *H. Krahe*, Germanen und Indogermanen, *Festschrift H. Hirt*, II, 572.

²³³ *L. Niederle*, S. S. III, 1919, 101.

²³⁴ Як вище, прим. 221

²³⁵ *М. Думка*, Праслов'яни (журнал «Жовтень», Львів, 1965, ч. 12, 125).

²³⁶ Як попередня примітка, 128.

²³⁷ *K. Tymieniecki*, Z dziejów tworzenia się Europy w X w. 1955, 129.

²³⁸ *Я. Пастернак*, 3 безодні віків Городенщини, Торонто, 1963 (рукопис).

Ярослав Пастернак

НАЙРАНІШІ ВІДОМОСТІ ПРО СЛОВ'ЯН

(Продовження)

Після довгої перерви після Тацита і Птоломея, бо тільки в першій половині VI ст. водночас два античні історики, мимохідь, зайнялися слов'янами — Йордан і Прокопій з Кесарії; обидва вони приносять цінні відомості до проблеми, яка нас тут інтересує. Перший з них, готський історик *Йордан*, який жив у Візантії, приймав назву венедів за збірну для всіх слов'ян, але відрізнявав між ними вже дві окремі групи племен — *склавенів* на заході і *антів* на сході. Видно, вже тоді були між ними різниці в мові, побуті та матеріяльній і духовій культурі внаслідок розселення на дуже широких просторах посторонніх торговельних зв'язків і тимчасових завоювань. До речі, ім'я *антів* виступає вже багато раніш. Вперше воно подибується на одному напису з Боспору (270-ті рр.), де між іншим боспорянами згаданий *Antas* Рарі...²³⁹

У своїй праці «*Getica*» (V, 30) Йордан каже: «між ними (Тиса-Дунай) є Дакія, неначе діядеом увінчана стрімкими Альпами (Альпи Бастарнські — Карпати) вздовж їхніх лівих схилів, що звернені до півночі, від джерел Висли на безмежних просторах розмістився численний нарід венетів, а хоча його імена змінюються тепер відповідно до різних племен і місць, то все ж таки їх називають головно склаванами і антами. Склавени живуть від Новіетунського городу й озера, що зветься Мурсіянським.²⁴⁰ аж по Дністер, а на півночі по Вислу:²⁴¹ вони мають болота і ліси за города. *Анти*, що є з них найхоробріші, де закривлюється Понтійське (Чорне) море, від Дністра простягаються

²³⁹ А. Погосин, Эпиграфические следы славянства (Русский филологический Вестник, 1901; М. Грушевський, Історія України-Руси I, Київ 1913, 174.

²⁴⁰ Звичайно приймають, що *lacus Mursianus* це болота при устю ріки Драви, коло давньої Мурсії (у сучасну пору Есцер), а для *civitas Novietunensis* найпростіше пояснення, що тут ідеться про *Noviodunum* у Нижній Мезії, в сучасності Ісакча (дивись М. Грушевський, Історія України-Руси I, 1913, 167).

²⁴¹ Недавно московський історик З. Удальцова, клала оселі склавенів у середнє і нижнє Подунав'я та західнє Прикарпаття (Всемирная история III, Москва 1956, 72).

аж до Дніпра, а ці ріки віддалені одна від одної на багато днів дороги».²⁴²

Це античне визначення кордонів зайнятих антами земель в основному погоджується з археологічними даними, згідно з якими вони простягаються від лівобережжя Сіверського Дінця на сході по околиці Львова на заході, з центром на дніпровському Правобережжі.²⁴³ Цілковито необоснованим є твердження Й. Маркварта, сперте, мовляв, на свідченнях Йордана і Прокопія, що заселені антами землі, до часу їх підкорення аварами, простягалися тільки від Дністра й Серету до Бугу, та що вони, на домагання Юстиніана, покинули були ці землі й переселились у Дакію.²⁴⁴

Врешті, пишучи про перемоги готського короля *Германаріха* над сумежними народами, Йордан називає між ними теж венедів і каже: «(венеди) хоч гірше озброєні, але чисельно переважаючи, ..походячи з одного роду (крови), прибрали тепер три імени, а саме венети, анти, склавени».²⁴⁵

Згадки про антив знаходимо теж в інших місцях Йорданової історії готів. Хронологічно першою є його розповідь, як після гунської навали 376 року готський король Вінітар, не хочачи підлягати гунській зверхності, став помалу відступати і хочачи показати свою відвагу, рушив з своїм військом на край антив. Напавши на них, у першій сутичці від був побитий, але далі воював сміло і їхнього короля (rex) *Боза* ²⁴⁶ з синами й 70 старшинами казав розп'яти «для постраху, щоб трупи

²⁴² *Introrsus illis Dacia est, ad coronae speciem arduis Alpibus emunita, iuxta quorum sinistrum latus, qui in aquilone vergit, ab ortu Vistulae fluminis per immensa spatia Venetharum natio populosa cossedit, quorum nomina licet nunc per varias familias et loca mutentur, principaliter tamen Scлавени et Antes nominantur. Scлавения civitate Novietunense et Iaco qui appellatur Mursiano usque ad Danastrum et in Boream Viscla tenus commorantur; hi paludes silvasque pro civitatibus habent. Antes vero, qui sunt eorum fortissimi, qua Ponticum mare curvatur a Danastro extenduntur usque ad Danaprum, quae flumina multis mansionibus ab invicem absunt.*»

²⁴³ Я. Пастернак, Археологія України, Торонто 1961, кн. XIV.

²⁴⁴ J. Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, 1961, 147: „Ich glaube nun, dass ... die Sitze der Anten sich vor ihrer Unterjochung durch die Avaren vom Dnjestr nach dem Bug zurückgedrängt wurden ... Ich habe jüngst wahrscheinlich zu machen gesucht, daß dieselben auf Veranlassung Justinians ihre früheren Sitze zwischen Dnjestr und Dnjepr aufgaben und sich als Bundesgenossen der Römer im alten Dakien ansiedelten“.

²⁴⁵ *Jordanis Getica* V, 34—35: „(Venethi) quamvis armis despecti, sed numerositate pollentes... ab una stirpe exorti, tria nunc nomina ediderunt, id est Venethi, Antes, Scлавени“. Цей поділ, що відповідає сьгодні західним, східним і південним слов'янам, вважає тільки правдоподібним О. Halecki, *Borderlands of Western Civilization*, New York, 1952, 8. За М. Рудницьким (*Prasłowiańszczyzna*, Poznań 1961, 20) венеди Йордана сиділи в доріччях Одри, Висли, Спрєви і Гоблі.

²⁴⁶ За М. Грушевським, (Історія України-Руси, I, 177) «Боз (чи Бож) — це може Божко, Божидар, Богдан», проте ми думаємо, що це радше «вождь», з огляду на односкладовість імени.

повішених, як жахливий приклад, подвоювали жах підкорених».²⁴⁷ Гуни, каже далі Йордан, взяли антів в оборону проти готів і при допомозі вірної їм частини готів знищили Вінітара. Виходить, що антський племінний союз короля Боза був першим державним організмом взагалі у слов'ян,²⁴⁸ а деякі раніші дослідники ототожнювали його з цілою Русю.²⁴⁹

Про дії антів у V ст. Йордан не згадує і тільки в VI ст., за панування візантійських імператорів Юстіна I (518—527), Юстиніана (527—565) і Юстіна II (565—578), каже він, анти, склавени і болгари, тобто східні і південні слов'яни безупинно нападали (*instantia cotidiana Bulgarorum, Antium et Sclavonorum*)²⁵⁰ на східно-римські балканські провінції, доходячи іноді аж до Коринтського перешийка та околиць самого Царгороду, що засвідчує згадану вище Йорданом хоробрість антів і їх воєнного духа. «Це за наші гріхи вони так скрізь бушують» — каже Йордан наприкінці своєї історії. У цих нападах не брали участі не згадані тут, далекі від Балкану венеди і це, на нашу думку, всупереч Нідерле,²⁵¹ підкреслює згаданий вище, вже існуючий тоді триподіл слов'ян, що їх згадує Йордан (венети, анти, склавени) на три групи — західну, східну і південну.

Під час тих слов'янських нищівних походів на Балкан у VI ст. анти, без сумніву, являлися визначною, а може й головною силою і на думку сучасних советських і болгарських дослідників вони брали участь у заселюванні пізнішої болгарської землі.²⁵²

Крім льокалізованих вже вище венетів, склавенів і антів, Йордан згадує у своєму каталогі народів Європи ще плем'я відіварів, які живуть над берегами «океану» (Балтицького моря), там, де «трьома гирлами він вквтує води ріки Висли». *Лабуда* читає тепер цю назву відінді-варії і вважає це плем'я теж венедським, слов'янським.²⁵³ Ця етимологія — можлива, однак повністю не переконлива.

²⁴⁷ *Jordanis, Getica*, 246: „(Vinitharius) in Antorum fines movit procinctum eosque dum aggreditur, prima congressione superatus, deinde fortiter egit, regemque eorum Boz nomine cum filiis suis et LXX primatibus in exemplum terroris adfixit, ut metum cadavera pendentium geminarent“.

²⁴⁸ *H. Łowmiański, Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich*, Poznań 1953, 13; так само думає сьогодні *А. Бужанський*, *Походження державности у південно-східних слов'ян*, «Літопис Волині», VII, 7, Вінніпег 1964, 32: «усе це... дає право до признання антського союзу племен за першу слов'янську державу полуднево-східних слов'ян».

²⁴⁹ *пор. B. Zástěrová, Hlavní problémy z počátku dějin slovanských národů (Vznik a počátky Slovanů, I, Praha 1956, 28—83).*

²⁵⁰ *Jordanis, Romana* 388.

²⁵¹ *L. Niederle, S. S. II, 2, Praha 1910, 472.*

²⁵² *B. Zástěrová, op. cit. 57; протилежної думки був раніш Л. Нідерле (op. cit., 294): „ve skutečnosti o nějakých „trvalých sídlech“ Slovanů na Balkaně, o nějaké „kolonizaci“ Slovanů před VI stoletím nemůže býti řeči“.* Приблизно так само говорив раніш про час слов'янської колонізації Балканського півострова, *St. Stanojević* (О јужним Словенама у VI, VII веку, «Глас», 80, 1909, 124).

²⁵³ *G. Labuda, Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny Zachodniej, Poznań 1960, 37,*

Згадаємо ще, що в своєму описі Скитії (Hist. Goth., cap. 5) Йордан докладно подає кордони Європи й Азії, що їх відділяють одну від одної Ріфейські (очевидно Уральські) гори. З них, каже він, випливає ріка Танаїс (Дон), проте цю його помилку легко зрозуміти, коли взяти до уваги напрям долішньої течії цієї ріки. Друге невірне його твердження, мовляв, Каспійське озеро злучене з Льодовим океаном, перейняте від так само думаючих інших античних авторів.²⁵⁴ Взагалі перевірка античних історичних джерел виявляє, що відомості Йордана неоригінальні. Він брав їх з аналогічної щодо теми праці свого сучасника *Кассиодора*.

Ще сильніше висловлюється про ті бурхливі, неспокійні часи антиських походів інший візантійський історик *Прокопій Кесарійський*, постійний учасник воєнних походів візантійського полководця Белізарія у VI ст. У своїй історії про війну з готами він каже, що склавени й анти мали ту саму мову й раніш одне спільне ім'я — і тих, і тих називали *спорами*, мабуть, тому, що розпорошені (spogaden) заселяють свій край.²⁵⁵ Землі «безчисленних племен антив» сягають у нього на сході по Озівське море, а на заході через Дністер аж по гирла Дунаю. «Ці племена не керуються однією людиною, але живуть здавна у народоправстві (демократії) і тому у них щастя і нещастя в житті вважається загальною справою».²⁵⁶

Відколи імператором став Юстиніян, оповідає Прокопій, ці анти, озброєні великими щитами, двома списами й луками, але без панцирів, разом з склавенами, гунами й болгарами, щороку набагають на Іллірію і Тракію та чинять там велике спустошення. Проте *М. Грушевський* думає, що «взагалі походи самих тільки антив і напади їх на Візантію на власну руку — не дуже навіть й імовірні. Правдоподібно, анти були звичайно тільки учасниками чужих походів, особливо болгарів». Деякі анти служили в візантійському війську, іноді на вищих постах, напр. *Dabragezas* (Доброгост? — Я. П.) *Antes aner taksiarchos* в 554—555 pp.²⁵⁷

Дуже цікаве щодо воєнної тактики антив — повідомлення Прокопія про здобуття ними укріпленого міста Топера в Італії. Сталося це таким чином, що велика частина антив заховалася перед мурами міста

²⁵⁴ *K. Tymieniecki, Z dziejów tworzenia się Europy w X wieku (Przegląd Zachodni, Poznań, 1—2, 1955, 126).*

²⁵⁵ Відкидаючи цю хибну етимологію, каже далі *М. Грушевський*, це слово часто пов'язують з слов'янським Серб і вважають його давнішою своєнародною назвою Слов'янства. Так думали вже Добровський, Шлегер, Шафарик і Цайс. Новіше об'яснення *Л. Нідерле* (Спорой-Боспорой) в статті *Ueber die Sporoi des Procopios* (Archiv für Slawische Philologie, XX) стрінулося з однодушною опозицією в науці (*М. Грушевський, Історія України-Руси I, 1913, 78*). Нині англійський філолог *W. Entwistle* (Russian and the Slavonic Languages, London 1964, 28) пов'язує Sporoi, здогадно, з Bosporoi.

²⁵⁶ *Procopios, De bello Gotico IV, 4 (ethne ta Anton ametra); Прокопій из Кесарии, Война с готами, 1950, вид. АН СССР.*

²⁵⁷ *Агатій Міринеїський, III, 24.*

і тільки невеличка частина підійшла до воріт. Римські воїни виступили проти них; анти, удаючи переляканих, стали тікати, римські воїни пустилися їм навздогін, а тоді виступила з засідки головна сила антив, оточила їх і знищила. Після того анти зігнали міських мешканців хмарою стрілів з мурів, приставили до них драбини і так силою зайняли місто.

540 року гуни великим нападом знищили були цілий Балканський півострів аж до Адріятицького та Егейського узбережжя. У тому ж часі, оповідає *Прокопій*, «анти і словени порізнилися між собою, дійшло до війни й антив перемогли вороги».²⁵⁸ Використав це цар Юстиніан і сам запропонував антам 545 року поселитися як союзники (*foederati*) на теренах по південному боці Дунаю (північний був уже здавна заселений склавенами), в околиці фортеці Турріс, у теперішній північній Сербії,²⁵⁹ взамін за військовому оборону важливого балканського шляху, що йшов від Дунаю через сьогоднішні місцевості Костельце — Ніш — Средец — Філіппополь та Адріянополь у Царгород, бо тим шляхом гуни звичайно нападали на нього. Анти прийняли царську пропозицію, але жаждали собі при цьому за полководця Хелвудія, що був *magister militum per Thraciam*. Про те, чи виконаний був цей стратегічний план, візантійські джерела нічого не говорять. Розбилося, мабуть, на справі псевдо-Хелвудія, що появився був між антами.²⁶⁰

В наступних десятиліттях за панування нездібного царя *Фоки*, годі вже було стримати слов'янські хвилі, що стали заливати цілий балканський півострів. За часів його наслідника *Гераклія* (610—641) вже не перехідна, а постійна окупація слов'янами Балкану, а водночас і Греції, разом з частиною сумежних Егейських островів, стала фактом. Слов'яни зайняли цілий півострів крім частини Дальмації, центральної Албанії й побережжя Егейського моря. У Греції не однаково густі слов'янські поселення були в Епірі, Тессалії, Еліді, Ахеї, а зокрема в Лаконії.

Подібно частина південних слов'ян рушила на захід в сторону Альп. Наприкінці VI ст. вони дійшли були до кордонів Баварії біля джерел Драви і Мури, а в 600 році загрожували вже Північній Італії. Проте пізніше зайняті цими предками слов'янців простори помітно зменшилися внаслідок нагальної германізації їхніх північних окраїн.

²⁵⁸ *Procopios*, op. cit. III, 14.

²⁵⁹ За *М. Грушевським* (Історія У.-Р., I 179) ця опустіла римська кріпость була на лівому боці Дунаю, «очевидно в Дакії», проте *Л. Нідерле* S. S. II, 2, 294—295) переконливо довів, що вона могла бути тільки по правому, південному боці Дунаю, бо північний був уже заселений славенами. *Й. Маркварт* намагався доказати, що анти, за спонукую Юстиніана покинули свої землі між Дніпром і Дністром та переселилися в Дакію, де стали союзниками римлян (*J. Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, 1961, 147).

²⁶⁰ *Procopios*, op. cit. III, 14; *L. Niederle*, S. S., II, 1910, 294—295; звідкіля *G. Stadtmüller* (*Geschichte Südosteuropas*, München 1950, 91) взяв відомість, що цей план був виконаний — невідомо.

Різні відомості про антів знаходимо теж в інших візантійських істориків. Найбагатший на них «Стратегікон» *Псевдо-Маврикія*, невідомого автора VI—VII ст., який повчає своїх візантійських земляків про стратегію-способи боротьби з «варварами» і при цій нагоді подає про них не одну цінну інформацію відносно побуту і суспільної організації.²⁶¹ Після локалізуванню антів на лівому березі долини Дунаю, автор починає свою характеристику їх такими словами: «Племена склавенів і антів подібні за своїм способом життя... (анти) селяться в лісах, коло нелегко прохідних річок, боліт та озер, утворюють в своїх житлах багато виходів внаслідок небезпек, які з ними трапляються. Необхідні для них речі вони закопують в тайниках, нічим зайвим відкрито не володіють та ведуть бродяче життя... вони витривалі, легко переносять спеку, холод, дощ, наготу, недостатки в їжі... до прибулих чужинців вони (анти й склавени) ставляться ласкаво та виявляють ознаки своєї прихильності, охороняють їх, а коли чужинцеві завдають шкоду, то той, що приймав його раніше, вважає своїм обов'язком відомстити за чужинця». *Псевдо-Маврикій* повідомляє далі, що скромність антських жінок перевищує всяку людську природу, так що більшість їх вважає смерть свого чоловіка своєю смертю і добровільно душать себе, не вважаючи перебування вдовою за життя».

Про суспільно-організаційні відносини антів *Псевдо-Маврикій*, каже так: «Антів ніяким чином не можна схилити до рабства або підкорення у своїй країні²⁶² ...тих, що знаходяться у них в полоні, вони не держать у рабстві, як інші племена, продовж необмеженого часу, а обмежуючи реченець рабства визначеним часом, пропонують їм на вибір: або, якщо вони бажають за певний викуп повернутися додому, або залишитися там у стані вільних і друзів... Не маючи над собою голови та ворогуючи один з одним (анти) не визнають військового строю... оскільки між ними немає однодумності, то вони не збираються разом, а якщо і збираються, то прийняте ними рішення зараз же порушують інші, тому що вони ворожі один одному і при цьому ніхто не хоче поступитися іншому».²⁶³

²⁶¹ Ю. Брайчевський, (Об антах Псевдо-Маврикия, Совет, Этногр. 1952, кн. 2) зробив спробу виключити «Стратегікон» з кола джерел історії антів і віднести всі його відомості про них тільки до одного східнослов'янського племені — сіверян. Його підтримав В. Мавродин (К вопросу об «антах» Псевдо-Маврикия, Совет. Археология 1954, кн. 2, 39), проте рішуче проти цього виступив Д. Бліфельд (З приводу тлумачення свідчень про антів Псевдо-Маврикія, Археологія XIV, Київ 1962, 184—198).

²⁶² Доброю ілюстрацією для цього твердження може послужити збережений візантійським істориком такий факт: коли аварський хан Баян жадав від антів, щоб вони йому підкорилися, їхній полководець Лавристас відповів: «Хто сміє хотіти позбавити нас свободи?! Край займати, то ми звикли, але не віддавати своїм ворогам. Так воно є, так воно на завжди і лишиться, доки буде ще на світі війна і мечі».

²⁶³ *Maurikios, Strategikon* XI, 5 (ed. P. Saffarik, S. S., II, 695); Д. Бліфельд, З приводу тлумачення свідчень про антів Псевдо-Маврикія (Археологія XIV, Київ 1962, 186—190).

Дещо інакше говорить про демократичний устрій ранніх слов'ян *Прокопій Кесарійський*: «Словени й анти, — пише він, — не правляться одною особою, а з давніх часів живуть громадським правлінням і тому в них всякі справи, згідні й незгідні, вирішує громада».²⁶⁴

Про соціальний лад антів писав в останньому часі *О. Пянков*. «Вони, — каже він, — у VI ст. вже стали на шлях розвитку класових відносин, хоч і не переживали ще процесу феодалізації... у них не було розвинутого рабовласницького суспільства».²⁶⁵

Перфідність візантійської політики-тактики добре відображають наступні слова *Псевдо-Маврикія*: «У них (антів) багато вожаків (reges), які не живуть у згоді, так що добре є притягати декотрих з них на свій бік намовами або дарунками, особливо ближчих до наших кордонів і тоді на них нападати, щоб спільна війна не злучила їх разом та не звела під одну владу».²⁶⁶

Той же автор подає також характеристику бойової тактики антів: «Битися із своїми ворогами вони (анти) люблять у місцях, які поросли густим лісом, в міжгір'ях, на кручах, з вигодою для себе користуються раптовими нападами, хитрощами, і вдень і вночі винаходячи багато засобів... вони не визнають військового строю, не спроможні битися в правильній битві, показуватися на відкритих і рівних місцях». Для пояснення цих слів треба зазначити, що з точки зору візантійського військовика все, що не вкладалося у візантійську бойову тактику, вважалося безпорядком, взагалі браком усякого строевого ладу. Таким чином наведені вище слова *Псевдо-Маврикія*, про відсутність «військового строю» у антів слід розуміти тільки як протиставлення військової системи антів системі Візантії.

Інші візантійські джерела говорять зовсім щось інше. Вони повідомляють про успішні военні дії антів у відкритому полі, про великі загони й армії, що нараховували по кілька тисяч, десятків тисяч, а навіть сто тисяч воїнів, про правильні дії антських з'єднань, облогу ними міст, про успішні битви з регулярними візантійськими силами і т. д.²⁶⁷

До речі, «Стратегікон» *Псевдо-Маврикія* був написаний наприкінці царювання *Маврикія*, коли після переможних антських походів на Балкан Візантії пощастило на деякий час відновити дунайський кордон своєї імперії та провести ряд карних експедицій на слов'янську територію. Тоді, очевидно, анти застосовували описану *Псевдо-Маврикієм* оборонну тактику і з цього взявся «брак военного строю у антів» у цього автора.²⁶⁸

²⁶⁴ *Procopii, De bello Gotico* III, 14.

²⁶⁵ *О. Пянков*, Соціальний лад антів, Український історичний журнал, Київ 1965, 8, 119—122.

²⁶⁶ *Maurikii Strategikon* XI, 5.

²⁶⁷ *М. Брайчевський*, На захист Псевдомаврикія, Археологія XV, Київ 1963, 188.

²⁶⁸ *Д. Бліфельд*, З приводу тлумачення свідчень про антів Псевдо-Маврикія, як прим. 263, 197.

Короткі відомості про антів знаходимо теж в інших візантійських авторів. *Менандер Протектор* (VI ст.) говорить про антських князів і називає двох з них Мезамира і Добренту.²⁶⁹ Перший, Мезамир, син Ідариза і брат Келегаста, був найзнатніший серед антських князів, що признавав навіть найзавзятіший ворог його, ватажок кутригурів.²⁷⁰ Коли Мезамир прийшов був як посол до аварів, ті протизаконно вбили його і тоді щойно грабіжні їх орди на добре розбрилися по землях антів.²⁷¹ Край антів ((*Anthaib*) був відомий *Павлові Діяконові*.²⁷² Останній раз племена антів згадує *Теофілакт Сімокатта*, що жив у першій половині VII ст., в одному епізоді війни 602 року, коли то аварський хан післав проти антів свого сина Апсиха, який переміг їх на території Бесарабії.²⁷³ Після цього в VIII ст. ім'я антів зникає із сторінок праць античних авторів. Звичайно, годі думати, що Апсих поголовно винищив антів. Тоді зникла тільки назва антів як племені, що об'єднувало племінну групу ранніх східних слов'ян. Вона прибрала тоді, можливо, іншу форму з одночасною зміною назви. Загадку цю старається розв'язати *П. Третяков* як археолог.²⁷⁴ Він звертає увагу на той факт, що матеріальні залишки культури антів зокрема згущені в доріччі Росі, правої притоки Дніпра і носіїв цієї культури називає *Захарій Сирієць* іменем «Рось». Таким чином анти, під новою племінною назвою, залишилися й надалі організаторами східнослов'янських племен.

Думки сучасних дослідників ранніх слов'ян розходяться відносно етнічної приналежності антів. Свого часу (1878) *Кунік*²⁷⁵ твердив дуже категорично, що анти були черкесами, які помандрували на захід і підкорили собі чорноморських слов'ян, тому вони й відрізняються від інших слов'ян. Не зважаючи на повну голословність цієї думки, вона, завдяки категоричному тонові приймалася іншими ученими і її стрічаємо опісля — з відкликом на *Куніка* — у *Шімана*,²⁷⁶ *Дені*,²⁷⁷ у німців *Вірта*,²⁷⁸ *А. Орліка*,²⁷⁹ і *Л. Шміда*²⁸⁰ та в югославів *Л. Гавнт-*

²⁶⁹ *Menander Protector*, *Fragmenta historicorum graecorum* 3, Paris 1885 (archontes Anton).

²⁷⁰ *Houtos ho aner megisten esoti peribebletai dunamin en Antais, hoios te pephuge kata ton hoposoun auto polemion antitattesthai* (*Menander Protector*, fr. 6).

²⁷¹ *J. Marquart*, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Hildesheim 1961, 147.

²⁷² *Paulus Diaconus*, *Historia gentis Longobardorum* I, 13.

²⁷³ *Theophylactus Simocatta*, *Historiae* (ed. K. de Boor, Leipzig 1887).

²⁷⁴ *П. Третяков*, *Анты и Русь*, *Советская Этнография* 1947, 2, 71—93

²⁷⁵ *Кунік*, *Известия Ал-Бекри* I, 1878, 147.

²⁷⁶ *Schiemann*, (праці Шімана Я. Пастернак не зазначив, однак мова очевидно про Th. Schiemann, *Rußland, Polen und Livland bis ins XVII Jahrhundert*, Berlin 1886, 18—19. — М. А.).

²⁷⁷ *Denis*, *Lavissee et Ramboud Histoire générale* I, 691.

²⁷⁸ *A. Wirt*, *Geschichte Asiens und Osteuropas*, Halle 1905, 249—250.

²⁷⁹ *A. Orlik*, *Ragnarök — Die Sagen vom Weltuntergang*, Berlin—Leipzig 1922, 464.

²⁸⁰ *L. Schmidt*, *Geschichte der deutschen Stämme — die Ostgermanen*, München 1941, 256.

манна²⁸¹ і З. Вінського.²⁸² З них Вірт, не дбаючи зовсім про античні джерела відносно антів, для цих азійських (черкеських) антів знайшов аналогічну назву в удах і добачав у них античних будинів, утів, пізніших утігурів, ульдинів, евдусенів та інших, що слов'янською мовою мало б звучати як анти.

М. Грушевський рішуче спростував теорію Вірта, назвав її «безпідставною фантазією, зближеною до курйозности. Анти в нашій матеріалі, — писав він, — се полуднева частина східньої галузи (слов'ян), себто представники тих племен, що утворили етнографічну цілість, яку тепер називаємо українською. Все промовляє за сим ототожненням антів з предками нашого народу і надає йому правдоподібність, що границить з певністю.»²⁸³ Повною фантазією назвав Л. Нідерле (S. S., IV, 1924, 75) теж видумки Вірта про антів, що сиділи, мовляв, у сусідстві англосасів і баварців, про антське плем'я адаритів та їхнього князя Ідаріза з роду Турзів.²⁸⁴

Московський емігрант Г. Вернадський придумав був теорію про сарматське (аланське) походження антів²⁸⁵ і цю його теж неправильну думку зразу перейняв чех-емігрант Ф. Дворнік.²⁸⁶ Обоє названих істориків привели до цього тісні зв'язки частини антів на пограниччі степів з сарматськими кочовиками, де, як думає П. Трет'яков,²⁸⁷ анти були, мабуть, під їхньою владою. Проте й ці теорії відкинули Л. Мацулевич,²⁸⁸ Й. Ковачевич,²⁸⁹ Л. Якович²⁹⁰ і Л. Ловмянський.²⁹¹

²⁸¹ L. Hauptmann, Kroaten, Goten und Sarmaten, Germanoslavica 3, 1935. Idem, Serba, Hrvata i Srba, Jugoslav. istor. časopis, 1937; idem, Hrvatska Enciklopedija I, Zagreb 1941, 471; „Anti — drugo ime za Cerkeze, koji su ga nametnuli i susjednom lezgijskom plemenu Anda“.

²⁸² Z. Vinski, Uz problematiku starog Irana i Kavkaza s osvrtom na podrijetlo Anta i Belih Hrvata, Zagreb 1940. У нього і в Гавптманна була думка про кавказьке походження антів, сербів і хорватів, і там вони дошукувалися для їхніх назв аналогій у кавказьких мовах.

²⁸³ М. Грушевський, Історія України-Руси I, 1913, 176—177, 547.

²⁸⁴ A. Wirt, op. cit., 222—223.

²⁸⁵ G. Vernadsky, Ancient Russia I, New Haven 1946, 105.

²⁸⁶ Fr. Dvornik, The Making of Central and Eastern Europe, London 1949, 280. Idem, The Slavs in European History and Civilization, New Brunswick—New Jersey 1962, 1, (тут автор локалізує прабатьківщину слов'ян між Вислою і Дніпром і каже далі: „From there some of the tribes began early to penetrate the lands beyond the Dnjepr and to follow the course of the rivers, toward the Black Sea, the Danube, and beyond it. One group of them, probably led by a Sarmatian upper class called Antes, was the first which came into contact with the Byzantine Empire, but their organization was destroyed in the 6 century A. D. by the Turkic invaders, the Avars“.

²⁸⁷ П. Н. Трет'яков, Восточнославянские племена, 173.

²⁸⁸ Л. А. Мацулевич, Аланская проблема і этногенез Средней Азии, Советская этнография VI—VII, 1947.

²⁸⁹ J. I. Kovačević, Istor. Glasnik 2, 1948, 80.

²⁹⁰ L. Janković, Istorija države i prava naroda FNRJ, Zagreb 1948.

²⁹¹ H. Łowmiański, Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich, Warszawa 1953, 252.

Ничим не умотивоване теж твердження задивленого, як побачимо даліше, у кельтів, волинського історика Ю. Перхоровича, що анти — це кельти.²⁹² Інший московський емігрант А. Зураєв²⁹³ зараховує тепер антив до північних іранців разом із савроматами, скитами, сармато-аланами, ясами й осетинами.

Врешті К. Потканський бачив у антах «якийсь політичний союз кількох племен»,²⁹⁴ але це рішуче спростовував М. Грушевський. «Висловлялись думки, — писав він, — що анти, се ім'я якоїсь політичної організації, держави зав'язаної через завоювання, взагалі політичний термін. Але ся згадка ніяк не може бути принята».²⁹⁵ Безсумнівно слов'янами вважає антив сьогодні лінгвіст М. Рудницький.²⁹⁶

Друга, етнографічна теорія виникла багато раніш. Вже Цайс²⁹⁷ висловив був думку, що поділ Прокопія на слов'ян і антив відповідає поділові слов'янства по мові на дві великі частини — західню (чи північно-західню) і північно-східньо-південну і як на аналогію вказував на поділ в Несторовому літописі поділ слов'янства на слов'ян і ляхів. «Слов'яни і ляхи, — писав він, — стоять тут проти себе зовсім так як в давнину склавени і анти тільки що там склавени (слов'яни) живуть на заході». Цю думку перейняв був пізніше Реслер,²⁹⁸ а потім ще Крек.²⁹⁹ Проте це пояснення не згідне з історичними фактами. Тут варто ще згадати, що С. Соловйов³⁰⁰ та Е. Голубинський³⁰¹ додавали в антах предків самих тільки причорноморських уличів і тиверців.

Остаточоно вирішив пролему етнічної приналежности антив М. Грушевський, заявляючи: «Анти в нашій матеріалі се полуднева частина східньої галузі (слов'ян), себто представники тих племен, що утворили етнографічну цілість, яку тепер звемо українською. Все промовляє за сим ототожненням Антив з предками нашого народу і надає

²⁹² Ю. Перхорович, Забуті джерела до нашої праісторії, «Літопис Волині», VII, 7, Вінніпег 1964, 56.

²⁹³ А. Зураєв, Северные иранцы Восточной Европы и Северного Кавказа савроматы, скифы, сармато-аланы, антиясы и осетины, Нью Йорк 1966.

²⁹⁴ K. Potkański, Lachowie i Lechici, 24.

²⁹⁵ М. Грушевський, Історія України-Руси I, 176.

²⁹⁶ M. Rudnicki, Prasłowiańszczyzna, Poznań 1961, 13.

²⁹⁷ K. Zeuss, Die Deutschen, 602—604.

²⁹⁸ E. R. Roessler, Ueber den Zeitpunkt der slawischen Ansiedlungen an der unteren Donau, Sitzungsberichte der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Classe, Wien 1873, LXXIII, 90.

²⁹⁹ G. Krek, Einleitung in die slawische Literaturgeschichte, 205—206.

³⁰⁰ С. М. Соловьев, История России с древнейших времен I, Москва 1874, 56. Meyers Lexikon 11, 1929, 379; Dizionario Enciclopedico Italiano, 11, 1960, 366; Большая Советская Энциклопедия 1956, 291; Энциклопедический словарь, Москва 1960, 575; Українська Радянська Енциклопедія Київ, 1963, 13, 251.

³⁰¹ Е. Голубинский, История русской церкви, Москва 1900, 1, 2, 15.

йому правдоподібність, що граничить з певністю».³⁰² Цієї ж думки є тепер також советські археологи й історики.

Європейські літописці-історики раннього середньовіччя, зокрема німецькі, які про слов'ян докладніше пишуть чи тільки згадують їх, всі називають їх венедами. Забагато місця забрало б наводити тут усі їхні свідчення, тому згадаємо тільки нажливіших з них. І так франконський хроніст *Фредегар* писав коло 650 року: «Само відійшов до слов'ян, званих венедами... слов'яни з прізвищем венеди».³⁰³ *Йонас*, ігумен монастиря в місті Біббіо (Італія) в VII стол., говорячи про св. Колюмбана, каже: «Задумав він відвідати землі венетів, яких називали теж слов'янами і просвітити сліпі уми світлом євангелія».³⁰⁴ Не інакше вживає тієї назви св. *Боніфатій* архієпископ Моґунції (помер 755), називаючи в одному із своїх листів 745 року слов'ян між Лабобою і Сале венедами. «І венеди — пише він — ... з таким великим запалом віддаються обопільній подружній любові, що після смерти свого чоловіка жінка не хоче жити».³⁰⁵

У так званому Вессобрунському рукописі з VIII стол., який нині зберігається в Мюнхенській Державній Бібліотеці, вінідами названі слов'яни.³⁰⁶ Також у декретах-листах німецьких королів і князів VIII—X стол. назви *Winidi*, *Winades* та інші стало відноситися до

³⁰² М. Грушевський, *op. cit.*, (згідно з А. Погодином, *Из истории славянских передвижений*, Петербург 1901, 27). Пізніше приєднався до його рішення А. Шахматов (*Древнейшие судьбы русского племени*, Петербург 1919, 12), нині А. Селищев (*Славянское языкознание*, I, Москва 1941, 4), М. Смішко, (*Раннеславянские памятники на территории западных областей Украинской ССР*, Доклады VI научной конференции Института Археологии АН УРСР, 1953, 82—93), М. Брайчевський (*Про етнічну приналежність черняхівської культури*, Археологія X, Київ 1957, 11—24), Я. Пастернак (*Археологія України*, Торонто 1961, 463), Д. Бліфельд (З приводу тлумачення свідчень про антив Псевдо-Маврикія, Археологія XIV, Київ 1962, 184—198), В. Zástěrová (Hlavní problémy z počátku dějin slovanských národů, Vznik a počátky Slovanů I, Praha 1956, 69: „Jisto je, že věrohodné prameny označují Anty souhlasně jako Slovany) і неназваний автор гасла «Анти» в «Кратка българска енциклопедия» I, София 1963, 92 (Анти — изт. — слав. племенна група, населявала областите между р. Днестр и Днепр (IV—VII в.)... влиза в основата на руската, по-сетне и на украинската народност).

³⁰³ The Fourth Book of the Chronicle of *Fredegar* (translated by J. M. Wallace-Hadrill), New York 1960, cap. 48: „Samo natione Francos... exercendum negocium in Sclaus coinomento Winedos perrexit“; cap. 67: „Sclavi coinomento Winidi“.

³⁰⁴ Jonas, Vita s. Columbiani, cap. 53: „Ei cogitatio in mentem ruit, ut Veneticorum, qui et Scavi dicebantur, terminos adiret, caesasque mentes evangelica luce illustraret“.

³⁰⁵ S. Bonifacii Epistulae ad Athelbaldum (Serrarii Bibl. max. patrum, Lugd. 1677, XXIII, 77: „Et Wenedi... tam magno zelo matrimonii amorem mutuum servant, ut mulier, viro proprio mortuo, vivere recuset“.

³⁰⁶ *Hormayr*, Herzog Luitpold, 24.

слов'ян, наприклад у документі цісаря Людвіга I з 832 року вони називаються Winades, а з 846 року Moin-Vinidi i Rotanz-Winidi.³⁰⁷

В інших документах з X—XI стол. назви околиць, містечок, сіл та монастирів пов'язані з венедами, напр., Nabawinida (863), Winidesheim (889), Adalharteswineden (905), Walahrames-Winida (908), Bisenwinda (932), Winithiscunburg (936), монастир Winethahusum (937, 999), Wolfereswiniden (979), район Winidon (979), Winediscun Salebizi (1036) та інші.³⁰⁸

У німецьких літописах VIII—XII стол., знаних під назвою *Анналів св. Аманда*, *Петовіанських*, *Лявресгаймських*, *Мойсіяценських*, *Бертініанських*, *Лобенських*, *Ксентенських*, *Лаврісенських*, *Гвельфербітанських*, *Гінкмара Ремського*, *Пруденція Треценського* та інших, в життєписі Карла Великого пера Сангальського монаха та інших подібних, слов'ян називають Winedi, Hwinidi, Guinidini, Guedes, а їхню країну Wenedonia, Wenedum. Сучасний з ними німецький середньовічний історик *Альквін* теж пояснює, що венеди — це слов'яни (Sclavos, quos nos Vionudos dicimus).³⁰⁹

Герберт, пізніший папа Сильвестер II, в описі походу цісаря Оттона III проти полабських слов'ян 988 року вживає назви Gwinidy тобто Winidy.³¹⁰ Альфред Великий, в перекладі Орозія (коло 900 року) називає Вінделандом (Windeland) землі німецьких слов'ян, а цілий слов'янський нарід Winedas.³¹¹

Мабуть, останню згадку про ранньо-слов'янських венедев, а водночас коротку їх історію подав у другій половині XVIII стол. німецький історик *Й. Гюбнер*. У своїй «Загальній Географії всіх чотирьох частин світу» він писав: «Тим часом (в добі великого переселення народів) новий нарід прийшов зі Сходу на Східне (Балтицьке) Море, називали його слов'янами, венедами чи оботритами, а в загальному вендами. Ці венди зорганізували були могутню державу над Східним морем між Лабою і Одрою, яка проіснувала до 1161 року, коли то останнього короля венедев Прибіслава II охрещеного 1167 року, змусив саксонський князь Генріх Лев скинути королівську корону. З цього знищеного королівства вендев постали тепер два князівства — Мекленбурзьке і Поморське».³¹²

³⁰⁷ D. Ludov., 846: „in terra Slavorum... qui vocantur Moinvidini et Ratanzvidini (венеди на річках Морані і Радниці); „sive Bojoarii, sive Slavi vel Vinades“ (*Hormayer*, Herzog Luitpold, 57).

³⁰⁸ Böhmer, Regesta chron. diplom., Frankfurt 1831—33, 2, 4; Raumer, Regesta Historica Brandenburgensia, Berlin 1836, 4; Leutsch, Markgraf Gero, 1828, 8; Koch-Sternfeld, Beiträge I, 17, 166; Wersbe, Beschreibung der Gaue an der Weser, 1829, 4; P. Šafařík, S.S. 1837, 187.

³⁰⁹ Monumenta Germaniae, Epist. IV, 32.

³¹⁰ Gerberti epistula XCI: „legiones militum duxit (caesar Otto III) in Sarmatas, quos ea lingua Guinidos dicunt“.

³¹¹ Barrington, The Anglo-Saxon Version from the Historian Orosius by Alfred the Great, London 1773, 8, 19—21; Schlötzer, Nestor II, 67—68.

³¹² J. Hübner, Allgemeine Geographie aller vier Welt-theile, III, Dresden—Leipzig 1762, 961; „Unterdessen (в добі переселення народів, V ст.) ist eine

Щоб погодити одні з одними вістки Таціта і Птолемея, а водночас піти назустріч пропагованій філологами балто-слов'янській спільноті, російський сторик Т. Браун висунув свого часу невдатний здогад, що під іменем венедів виступають в античних авторів разом слов'яни і литовці.³¹³ Цей здогад повністю відкинули пізніші історично-археологічні дослідження. До речі львівський археолог Л. Козловський писав: „Wobec tego, że dla pierwszego wieku po Narodzeniu Chr. okręg kultury bałtyckiej i Bałtowie są pewnie zlokalizowani i odcinają się jasno od okręgu, który został przez nas wyodrębniony jako wenedzki, okręg ten uznać musimy za zasięg Słowian w I wieku po Narodzeniu“.³¹⁴

Один з передових теперішніх чеських археологів Ян Філіп приписує назву венедів тільки західнім слов'янам. Вона звучала — каже він — спершу Venedae, Vinidi і тільки згодом, у VII стол. Sclavi coinomento Vinidi, а в Чехії Boevidini чи Sclavi, qui vocantur Beheimi.³¹⁵

Тут треба додати, що не всі дослідники вважали венедів слов'янами. Французький історик А. Лефевр уважав венедів близькими родичами германських вандалів,³¹⁶ німецький археолог Г. Коссінна вважав венедів іллірами,³¹⁷ а цього погляду придержується тепер багато німецьких археологів. Рідким винятком серед них є К. Нарр, який правильно вважає венедів слов'янами.³¹⁸

Розміщення античних венедів в терені наглядно показує так звана Певтінгерова Карта, римська мапа головних шляхів Європи, складена, щоправда, в IV ст., але на підставі старої карти, що була виготовлена римським географом М. Віпсанієм Агріппою на наказ імператора Августа в I ст. для портику Поллін в Римі і стала взірцем всієї пізнішої римської хорографії.³¹⁹ На цих Певтінгерових таблицях ве-

neue Nation aus dem Oriente an die Ost-See heraus gekommen, die hat man Slavos, Venedos oder Obotritas, insgemein die Wenden genennet. Diese Wenden nun haben an der Ost-See, zwischen der Elbe und der Oder ein gewaltiges Königreich aufgerichtet, welches bis A. 1161 gestanden hat, da der letzte König Pribislaus II endlich von dem sächsischen Hertzoge Henrico Leone gezwungen worden ist, die königliche Krone niederzulegen. Aus diesem zerstörten Königreiche der Wenden entstanden nun die beyden Hertzogthümer Mecklenburg und Pommern“.

³¹³ Т. Браун, Разысканія в области готославянских отношений, I, Петербург 1899. До цієї думки прихилився Т. Лер-Славінський.

³¹⁴ L. Kozłowski, Wendowie w źródłach historycznych i w świetle kartografii prehistorycznej, Lwów 1937, 23.

³¹⁵ J. Filip, Pradzieje Czechosłowacji, Poznań 1951, 385.

³¹⁶ A. Lefèvre, Germains et Slaves, Paris 1903, 163: „les Wénèdes ou Wnides, q'on peut croire proches parents des Vandales“.

³¹⁷ G. Kossinna, Mannus IV, 287.

³¹⁸ K. Narr, Abriss der Vorgeschichte (Vorderasien, Nordafrika, Europa), München 1957.

³¹⁹ Середньовічна копія цієї карти зберігалася в автсбурзького професора-гуманіста Конрада Певтінгера (1465—1547); тепер вона в Національній Бібліотеці в Відні. Її видали після його смерті (E. Scheyb, Peutingeriana Tabula Itineraria, Vindobona 1753) і тоді стали називати її його іменем. Про час її постання писав Mannert (Ueber die Entstehungszeit der Peutinger. Ta-

неди поділені на три групи, з яких одна поміщена на північний захід від Карпат (Venedi), друга далше на сході, відділена від першої землями племені бастарнів, а третя між Дунаєм і Дністром, на південь від Карпат (Venedi Sarmatae).³²⁰ З того треба зробити висновок, що античні історики перших віків після Христа збірним іменем венедів називали усіх взагалі слов'ян — західних, південних і східних. У тому розумінні прийняв назву венедів у своїй капітальній праці нестор чеських славістів *П. Шафарик*, пишучи 1837 року: „Wenedowé, předkové Slovanůw, seděli od paměti w kraginách před- a zatatranských, we dřewnj době, před nápadem Celtůw, od adriatického přjmořj přes dnešnj Uhry až k moři baltickému, w potomnjim času, po utracenj sjdel podunagských, od Tater a rozhranj Odry i Wisly až k Donu, ku pramenům Wolhy, Dněpru a dále k gezeru Ilmenskému zasahugjce“.³²¹ На заході Шафарик клав кордони венедів «через Вислу до Одри, а місцями ще й поза неї». Франконський хроніст VI/VII ст. *Фредегар* венедими (Vinidi) називав тільки західних слов'ян.³²²

Новий напрям інтерпретації фрагментарних і не завжди точних відомостей античних географів настав з хвилиною виступлення на арену історичних наук фахових археологічних досліджень та більш чи менш вдатних спроб пов'язувати безіменні праісторичні культури з народами, імена яких подають античні автори. Метода ця, примінена *Л. Козловським* у дослідженнях над локалізацією венедів, дала у висліді ствердження факту, що назва венедів відноситься тільки до західних слов'ян, зокрема до тієї їх частини, що репрезентована в археології так званою переворською культурою.³²³

Так само російський еміграційний історик *Г. Вернадський* каже: „The Venedi or Venethi, they were undoubtedly Slavs, we may identify them more precisely as the western branch of the Slavs. The area occupied by the Venedi in the first and second centuries A. D. may be defined as Galicia, Volynia and Little Poland. From archeological point of view the territory of the Venedi should be connected with the fields of funeral urns“.³²⁴

Походження і значення назви *венеди* різно інтерпретували. Німецькі автори (Adelung, Barth, Halling, Wilhelm) виводили її з данського слова vand — вода чи з німецького wenden — ходити і weiden — пасти, *Цайсс* з готського vinja — пасовище, лука, тобто венеди — поселенці

fel, Wien 1793); про її джерело *E. Schweder*, Ueber den Ursprung und die ältere Form der Peutinger. Tafel, Neue Jahrbücher für Philologie, Wien 1893.

³²⁰ Римський історик *Амміан Марцеллін* подає, що приблизно 344 року сарматські азиגי, які жили в Угорщині між Дунаєм і Тисою з другої половини I ст. після Христа, були подолані підчиненням їм народом — «слугами сарматів» (servi Sarmatorum). Це могли бути тільки венеди-слов'яни, яких карта Певтінгера називає Venedi-Sarmatae.

³²¹ *P. Šafařík*, S. S. 1837, 300—301.

³²² The Fourth Book of the Chronicle of *Fredegar*, London 1960, 40.

³²³ *L. Kozłowski*, як прим. 314, карта.

³²⁴ *G. Vernadsky*, Ancient Russia, New Haven 1943, 102, 103.

на луках.³²⁵ А. *Погодин*³²⁶ і сучасний учений В. *Ентістл*³²⁷ з пракельтського *vindos* чи *windo* — білий, мовляв, для відрізнєння ясноволосих слов'ян від темноволосих галлів (тому теж білі хорвати, білорусини). С. Кросс бачив її етимологічне споріднення з англійським *Wends* та німецьким *wenden*.³²⁸ Інші виводили назву венедів із слов'янського *vet* — вящий (більший), отже «велетні»,³²⁹ проти чого виступив А. *Брікнер*.³³⁰ За М. *Грушевським* венедими називали праслов'ян германці³³¹ і це повторює тепер Ф. *Новак*³³² і Я. *Чекановський*.³³³ Цей згодом наводить своє виправдання в тому, що ще сьогодні німці називають своїх давніх слов'янських сусідів вендами чи віндами. Л. *Нідерле* вважав найправдоподібнішим, що назву венедів дали західним слов'янам галли ще десь на початку I тисячоліття до Хр., коли вони (галли) заселявали ще середню й верхню течію ріки Лаби. Водночас він застерігається, що слов'янами були тільки балтійські венеди.³³⁴ Ф. *Дворнік* виводить назву венедів з протоіндоевропейського кореня «*vend*».³³⁵ На цю тему К. *Тименєцький* каже: „*Dyskutowana silnie w ostatnim czasie nazwa Wenetów (Wenedów, Winedów) oznaczala najdawniej prawdopodobnie Ligurów... ale w jaki sposób nazwa Wenetów dotarla do mieszkanców południowego brzegu Bałtyku, którymi mogli być tylko — w stuleciach przed i po początku n. e. — Słowianie? Być może nazwa ta pochodzi od jakiejś grupy Ligurów, która w tym wypadku dotarla aż gdzieś w pobliże Bałtyku*“.³³⁶

Ми вважаємо, що це питання чекає ще свого остаточного вирішення із сторони мовознавців та істориків.

Інтересно відмітити, що сьогоднішні естонці ще й досі вживають цієї старовинної назви на означення своїх найближчих слов'янських сусідів. Їхньою мовою Московщина — це *Vene*, а москалі — *Venelased*.

³²⁵ K. *Zeuss*, *Die Deutschen und ihre Nachbarstämme*, München 1837.

³²⁶ А. *Погодин*, *Из истории славянских передвижений*, Петербург 1901, 18, 25.

³²⁷ W. *Entwistle-W. Morison*, *Russian and the Slavonic Languages*, London 1964, 22.

³²⁸ Sam. H. *Cross*, *Slavic Civilization through the Ages*, Cambridge, Mass. 1948, 8; *Slavic Origins and Migrations* (L. *Strakhovsky*, *A Handbook of Slavic Studies*, Cambridge, Mass. 1949, 5).

³²⁹ М. *Грушевський*, *Історія України-Руси*, I, 1913, 78, прим. 2.

³³⁰ A. *Brückner*, *Archiv für slavische Philologie*, XXII, 236.

³³¹ M. *Hrushevsky*, *A History of Ukraine*, New Haven 1941, 17: „The peoples of these settlements were known as Venetes, a name given them by Germans“.

³³² F. *Novak*, *Medieval Slavdom*, 1930.

³³³ J. *Czekanowski*, *Wstęp do historii Słowian*, Poznań 1951, 202 („Jest to niewątpliwie nazwa, nadana Słowianom przez sąsiadów Germanów“).

³³⁴ L. *Niederle*, *S. S. I*, 1, Praha 1925, 196, 201.

³³⁵ F. *Dvornik*, *The Slavs, their Early History and Civilization*, Boston 1959, 14.

³³⁶ K. *Tymieniecki*, *Ziemia polskie w starożytności*, Poznań 1951, 140.